

ΠΜΣ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

**ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ
ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ**

Σκαφίδα Δημήτριος Ελένη

Επιβλέπων: Πασχάλης Αρβανιτίδης, Επίκουρος καθηγητής

Βόλος, 2015

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Βεβαιώνω ότι είμαι συγγραφέας αυτής της διπλωματικής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στη διπλωματική εργασία. Επίσης, έχω αναφέρει τις όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε αυτές αναφέρονται ακριβώς, είτε παραφρασμένες. Ακόμη, βεβαιώνω ότι αυτή η πτυχιακή εργασία προετοιμάστηκε από εμένα προσωπικά ειδικά για τις απαιτήσεις του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών στην Εφαρμοσμένη Οικονομική του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Βόλος, Ιούνιος 2015

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα λέκτορα καθηγητή κύριο Πασχάλη Αρβανιτίδη, για τη βοήθεια και το συνεχές ενδιαφέρον που έδειξε κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, για την υποστήριξη που μου πρόσφεραν κατά τη διάρκεια φοίτησης μου στο πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στην Εφαρμοσμένη Οικονομική.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
1.1 Γενικό πλαίσιο	9
1.2 Σκοπός της εργασίας	10
1.3 Διάρθρωση εργασίας	11

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ	13
2.1 Εισαγωγή	13
2.2 Σπανιότητα πόρων και ανάπτυξη των θεσμών	13
2.3 Θεσμοί: Ορισμός και είδη	15
2.4 Ταξινόμηση θεσμών	16
2.4.1 Κράτος και Δίκαιο	17
2.4.2 Συμβατικοί κανόνες	18
2.4.3 Ηθικοί κανόνες	18
2.4.4 Έθιμα και Συνήθειες (άτυποι κοινωνικοί κανόνες)	19
2.5 Περιουσιακά δικαιώματα	19
2.6 Κατηγορίες περιουσιακών δικαιωμάτων	23

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

2.7 Ιδιοκτησία και κυριότητα	28
2.8 Ιδιωτικά και κοινά περιουσιακά δικαιώματα	31
2.9 Συμπεράσματα	35

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΟΜΗΡΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ 37

3.1 Εισαγωγή	37
3.2 Χρονολογικό πλαίσιο των Ομηρικών επών: Οι σκοτεινοί αιώνες	37
3.3 Κύρια χαρακτηριστικά της Ομηρικής κοινωνίας	39
3.3.1 Ο Ομηρικός «οίκος»	39
3.3.2 Η γη	41
3.4 Κοινωνικές ομάδες και τάξεις	42
3.4.1 Ευγενείς ή Βασιλείς	42
3.4.2 Ο «Δήμος»	43
3.4.3 Οι δούλοι-σκλάβοι	45
3.5 Η γυναίκα στην Ομηρική Οδύσσεια	46
3.5.1 Ο γάμος	46
3.5.2 Η γυναίκα και η μοιχεία	47
3.5.3 Ο ρόλος της γυναίκας στο σπίτι	48
3.5.4 Η γυναίκα-δούλα	49

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

3.6 Η Ομηρική λατρεία	49
3.7 Ο θεσμός της φιλοξενίας	50
3.8 Συμπεράσματα	51

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΟΜΗΡΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ **53**

4.1 Εισαγωγή	53
4.2 Η Ομηρική «πόλις» της Ιθάκης	53
4.3 Οι ανώτεροι βασιλείς	55
4.4 Πολιτικοί θεσμοί	58
4.4.1 Το συμβούλιο των γερόντων ή η βουλή	58
4.4.2 Η «αγορά» ή η συνέλευση του δήμου	59
4.5 Συμπεράσματα κεφαλαίου	61

Κεφάλαιο 5^ο

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ **63**

5.1 Εισαγωγή	63
5.2 Οικονομία και θεσμοί στην Οδύσσεια	63
5.2.1 Το οικονομικό σύστημα της Ομηρικής εποχής	63
5.2.2 Άτυποι θεσμοί στην Ομηρική εποχή	65

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

5.3 Περιουσιακά δικαιώματα στην Οδύσσεια	68
5.3.1 Κυριότητα της γης: ιδιωτικά και κοινά περιουσιακά δικαιώματα	70
5.3.2 Περιουσιακά δικαιώματα στην κινητή περιουσία	74
5.3.3 Τα περιουσιακά δικαιώματα της Ομηρικής γυναίκας	76
5.4 Ανθρώπινα περιουσιακά δικαιώματα	77
5.4.1 Τα δικαιώματα της Ομηρικής γυναίκας	78
5.4.1.1 Ο γάμος και τα δικαιώματα της συζύγου	80
5.4.1.2 Η γυναίκα και η μοιχεία	81
5.4.2 Οι δούλοι	81
5.5 Συμπεράσματα	84

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	86
--------------	----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	91
--------------	----

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Οδύσσεια αποτελεί μια από τις πιο σημαντικές πηγές για τις πρώιμες ελληνικές κοινωνίες της Ομηρικής εποχής. Η χρονική αυτή περίοδος χαρακτηρίζεται από μια γενική παρακμή, κατά την οποία όμως αρχίζουν να παίρνουν μορφή οι οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές δομές της μετέπειτα κλασικής εποχής. Η παρούσα εργασία χρησιμοποιεί την προσέγγιση των περιουσιακών δικαιωμάτων για να περιγράψει τη δομή της Ομηρικής κοινωνίας και οικονομίας. Ειδικότερα, γίνεται μια προσπάθεια προσδιορισμού των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών θεσμών που διαμορφώνουν και επιβάλουν τα περιουσιακά δικαιώματα στην ακίνητη και κινητή περιουσία, καθώς και στον ανθρώπινο παράγοντα. Η εργασία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ιδιοκτησία αποτελεί το βασικό περιουσιακό δικαίωμα της Ομηρικής εποχής, δίνοντας έμφαση στην ιδιοκτησία κινητών και ακίνητων περιουσιακών στοιχείων, αλλά και στην ιδιοκτησία ανθρώπων.

Λέξεις-κλειδιά: Ομηρική εποχή, Οδύσσεια, θεσμοί, περιουσιακά δικαιώματα.

Abstract

The Odyssey is one of the most important sources for the early Greek societies of Homeric time. Although, this period is characterized by a general decline, it is as well the time that economic, political and social structures of the later classical period take their first form. This essay uses the approach of property rights to describe the structure of Homeric society and economy. In particular, an attempt is made to identify the political, social and economic institutions that define and enforce property rights in immovable and movable property and in human factor. The paper concludes that ownership is the basic property right of the Homeric time, emphasizing on the ownership of movable and immovable property, and on the ownership of human, as property.

Keywords: Homeric time, Odyssey, institutions, property rights.

Κεφάλαιο 1^ο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Γενικό πλαίσιο

Η Οδύσσεια αποτελεί ένα από τα πιο γνωστά έπη του Ομήρου. Σε όλη τη διάρκεια του έπους αυτού ακολουθούμε το δύσκολο ταξίδι της επιστροφής του Οδυσσέα μετά τον Τρωικό πόλεμο στην πατρίδα του, την Ιθάκη, όπου και επιστρέφει μετά από 20 χρόνια και με επιτυχία σκοτώνει τους μνηστήρες που επιχειρούν να παντρευτούν την Πηνελόπη και να πάρουν τη θέση του.

Το συγκεκριμένο έπος, όπως και η Ιλιάδα, αποτελεί μια σημαντική πηγή πληροφορίας για τις πρώιμες ελληνικές κοινωνίες που διαμορφώθηκαν μετά τη Μυκηναϊκή καταστροφή (Σκοτεινοί Αιώνες της Ελλάδας, 12^{ος}-8^{ος} αιώνας π.Χ.), που φαίνεται να οδήγησε σε οικονομική, πολιτισμική και πολιτιστική παρακμή τον ελλαδικό κόσμο. Αν και το έργο έχει λογοτεχνική και όχι ιστορική υφή, η σημασία του ως πηγή πληροφοριών για την εποχή είναι τεράστια γιατί αποτελεί ένα από τα ελάχιστα διαθέσιμα γραπτά κείμενα εκείνης της περιόδου, δεδομένου ότι η Γραμμική Β' που χρησιμοποιεί ο Μυκηναϊκός πολιτισμός έχει εγκαταλειφθεί και υπάρχει ανάκτηση της γραφής αρκετούς αιώνες αργότερα (στον 9^ο αιώνα π.Χ.). Η εποχή αυτή της αρχαίας ελληνικής ιστορίας έχει μεγάλο ενδιαφέρον διότι πρόκειται για την χρονική περίοδο που οι οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές δομές του προκλασικού και κλασικού πολιτισμού αρχίζουν να παίρνουν την πρώτη τους μορφή.

Παρά την πρόοδο της γνώσης μας και τα αρχαιολογικά ευρήματα που έχουν ανακαλυφθεί παραμένει σημαντικό ερώτημα η ιστορικότητα των ετών και η χρονική περίοδος την οποία πραγματικά περιγράφουν. Αποτελεί ο Ομηρικός κόσμος έναν Μυκηναϊκό κόσμο με λίγους αναχρονισμούς; Αναφέρεται στον 8^ο αιώνα που έζησε ο Όμηρος; Βρίσκεται κάπου στο ενδιάμεσο και αποτελεί μια σύνθεση από όλα αυτά; Ή μήπως τελικά αποτελεί έναν φανταστικό κόσμο του Ομήρου; Βέβαιη απάντηση προφανώς δεν υπάρχει. Ωστόσο η πλειονότητα των σύγχρονων ερευνητών συμφωνεί

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

με την άποψη του Finley (1979) ότι τα Ομηρικά έπη αντικατοπτρίζουν κυρίως την εποχή κατά την οποία γράφτηκαν, δηλαδή την Ομηρική ή Γεωμετρική εποχή.

Όσον αφορά τα κοινωνικό-οικονομικά χαρακτηριστικά της εποχής, κατά βάσει, η Ομηρική κοινωνία της Οδύσσειας είναι μια κλειστή αγροτική κοινωνία, που βασίζεται κυρίως στην αυτάρκεια που της παρέχει η ίδια της η γη. Εξαιτίας της απουσίας εκτεταμένου εμπορίου, δίνεται μεγάλη σημασία στην ιδιοκτησία της γης, η οποία αποτελεί την οικονομική βάση κάθε νοικοκυριού. Κάτοχος της είναι ο επικεφαλής του κάθε «οίκου» (νοικοκυριού) και η οικογένεια του. Με τη γη ασχολούνται τόσο τα μέλη του νοικοκυριού, όσο και οι δούλοι που ανήκουν στον «οίκο».

Η ιδιοκτησία γης αποτελεί το βασικό περιουσιακό δικαίωμα της Ομηρικής εποχής που επηρεάζει άλλα περιουσιακά δικαιώματα που σχετίζονται με την κοινωνική και πολιτική ζωή των ανθρώπων. Η κατοχή γης προσάπτει δικαιώματα αλλά και υποχρεώσεις σε όλες τις κοινωνικές ομάδες μιας κοινότητας. Ιδιοκτησία έχουμε εκτός από τη γη και στα υλικά αγαθά, όπως και σε ανθρώπους. Οι δούλοι αποτελούν κινητό περιουσιακό στοιχείο του κυρίου του «οίκου», ο οποίος μπορεί να τους χρησιμοποιήσει όπως αυτός επιθυμεί. Η Ομηρική γυναίκα μπορεί να χαρακτηριστεί, εν μέρει ως περιουσιακό στοιχείο του κυρίου του «οίκου», αφού φαίνεται να εξαρτάται απόλυτα από αυτόν.

Ταυτόχρονα, στην Οδύσσεια διαφαίνονται και κάποιοι πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί της εποχής, οι οποίοι ενισχύουν την ενότητα των ατόμων της κοινότητας, βοηθούν στη διατήρηση και συνέχεια των άτυπων νόμων της, και επιβάλλουν τη δικαιοσύνη. Γενικότερα η Ομηρική κοινωνία διακατέχεται από ένα πολιτικό-κοινωνικό και οικονομικό σύστημα που προσφέρει τάξη, ασφάλεια και προστασία στα μέλη της κοινότητας, κάτι το οποίο είναι εξαιρετικής σημασίας, αν σκεφτούμε την περίοδο για την οποία αναφερόμαστε.

1.2 Σκοπός της εργασίας

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να κατανοήσουμε τη γενικότερη δομή του κοινωνικό-πολιτικό-οικονομικού συστήματος της Ομηρικής εποχής με αναφορά στα περιουσιακά δικαιώματα και τους θεσμούς που ρυθμίζουν τη λειτουργία του. Λαμβάνοντας υπόψη ότι θεμέλιος λίθος της κοινωνίας είναι ο «οίκος», η βιωσιμότητα του οποίου στηρίζεται στην ιδιοκτησία ακίνητης και κινητής περιουσίας, έμφαση δίνεται στον τρόπο που καθορίζονται τα περιουσιακά δικαιώματα (κυριότητας και μεταβίβασης) και τους θεσμούς που διασφαλίζουν την επιβολή των δικαιωμάτων αυτών τόσο στη γη όσο και στον κινητό πλούτο των Ομηρικών Ελλήνων. Καθώς περιουσιακά δικαιώματα είναι και τα ανθρώπινα δικαιώματα, η εργασία εξετάζει παράλληλα και αυτά τα δικαιώματα με ιδιαίτερη αναφορά στη γυναίκα και στους δούλους.

Οι πηγές που υπάρχουν και μας πληροφορούν για την Ομηρική εποχή, είναι ελάχιστες και αφορούν τα ίδια τα Ομηρικά έπη, τα κείμενα του Ησιόδου (ο οποίος είναι σύγχρονος του Ομήρου) καθώς και κάποια άλλα έργα της μετέπειτα (αρχαϊκής) εποχής. Η παρούσα εργασία στηρίζεται στις πληροφορίες που προκύπτουν είτε μέσα από το έπος της Οδύσσειας, είτε μέσα από τις έρευνες όλων των σύγχρονων αναλυτών που θέλησαν να δημιουργήσουν μια εικόνα εκείνης της εποχής.

1.3 Διάρθρωση της εργασίας

Η παρούσα εργασία αποτελείται από έξι κεφάλαια, και έχει την εξής δομή:

Το πρώτο κεφάλαιο αποτελείται από τα εισαγωγικά στοιχεία, τα οποία προετοιμάζουν για το περιεχόμενο της διπλωματικής εργασίας. Επίσης περιλαμβάνει το σκοπό αυτής της εργασίας όπως επίσης και τη δομή της.

Το δεύτερο κεφάλαιο, αφορά το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας. Ξεκινάει με το λόγο ανάπτυξης των θεσμών, τον ορισμό τους και την ταξινόμηση τους, και στη συνέχεια παραθέτει βασικά στοιχεία της θεωρίας των περιουσιακών δικαιωμάτων καθώς και μια ταξινόμηση αυτών.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Το τρίτο κεφάλαιο, παρουσιάζει το κοινωνικό σύστημα της Ομηρικής εποχής, με διεξοδική περιγραφή του Ομηρικού «οίκου», των κοινωνικών ομάδων και τάξεων, και τέλος της Ομηρικής λατρείας και του θεσμού της φιλοξενίας.

Το τέταρτο κεφάλαιο, αναλύει το πολιτικό σύστημα της Ομηρικής εποχής. Παρουσιάζεται η έννοια και δομή της Ομηρικής «πόλις», οι ανώτεροι βασιλείς και οι πολιτικοί θεσμοί της περιόδου.

Το πέμπτο κεφάλαιο ασχολείται με τους οικονομικούς θεσμούς που διαφαίνονται μέσα από την Οδύσσεια. Αναλύονται οι άτυποι θεσμοί της εποχής και τα περιουσιακά δικαιώματα που προκύπτουν από την κατοχή περιουσιακών στοιχείων, όπως επίσης τα ανθρώπινα δικαιώματα όπως παρουσιάζονται μέσα από τη θέση της γυναίκας και του δούλου.

Τέλος, το έκτο κεφάλαιο αποτελεί τον επίλογο της διπλωματικής εργασίας και περιλαμβάνει τα σημαντικότερα συμπεράσματα αυτής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

2.1 Εισαγωγή

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο επιδιώκεται η ανάπτυξη ενός θεωρητικού πλαισίου για την κατανόηση των περιουσιακών δικαιωμάτων. Αρχικά, βλέπουμε την ανάπτυξη των θεσμών για την επίτευξη αποτελεσματικών συναλλαγών καθώς και τον ορισμό και τα είδη των θεσμών. Ακολούθως, παρατίθενται ο ορισμός και οι κατηγορίες των περιουσιακών δικαιωμάτων, διότι αποτελούν μέρος των θεσμών. Μεγάλη σημασία δίνεται στο αντικείμενο της ιδιοκτησίας και στα ιδιωτικά περιουσιακά δικαιώματα που συγκριτικά με τα κοινά αλλά και τα δημόσια περιουσιακά δικαιώματα φαίνεται να βοηθούν στην καλύτερη κατανομή των περιορισμένων πόρων και να οδηγούν στην οικονομική ευημερία. Τέλος, συγκεφαλαιώνονται τα συμπεράσματα που προκύπτουν για τα περιουσιακά δικαιώματα.

2.2 Σπανιότητα πόρων και ανάπτυξη των θεσμών

Δεν έχει σημασία πόσο εύποροι ή άποροι είμαστε είτε ως άτομα είτε ως κοινωνία, η σπανιότητα των πόρων και των αγαθών είναι παρούσα σε κάθε περίπτωση. Δεν είναι δυνατό να ικανοποιηθούν όλες οι επιθυμίες μας, ανεξάρτητα με το πόσα χρήματα έχουμε. Ακόμα και αν φαινομενικά είμαστε ικανοποιημένοι από αυτά που έχουμε, οι επιθυμίες μας δεν σταματούν εκεί και συνεχίζουμε και ζητάμε ολοένα και περισσότερα. Σε ένα βαθμό μπορούμε να πούμε πως το ανικανοποίητο της ανθρώπινης φύσης είναι υπαίτιο για αυτό, διότι πιστεύουμε ότι, μας έδωσε λιγότερους πόρους από αυτούς που πρέπει να έχουμε.

Προκειμένου να αντιμετωπίσουν όλες οι κοινωνίες το πρόβλημα της σπανιότητας και για να καταφέρουν να επιβιώσουν πρέπει να επιλύσουν δύο βασικά

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

ερωτήματα: ποιος παίρνει τι και ποιος κάνει τι. Το πρώτο ερώτημα αναφέρεται στη διανομή των αγαθών που έχουν ήδη παραχθεί, ενώ το δεύτερο ερώτημα αφορά την παραγωγή. Κάθε φορά που κάποιος παίρνει λίγη ποσότητα από κάτι, αυτή η ποσότητα αφαιρείται από όλους τους υπόλοιπους. Και κάθε φορά που κάποιος πόρος χρησιμοποιείται για την παραγωγή ενός αγαθού, εγκαταλείπουμε μια δέσμη άλλων αγαθών που θα μπορούσαν να έχουν παραχθεί από αυτόν τον ίδιο πόρο.

Η σπανιότητα αναγκάζει το κάθε άτομο να επιλέξει μεταξύ περιορισμένων εναλλακτικών επιλογών. Η συμπεριφορά του κάθε ατόμου υποδεικνύει ότι αυτά που θέλει είναι περισσότερα αυτών που έχει ήδη για αυτό το λόγο υπάρχει πάντοτε επιθυμία για περισσότερη χρησιμότητα (ικανοποίηση). Σε όλη την πορεία της ιστορίας, ο άνθρωπος πάντοτε έψαχνε για περισσότερη χρησιμότητα (utility). Οποιοδήποτε αντικείμενο του απέδιδε κάποια χρησιμότητα, όπως κάτι να φάει, κάποια δραστηριότητα, κάποιο φυσικό αντικείμενο, αποτελούσε αγαθό για αυτόν και επιθυμούσε μόνο εκείνα τα αγαθά που του έδιναν κάποια χρησιμότητα ή ικανοποίηση. Από τη στιγμή που έπαιρναν περισσότερη ποσότητα από κάτι, ζητούσαν ακόμη περισσότερη ποσότητα από το ίδιο, όπως επίσης και από άλλα αγαθά (Rejonich 1990).

Για την αντιμετώπιση του προβλήματος της σπανιότητας των πόρων οι άνθρωποι άρχισαν να συναλλάσσονται τα αγαθά τους. Ο ορισμός των συναλλαγών αφορά, μία ανταλλαγή, μία συμφωνία, μία σύμβαση, μία μεταφορά πόρων ή παρουσίας ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα μέρη και δημιουργεί μία «νόμιμη» υποχρέωση (<http://www.businessdictionary.com/definition/transaction.html>).

Ένα άτομο παίρνει μέρος σε μια συναλλαγή όταν αναμένει ότι τα οφέλη που θα έχει από την απόκτηση του αγαθού θα προσπερνούν τα κόστη. Ως όφελος εννοείται η αύξηση της ικανοποίησης που λαμβάνει ένα άτομο από την απόκτηση του δικαιώματος να χρησιμοποιήσει λίγο παραπάνω από κάθε αγαθό. Ως κόστος από την άλλη, είναι η ικανοποίηση ενός άλλου αγαθού που πρέπει να εγκαταλείψει. Η συναλλαγή προϋποθέτει την επιλογή ανάμεσα σε εναλλακτικές χρήσεις του εισοδήματος, του χρόνου ή άλλων περιουσιακών στοιχείων ενός ατόμου.

Οι συναλλαγές αγαθών όμως, συνεπάγονται ότι τα άτομα μίας κοινωνίας θα έρχονται σε επαφή με άτομα είτε της ίδιας κοινωνίας είτε άγνωστα με τα οποία θα

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

πρέπει να αλληλεπιδρούν. Η προσπάθεια αύξησης της προσωπικής ευημερίας ενός ατόμου μπορεί να τον φέρει αντιμέτωπο με άλλα άτομα που επιδιώκουν τον ίδιο σκοπό. Αποτέλεσμα αυτού είναι η δημιουργία κοινωνικοοικονομικών προβλημάτων που για την επίλυση τους είναι απαραίτητες καθορισμένες σχέσεις συμπεριφοράς ανάμεσα στα άτομα. Προκειμένου να μειωθούν οι αβεβαιότητες που σχετίζονται με τις ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις, (και οι οποίες μπορεί να μην σέβονται το πρόβλημα της σπανιότητας των πόρων) και να προστατευτούν τα δικαιώματα των συμβαλλόμενων μερών αναπτύχθηκαν κάποιοι θεσμοί ή «κανόνες του παιχνιδιού» (Rejovich 1995).

2.3 Θεσμοί: Ορισμός και είδη

Οι **θεσμοί** ορίζονται ως ένα πλέγμα κανόνων που συντονίζει τις ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις (συναλλαγές) με τη δημιουργία σταθερών προσδοκιών και αποτελούνται από τυπικούς κανόνες και άτυπους περιορισμούς, καθώς και από χαρακτηριστικά επιβολής και των δύο (North 1990).

Η βασική λειτουργία τους είναι να βελτιώσουν την προβλεψιμότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς προσφέροντας δυνατότητες συνεργασίας ανάμεσα στους συμβαλλόμενους και αύξησης της ευημερίας όλων των μελών, διότι επηρεάζουν σημαντικά στη λήψη αποφάσεων σχετικά με τη χρήση των πόρων. Οι θεσμοί αποτελούν περιορισμούς επινοούμενους από τους ανθρώπους με σκοπό τη διαμόρφωση των ανθρώπινων αλληλεπιδράσεων (North 1990). Με άλλα λόγια, οι θεσμοί συνιστούν τη δομή που θεσπίζει τις σχέσεις των ατόμων με τους άλλους, δηλαδή διαμορφώνουν το πλαίσιο των συναλλαγών.

Μπορούμε να πούμε ότι υπάρχουν 2 τύποι θεσμών, οι συντονιστικοί θεσμοί και οι συγκρουσιακοί θεσμοί. Οι συντονιστικοί θεσμοί λύνουν προβλήματα συνεργασίας σε περιοχές που είναι δυνατή και συμβατή η αύξηση της ευημερίας όλων των ατόμων που μετέχουν, προσφέροντας τα βέλτιστα αποτελέσματα (άριστα κατά Pareto). Οι συγκρουσιακοί θεσμοί εξισορροπούν αντίθετα συμφέροντα και επιδιώκουν στόχους που μπορούν να ικανοποιηθούν μόνο συλλογικά. Η ανάγκη ρύθμισης συγκρούσεων μεταξύ προσανατολισμένων στο ίδιο συμφέρον ατόμων

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

εξηγεί την ύπαρξη μηχανισμών ελέγχου των δραστηριοτήτων τους αλλά όχι και την καθιέρωση γενικών τρόπων επίλυσης των σχετικών διαφορών. Η αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων θα μπορούσε να γίνει με ad hoc επιλογές κάθε φορά που θα ανέκυπτε το σχετικό πρόβλημα (Γέμτος 2001).

Το κεντρικό πρόβλημα των οικονομικών είναι να πάρεις τη σωστή απόφαση ως προς τη διανομή και χρήση των πόρων σε ένα κόσμο σπανιότητας, χωρίς να υπερβείς τα δικαιώματα των άλλων. Όλα τα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα σε όλες τις χώρες έχουν να κάνουν με τη σπανιότητα των πόρων, επειδή όμως η δομή των θεσμών ποικίλλει από χώρα σε χώρα, οι λύσεις που λήφθηκαν παγκοσμίως για αυτά ήταν διαφορετικές.

2.4 Ταξινόμηση θεσμών

Οι χρησιμότερες διακρίσεις των θεσμών είναι αυτή που τους διαχωρίζει σε τυπικούς κανόνες και σε άτυπους κανόνες και η διάκριση μεταξύ θεσμών με αυτοπροστατευόμενη συντονιστική δομή και εκείνων που ρυθμίζουν συγκρούσεις. Αξίζει να αναφερθεί ότι οι μηχανισμοί ελέγχου δεν έχουν συνήθως τη μορφή εξωτερικού καταναγκασμού αλλά λειτουργούν με διαδικασίες μάθησης που έχουν ως αποτέλεσμα να θεωρούν οι ενδιαφερόμενοι, ότι είναι προς το συμφέρον τους να ακολουθούν τους κανόνες (Γέμτος 2001).

Στους τυπικούς κανόνες συμπεριλαμβάνονται η έννομη τάξη και οι πράξεις Δικαίου, οι οποίοι καθορίζουν το πολιτικό σύστημα, το οικονομικό σύστημα και το σύστημα ασφαλείας και επιβάλλονται από το κράτος. Οι άτυποι κανόνες, είναι κανόνες συμπεριφοράς και αυτοεπιβαλλόμενοι κώδικες συμπεριφοράς, που δεν προϋποθέτουν κρατική εξουσία. Κυριότερες μορφές αυτών είναι οι συμβατικοί κανόνες (conventions) με αυτοπροστατευόμενη δομή, οι ηθικοί κανόνες με εσωτερικούς μηχανισμούς ελέγχου και τα έθιμα και οι συνήθειες που ελέγχονται από άλλους. Μόνο οι συμβατικοί κανόνες δεν έχουν ανάγκη ελέγχου της τήρησής τους (Γέμτος 2001). Οι άτυποι κανόνες προέκυψαν μέσα από τις εμπειρίες του παρελθόντος, τα πρότυπα συμπεριφοράς, τις παραδοσιακές αξίες, τα θρησκευτικά πιστεύω, τις ιδεολογίες, τις αντιλήψεις που είχαν δημιουργήσει τα άτομα για τον

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

κόσμο γύρω τους και γίνονται μέρος της κληρονομιάς και της κουλτούρας μας καθώς μεταφέρονται από γενιά σε γενιά μέσω της εκπαίδευσης ή της μίμησης (Rejonich 1995).

2.4.1 Κράτος και δίκαιο

Στις πρωτόγονες κοινωνίες δεν υπήρχε κάποιος επιπλέον θεσμός που θα εξασφάλιζε ότι θα τηρούνται και θα εφαρμόζονται οι άτυποι κοινωνικοί θεσμοί, που χρησιμοποιούνταν για την επίλυση των κοινωνικών τους προβλημάτων. Η κοινωνική εξέλιξη οδήγησε στη δημιουργία μεγάλων αλλά απρόσωπων κοινωνιών, που παρόλο που περιέχουν ως υποσύνολα μικρές ομάδες ατόμων, δεν μπορούν να λύσουν τα προβλήματα που προκύπτουν μέσω των επιδιωκόμενων στόχων τους στη βάση προσωπικών σχέσεων. Επομένως, γίνεται αναγκαία η δημιουργία ενός νέου θεσμού, που με τις επιβαλλόμενες κυρώσεις του, διασφαλίζεται η τήρηση των κοινωνικών κανόνων από ανθρώπους που επιδιώκουν το ίδιο συμφέρον και συνεπώς επιθυμούν να καταλάβουν θέσεις ελεύθερων επιβατών, δηλαδή να αποκομίσουν όλο το όφελος από κάποια δραστηριότητα, χωρίς να είναι διατεθειμένοι να πληρώσουν το κόστος (Γέμτος 2001). Ο θεσμός αυτός είναι το κράτος.

Η εμφάνιση του κράτους επιβάλλεται από την ανάγκη αποκλεισμού των ελεύθερων επιβατών, που σε μεγάλες και απρόσωπες κοινωνίες θα είχαν μικρή πιθανότητα ανακάλυψης και ακόμα μικρότερη πιθανότητα επιβολής κοινωνικών κυρώσεων. Οι άτυποι κοινωνικοί θεσμοί διαθέτουν αποτελεσματικούς μηχανισμούς ελέγχου σε μικρές κοινωνικές ομάδες με στενές προσωπικές σχέσεις, οι οποίοι αποδυναμώνονται όσο αυτές μεγαλώνουν. Οι κοινωνικές ομάδες χάνουν την εμπιστοσύνη τους με τους άλλους ως προς την τήρηση των κοινωνικών κανόνων και των μεταξύ τους συμφωνιών και αποζητούν προστασία.

Το κράτος δημιουργεί δίκαιο είτε κατασκευάζοντας τους νέους κανόνες δικαίου με συνειδητή απόφαση των οργάνων του είτε εφοδιάζοντας με κυρώσεις υφιστάμενους άτυπους θεσμούς με την κατάλληλη προσαρμογή. Σε οποιαδήποτε από τις δύο περιπτώσεις η έννομη τάξη διασφαλίζεται με ένα σύστημα κεντρικού

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

καταναγκασμού και κυρώσεων που τη διαφοροποιεί από την τάξη που δημιουργούν οι άτυποι θεσμοί (Γέμτος 2001).

2.4.2 Συμβατικοί κανόνες

Χαρακτηριστικό των συμβατικών κανόνων είναι ο αυτοελεγχόμενος και αυτοπροστατευόμενος χαρακτήρας τους, αφού μετά την εμφάνισή τους κανένας δεν έχει κάποιο κίνητρο για να παραβιάσει κανόνες που όλοι οι άλλοι τηρούν. Η κανονιστική δεσμευτικότητα των συμβατικών κανόνων είναι περιορισμένη ή μηδενική, αφού στηρίζονται στη φρόνιμη συμπεριφορά εκείνων στους οποίους απευθύνονται στην προσπάθεια τους να λύσουν αποτελεσματικά κοινωνικά συντονιστικά προβλήματα. Οι άνθρωποι μαθαίνουν είτε από άλλους είτε από δική τους εμπειρία ότι ισχύει ένας συμβατικός κανόνας και τον ακολουθούν, γιατί είναι προς το δικό τους συμφέρον. Παραδείγματα συμβατικών κανόνων είναι η οδική κυκλοφορία, το χρήμα, η γλώσσα και οι συμβάσεις.

2.4.3 Ηθικοί κανόνες

Οι ηθικοί κανόνες σχετίζονται με τις βασικές προϋποθέσεις κοινωνικής συμβίωσης που είναι ανεξάρτητες από πολιτιστικές και γεωγραφικές διαφοροποιήσεις. Αποτελούν κοινωνικές κατασκευές που σκοπός της δημιουργίας τους είναι η λύση επαναλαμβανόμενων προβλημάτων που προκύπτουν από την ανθρώπινη φύση και αποσκοπούν στη δημιουργία και διατήρηση κατάλληλων κοινωνικών σχέσεων για θέματα και συμφέροντα ιδιαίτερης σημασίας. Οι μηχανισμοί ελέγχου της τήρησής τους βρίσκονται μέσα στην ίδια την ανθρώπινη προσωπικότητα. Παραδείγματα ηθικών κανόνων είναι επιταγές όπως η προστασία των παιδιών, η μη αφαίρεση της ανθρώπινης ζωής, η τήρηση των υπεσχημένων και ο σεβασμός των περιουσιακών δικαιωμάτων (Γέμτος 2001). Παρά το γεγονός ότι έχουν καθολικό πανανθρώπινο χαρακτήρα που τους συνδέει άρρηκτα με τη συνοχή και τη λειτουργικότητα των κοινωνικών ομάδων, πολλές είναι εκείνες οι κοινωνικές ομάδες που τους παραβιάζουν όταν συγκρούονται τα συμφέροντά τους.

2.4.4 Έθιμα και συνήθειες (άτυποι κοινωνικοί κανόνες)

Τα έθιμα και οι συνήθειες ρυθμίζουν τις διαπροσωπικές σχέσεις και προσφέρουν λύσεις σε κοινωνικές συγκρούσεις και διαφορές με μηχανισμούς ελέγχου την αποδοκιμασία και επιδοκιμασία των μελών της κοινωνικής ομάδας (Γέμτος 2001). Η βασική διαφορά τους από τους ηθικούς κανόνες, είναι ότι επιδιώκουν να λύσουν κοινωνικά προβλήματα μικρότερης σημασίας με τρόπους που εξαρτώνται από τις πολιτιστικές αξίες και τα πρότυπα ζωής των διάφορων κοινοτήτων. Για την εμφάνιση των άτυπων κοινωνικών κανόνων είναι αναγκαία η ύπαρξη εξωτερικοτήτων που επιδρούν θετικά ή αρνητικά στην ευημερία τρίτων και δεν μπορούν να ρυθμιστούν με απλές συμφωνίες ανάμεσα στους ενδιαφερόμενους.

Έχει αποδειχθεί ότι μπορεί οι ίδιοι γραπτοί κανόνες επιβαλλόμενοι σε διαφορετικές κοινωνίες να έχουν διαφορετικά αποτελέσματα, ότι οι άγραφοι κανόνες παίζουν σημαντικό ρόλο σε κάθε κοινωνία και μάλιστα είναι πιο συχνό να επιβιώνουν οι άγραφοι κανόνες, σε αντίθεση με τους γραπτούς (Pejonich 1995).

2.5 Περιουσιακά δικαιώματα

Τα **περιουσιακά δικαιώματα** (property rights) είναι ένα σύνολο ρυθμίσεων και δικαιωμάτων που ορίζουν τις σχέσεις των κοινωνικών μονάδων αναφορικά με τους πόρους και τα αγαθά, οριοθετώντας τους επιτρεπτούς χώρους δράσης και κοινωνικής ελευθερίας (Γέμτος, 2001).

Συνήθως οι οικονομολόγοι θεωρούν ως δεδομένο τα περιουσιακά δικαιώματα και αναζητούν μια εξήγηση για τις δυνάμεις που καθορίζουν την τιμή και τον αριθμό των μονάδων του αγαθού στο οποίο αποδίδονται τα δικαιώματα αυτά. Τα περιουσιακά δικαιώματα είναι πολύ σημαντικά και αποτελούν εργαλείο της κοινωνίας διότι βοηθούν το άτομο να δημιουργήσει εκείνες τις προσδοκίες που θα τον βοηθήσουν στις σχέσεις που έχει με τα άλλα άτομα. Οι προσδοκίες αυτές βρίσκουν αντίκρισμα στους νόμους, τα ήθη και τα έθιμα μίας κοινωνίας.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Σε έναν κάτοχο κάποιων περιουσιακών δικαιωμάτων επιτρέπεται, με τη συγκατάθεση και της υπόλοιπης κοινωνίας, να ενεργήσει με ελεύθερο τρόπο πάνω σε κάποιο αγαθό ή σε κάποια υπηρεσία. Τα περιουσιακά δικαιώματα καθορίζουν ποιος έχει το δικαίωμα να καλλιεργήσει μια εδαφική έκταση, ποιος μπορεί να παρκάρει σε ποια θέση σε ένα χώρο στάθμευσης, ποιος μπορεί να έχει κέρδος από την πώληση μιας μουσικής επένδυσης κ.α. Μάλιστα, ο κάτοχος αυτού του περιουσιακού δικαιώματος αναμένει τη βοήθεια της κοινωνίας σε περίπτωση που κάποιος τρίτος προσπαθήσει να παρέμβει και να αποτρέψει τις ενέργειες του, δεδομένου ότι οι πράξεις του κατόχου δεν υπερβαίνουν τα δικαιώματα που έχει.

Διαφορετικά περιουσιακά δικαιώματα δημιουργούν δικά τους κίνητρα και κόστη συναλλαγών, τα οποία επιδρούν με συγκεκριμένο τρόπο στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Το γεγονός ότι υπάρχουν κόστη συναλλαγών και ελέγχου που σχετίζονται με τον καθορισμό και την προστασία των περιουσιακών δικαιωμάτων σημαίνει ότι τα δικαιώματα αυτά θα καθορίζονται και θα προστατεύονται μόνο όταν τα οφέλη που προκύπτουν από αυτά είναι μεγαλύτερα από τα κόστη.

Ο ορισμός, η κατανομή και η προστασία των περιουσιακών δικαιωμάτων αποτελεί ένα πολύπλοκο και δύσκολο θέμα που πρέπει να επιλύσει η κάθε κοινωνία, αν επιδιώκει να γνωρίσει ευημερία και ανάπτυξη. Η διαμόρφωση και η προστασία των περιουσιακών δικαιωμάτων είναι πολύ σημαντική διότι αποτελούν βασική προϋπόθεση για τη σωστή λειτουργία των συναλλακτικών σχέσεων με σκοπό την άριστη κατανομή αγαθών και την κοινωνική ευημερία τόσο των συμβαλλόμενων μερών όσο και της ίδιας της κοινωνίας (Γέμτος 2001). Η μελέτη για τα περιουσιακά δικαιώματα εξετάζει την επίδραση των αποκλειστικών δικαιωμάτων στην ευημερία του κοινωνικού συνόλου.

Τα περιουσιακά δικαιώματα προσδιορίζουν τους κανόνες συμπεριφοράς που κάθε άτομο ξεχωριστά θα πρέπει να τηρεί σε σχέση με τους άλλους, διαφορετικά θα πρέπει να αναλαμβάνει το κόστος της μη τήρησης αυτών. Για κάθε δικαίωμα που κατέχει κάθε άτομο, υπάρχουν κανόνες που εγκρίνουν ή απαιτούν ιδιαίτερες δράσεις κατά την άσκηση του περιουσιακού αυτού δικαιώματος (Anderson & Huggins 2003).

Τα περιουσιακά δικαιώματα δεν παρέχουν μόνο διαφορετικές εξουσίες στους φορείς του, αλλά διαθέτουν και διαφορετική νομική προστασία. Οι βασικές μορφές

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

προστασίας των περιουσιακών δικαιωμάτων είναι η εμπράγματη προστασία (property rule), που απαγορεύει σε τρίτους την προσβολή του δικαιώματός του (π.χ. σύναψη ενός συμβολαίου) και η ενοχική προστασία (liability rule), όπου προσφέρει στο δικαιούχο αποζημίωση έναντι τρίτων (π.χ. αυτοκινητιστικό ατύχημα).

Η έννοια του **περιουσιακού δικαιώματος** είναι άμεσα συσχετισμένη με την εξουσία που έχει κάποιος ως προς τον προσδιορισμό του τρόπου με τον οποίο θα χρησιμοποιηθεί ένας πόρος. Το κράτος, από την πλευρά του, ορίζει και διαμορφώνει τη δέσμη αυτών των δικαιωμάτων που έχουν τα άτομα στους πόρους και το πλαίσιο μέσα στο οποίο τα δικαιώματα προστατεύονται και επιβάλλονται σε όλους.

Η ρυθμιστική λειτουργία του κράτους μπορεί να μειώσει τα περιουσιακά δικαιώματα του κατόχου μέσω της προσαρμογής, ανάθεσης και ρύθμισης των περιουσιακών δικαιωμάτων. Στην περίπτωση που ο πόρος ανήκει στο ίδιο το κράτος τότε υπάρχει ένα σύνολο κανόνων που καθορίζονται από εκτελεστικά όργανα και ορίζουν την ορθή ή όχι χρήση αυτού.

Ειδικότερα, το κράτος ή τα εκτελεστικά όργανα αποφασίζουν ποιοι κατέχουν ποια δικαιώματα, επομένως και ποιος έχει τη δυνατότητα να απαιτήσει ότι επηρεάζονται τα δικαιώματα του από τρίτους, και ορίζουν την προστασία των περιουσιακών δικαιωμάτων μέσω της αστυνόμευσης ή παραχωρούν δικαιοδοσία στους ίδιους τους ιδιοκτήτες για την προστασία των περιουσιακών τους δικαιωμάτων.

Στη νομική βιβλιογραφία προκύπτουν δύο έννοιες στον όρο «περιουσιακά δικαιώματα», η πρώτη συνδέεται με το Ρωμαϊκό ή αστικό δίκαιο και βλέπει την περιουσία μόνο ως φυσικά ή απτά αντικείμενα ενώ η δεύτερη προκύπτει από το Άγγλο-Αμερικάνικο ή εθνικό δίκαιο και συσχετίζει τα περιουσιακά δικαιώματα τόσο με υλικά όσο και με άυλα αντικείμενα όπως τα πνευματικά δικαιώματα, τα διπλώματα ευρεσιτεχνίας, τα δικαιώματα συμβάσεων κ.α.. Αν και το Ρωμαϊκό δίκαιο έβλεπε στα περιουσιακά δικαιώματα μόνο τα υλικά αντικείμενα έπαιξε μεγάλο ρόλο στη ανάπτυξη της Αμερικάνικης βιβλιογραφίας πάνω στα περιουσιακά δικαιώματα (Furubotn & Richter 2005).

Μπορούμε να πούμε πιο απλά ότι, τα **περιουσιακά δικαιώματα** είναι μια δέσμη νομικών δικαιωμάτων που περιγράφουν τι ένα άτομο μπορεί ή δεν μπορεί να

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

κάνει σε ένα αγαθό το οποίο κατέχει, στο βαθμό που μπορεί να το έχει, να το χρησιμοποιήσει, να το μεταβιβάσει ή να αποκλείσει άλλους από την χρήση του. Δεν είναι το αγαθό που ανήκει σε κάποιον, αλλά μια δέσμη ή ένα μέρος δικαιωμάτων που ανήκουν σε αυτόν και του δίνουν το δικαίωμα χρήσης του αγαθού (Alchian & Demsetz 1973, Anderson & Huggins 2003).

Από αυτόν τον ορισμό των περιουσιακών δικαιωμάτων προκύπτουν δύο σημαντικά θέματα. Αρχικά, ότι δεν πρέπει να διαχωρίζονται από τα περιουσιακά δικαιώματα τα ανθρώπινα δικαιώματα εφόσον το δικαίωμα ενός ατόμου να ψηφίσει είναι ένα περιουσιακό δικαίωμα που ορίζει τη θέση που έχει αυτό το άτομο σε σχέση με τους υπόλοιπους ανθρώπους. Επίσης, μεγάλη σημασία πρέπει να δοθεί στην ιδιοκτησία των αγαθών. Πολλές φορές η έννοια του όρου «ιδιοκτησία» ταυτίζεται με αυτήν των περιουσιακών δικαιωμάτων όμως το δικαίωμα ιδιοκτησίας ενός αγαθού δεν καθορίζει τη σχέση που έχει ο κάτοχος με το αγαθό αυτό αλλά τη σχέση που έχει ο κάτοχος και όλοι οι υπόλοιποι σε σχέση με την πρόσβαση στο αγαθό αυτό (Pejonich 1995).

Ένα άτομο μπορεί να αυξήσει τα περιουσιακά του δικαιώματα με τους εξής τρεις τρόπους: το άτομο 1) μπορεί να κλέψει το αγαθό, 2) μπορεί να ιδιωτικοποιήσει ένα αγαθό που στο παρελθόν ήταν δημόσιο και 3) μπορεί να συνεργαστεί με άλλα άτομα και να συμφωνήσει μαζί τους για τον τρόπο διαίρεσης του νέου πλούτου.

Στην περίπτωση που τα περιουσιακά δικαιώματα είναι τέλεια, εξ ορισμού δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί κλοπή, συνεπώς δεν γίνεται προσπάθεια για την προστασία των δικαιωμάτων. Στην περίπτωση όμως που τα περιουσιακά δικαιώματα είναι ελλιπή, τότε το άτομο επιδιώκει αύξηση της ιδιοκτησίας του σε μια προσπάθεια αύξησης του πλούτου του. Όταν υπάρχει ευκαιρία για κλοπή, υπάρχει και ευκαιρία για προστασία των δικαιωμάτων. Συνεπώς, όταν τα περιουσιακά δικαιώματα είναι ελλιπή, τα άτομα επιδιώκουν τη διατήρηση των προκαθορισμένων περιουσιακών δικαιωμάτων και τη δημιουργία νέων δικαιωμάτων (Alchian & Demsetz 1973).

Τα περιουσιακά δικαιώματα μεταφέρουν στους κατόχους τους το δικαίωμα να ωφελήσουν ή να βλάψουν τον εαυτό τους ή άλλους για αυτό το λόγο πρέπει να διευκρινίζεται πάντοτε ποιες ενέργειες θα επιτρέπονται και ποιες όχι από αυτά τα άτομα. Πάντοτε υπάρχουν κάποια αποτελέσματα ενεργειών είτε ωφέλιμα είτε

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

βλαβερά που επηρεάζουν τον κόσμο και που μπορούν να αποτελέσουν πιθανή εξωτερικότητα, όταν το κόστος του να γίνει το συγκεκριμένο αποτέλεσμα ανεκτό από τα άτομα που επηρεάζει είναι τόσο μεγάλο ώστε να αξίζει να ληφθεί υπόψη. Η «εσωτερικευση» ενός τέτοιου αποτελέσματος αποτελεί τη διαδικασία, η οποία κάνει τα αποτελέσματα αυτά ανεκτά από όλα τα συμβαλλόμενα άτομα. Με άλλα λόγια εξωτερικότητες είναι οι παρενέργειες που δημιουργούνται όταν οι λειτουργίες της αγοράς επηρεάζουν άτομα που δεν συμμετέχουν στην συναλλαγή με αποτέλεσμα να εμφανίζεται αναποτελεσματικότητα στην αγορά.

Μια βασική λειτουργία των περιουσιακών δικαιωμάτων είναι ότι αποτελούν κίνητρο για «εσωτερικευση» των εξωτερικοτήτων. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως οποιοδήποτε κόστος ή όφελος μπορεί να αποτελέσει πιθανή εσωτερικότητα, όταν κάποιος πόρος δεν μπορεί να οριοθετηθεί, με αποτέλεσμα να υπάρχει ελεύθερη πρόσβαση και υποβέλτιστη χρήση του. Με τον καθορισμό των περιουσιακών δικαιωμάτων, «εσωτερικοποιείται» η εξωτερικότητα όταν τα κόστη συναλλαγών των δικαιωμάτων ανάμεσα στα άτομα να είναι μικρότερα από τα κέρδη «εσωτερικευσης».

Η τεχνολογική πρόοδος και το άνοιγμα των αγορών οδηγεί σε αλλαγές στην αγορά ως προς την παραγωγή, τις αξίες, τη λειτουργία της. Οι νέες τεχνικές που υιοθετούνται προβλέπουν σε νέα ωφέλιμα ή βλαβερά αποτελέσματα στα οποία η κοινωνία δεν είναι οικεία για αυτό επιβάλλεται η δημιουργία νέων περιουσιακών δικαιωμάτων, δημόσια ή ιδιωτικά ανάλογα με το σύστημα περιουσιακών δικαιωμάτων που είναι ανεπτυγμένο σε αυτήν. Συνεπώς τα περιουσιακά δικαιώματα που ισχύουν σε μία χώρα μπορεί να μην ισχυαν παλαιότερα και επίσης αξίζει να σημειωθεί ότι δεν ισχύουν τα ίδια περιουσιακά δικαιώματα σε όλες τις χώρες.

2.6 Κατηγορίες περιουσιακών δικαιωμάτων

Όπως προαναφέρθηκε, τα περιουσιακά δικαιώματα είναι οριοθετημένα δικαιώματα που καθορίζουν τον τρόπο που ένας πόρος χρησιμοποιείται και ανήκει σε κάποιον. Οι πόροι μπορεί να ανήκουν σε ιδιώτες, σε ομάδες ατόμων ή ακόμη και στο κράτος. Κάθε κατανομή περιουσιακών δικαιωμάτων φέρει μαζί της ένα σύνολο του κόστους των συναλλαγών και ένα μέρος από το κόστος παραγωγής. Βέλτιστη

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

κατανομή περιουσιακών δικαιωμάτων, είναι εκείνη που μεγιστοποιεί τα κέρδη από το εμπορικό ισοζύγιο από τα κόστη.

Τα περιουσιακά δικαιώματα είναι μια δέσμη δικαιωμάτων που έχει κάποιος πάνω σε ένα αγαθό, υλικό ή άυλο, με πέντε βασικές συνιστώσες:

1. Το δικαίωμα χρήσης ενός αγαθού
2. Το δικαίωμα κάρπωσης των αποτελεσμάτων του και απόκτησης εισοδήματος από αυτό το αγαθό
3. Το δικαίωμα μεταφοράς/μεταβίβασης του αγαθού αυτού σε τρίτους
4. Το δικαίωμα αλλαγής της μορφής και των συστατικών του
5. Το δικαίωμα επιβολής των περιουσιακών δικαιωμάτων, συμπεριλαμβάνοντας και την απόκλιση άλλων από τη χρήση του αγαθού.

Όταν τα δικαιώματα ενός αγαθού μοιράζονται σε περισσότερα από ένα άτομα τότε όλοι απολαμβάνουν τις οικονομικές επιπτώσεις από την χρήση του αγαθού αυτού.

Ανάλογα με τη σκοπιά από την οποία εξετάστηκαν τα περιουσιακά δικαιώματα, έχουν γίνει διαφορετικές κατηγοριοποιήσεις αυτών. Οι Schlager και Ostrom (1992) κατένειμαν τα περιουσιακά δικαιώματα, ορίζοντας ένα σχήμα περιουσιακών δικαιωμάτων που κυμαινόταν από τον εξουσιοδοτημένο χρήστη στον απαιτών (claimant), στον κάτοχο (proprietor) και στον ιδιοκτήτη (owner) τα οποία είναι: η πρόσβαση, η αφαίρεση, η διαχείριση, η απόκλιση και η αλλοτρίωση. Αναλύοντας τα πιο διεξοδικά:

1. Πρόσβαση: είναι το δικαίωμα που έχει κάποιος να μπει σε μια καθορισμένη φυσική περιοχή και να απολαύσει οφέλη αυτής.
2. Αφαίρεση: είναι το δικαίωμα που έχει κάποιος να αποκτήσει τα «προϊόντα» ενός πόρου.
3. Διαχείριση: είναι το δικαίωμα να ρυθμίζει την εσωτερική χρήση ενός προτύπου ή να μετατρέψει ένα πόρο μέσα από βελτιώσεις αυτού.
4. Απόκλιση: είναι το δικαίωμα που έχει κάποιος να καθορίσει ποιος έχει δικαίωμα πρόσβασης και ποιος όχι και πως αυτά τα δικαιώματα μπορούν να μεταφερθούν.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

5. Αλλοτρίωση: είναι το δικαίωμα κάποιου να πουλήσει ή να μισθώσει τα δικαιώματα διαχείρισης και απόκλισης (Schlager and Ostrom 1992).

Όταν κάποιος είναι απλά ένας εξουσιοδοτημένος χρήστης ενός πόρου τότε τα δικαιώματα του, εκτός εκείνων της πρόσβασης και της αφαίρεσης, ορίζονται από εκείνους που έχουν τα δικαιώματα της διαχείρισης και απόκλισης του πόρου. Ως απαιτών (claimant) ορίζεται το άτομο που έχει τη δυνατότητα να έχει τα δικαιώματα του εξουσιοδοτημένου χρήστη αλλά και το δικαίωμα της διαχείρισης, ενώ κάτοχος (proprietor) ορίζεται εκείνος που έχει τη δυνατότητα να έχει τα δικαιώματα του αιτούντα και το δικαίωμα της απόκλισης. Ο ιδιοκτήτης (owner) είναι ο μόνος που έχει τη δυνατότητα να έχει και τα πέντε περιουσιακά δικαιώματα.

Τα πέντε περιουσιακά δικαιώματα είναι ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, όμως η κατοχή κάποιου περιουσιακού δικαιώματος μπορεί να συνεπάγεται την κατοχή και κάποιου άλλου αφού το δικαίωμα της αφαίρεσης των «προϊόντων» ενός πόρου δεν θα έχει λογική εάν κάποιος δεν διαθέτει και το δικαίωμα της πρόσβασης σε αυτόν. Αυτό που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι τα άτομα ή οι συλλογικότητες που έχουν τα δικαιώματα πρόσβασης και αφαίρεσης μπορούν ή δεν μπορούν να έχουν κάποιο ή κάποια από τα υπόλοιπα δικαιώματα, τα οποία εγκρίνουν τη συμμετοχή σε δράσεις συλλογικής επιλογής.

Από την άλλη, σύμφωνα με τους Furubotn & Richter (2005) η έννοια της περιουσίας είναι στενά συνδεδεμένη με αυτή της ιδιοκτησίας για αυτό και η κατηγοριοποίηση των περιουσιακών δικαιωμάτων συνδέεται άμεσα με την ιδιοκτησία αγαθών. Πιο συγκεκριμένα αυτά είναι:

1. Η ιδιοκτησία υλικών αγαθών, η οποία ακολουθώντας τη στενή λογική της θεωρίας των περιουσιακών δικαιωμάτων σύμφωνα με το Ρωμαϊκό δίκαιο έχει τρεις βασικές συνιστώσες:

- 1.1. Το δικαίωμα να χρησιμοποιήσει το υλικό αγαθό
- 1.2. Το δικαίωμα να αποκτήσει κάποιος εισόδημα από αυτό
- 1.3. Το δικαίωμα διαχείρισης του αγαθού αυτού όπως επιθυμεί, συμπεριλαμβάνοντας και τη δυνατότητα αλλοτρίωσης του αγαθού.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Όταν κάποιος έχει την πλήρη ιδιοκτησία ενός αγαθού αυτό σημαίνει ότι μπορεί αποκλειστικά να χρησιμοποιήσει όπως ακριβώς θέλει το αγαθό που έχει και όσο θέλει, δεδομένου ότι οι πράξεις του δεν εμπλέκονται με άλλους νόμους και ότι δεν αλληλεπιδρούν με τα δικαιώματα που έχουν άλλα άτομα. Η επιβολή των αποκλειστικών δικαιωμάτων κάποιου σε έναν πόρο σε αυτήν την περίπτωση, αναλαμβάνεται από το κράτος και από τον ιδιοκτήτη. Το κράτος, από πλευράς του, κάνει τους νόμους και ο ιδιοκτήτης τους ασκεί όταν υπάρχει ανάγκη.

Πλήρης ιδιοκτησία μπορεί να υπάρξει ακόμα και στην περίπτωση που αναφερόμαστε σε ελεύθερα αγαθά όπως ο αέρας, το τρεχούμενο νερό ενός ποταμού ή το νερό της θάλασσας. Μολονότι τα αγαθά αυτά ανήκουν στην κατηγορία των δημόσιων αγαθών, δηλαδή εκείνων των αγαθών που μπορούν όλοι να χρησιμοποιήσουν ελεύθερα χωρίς να υπάρχει περιορισμός χρήσης τους από κάποιον τρίτο, μπορεί να υπάρχει πλήρης ιδιοκτησία, αρκεί το κόστος εσωτερίκευσης (δηλαδή δημιουργίας και επιβολής/αποκλεισμού των περιουσιακών δικαιωμάτων) να είναι μικρότερο από το όφελος. Για αυτό σε ορισμένες χώρες έχουμε παραδείγματα όπου το νερό των ποταμών ή των λιμνών είναι ιδιωτικό. Επιπρόσθετα, αρκετά από τα δημόσια αγαθά απαιτούν ξεκάθαρα και επιβαλλόμενα περιουσιακά δικαιώματα, αλλιώς υπάρχει free-riding (εξωτερικότητα). Το κράτος είναι αυτό που ορίζει ποιοι θα είναι οι χρήστες ενός αγαθού και τι δικαιώματα θα έχουν σε αυτό.

2. Η ιδιοκτησία ενός υλικού αγαθού μπορεί να τεμαχιστεί ή να διαιρεθεί μεταβιβάζοντας κάποια από τις τρεις συνιστώσες της (την χρήση του αγαθού, τη δυνατότητα απολαβής εισοδήματος ή το δικαίωμα διαχείρισης του αγαθού όπως επιθυμεί) σε ένα ή περισσότερα άτομα. Για παράδειγμα, μπορεί να μεταβιβαστεί το δικαίωμα χρήσης ενός σπιτιού σε ένα άλλο άτομο μέσω της ενοικίασης του για δεδομένο χρονικό διάστημα. Επίσης, στην περίπτωση της επικαρπίας ενός περιουσιακού στοιχείου, ο κάτοχος της επικαρπίας έχει το δικαίωμα να απολάβει τους «καρπούς» που προέρχονται από το περιουσιακό στοιχείο, για παράδειγμα το ενοίκιο στην προηγούμενη περίπτωση να το καρπώνεται κάποιος τρίτος και όχι ο ιδιοκτήτης.

3. Ένα περιουσιακό δικαίωμα που εμφανίστηκε πρόσφατα είναι η ιδιοκτησία άυλων δικαιωμάτων (intellectual property), που έχει ως περιεχόμενο απόλυτα δικαιώματα σε προϊόντα του πνεύματος τόσο στην πνευματική όσο και στη βιομηχανική ιδιοκτησία. Στα άυλα δικαιώματα περιλαμβάνονται τα πνευματικά

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

δικαιώματα (βιβλία, γλυπτική, ζωγραφική, μουσική, φωτογραφία, αρχιτεκτονική, θέατρο, λογισμικό, βάσεις δεδομένων), τα εμπορικά σήματα, τα διπλώματα ευρεσιτεχνίας κ.α. Στη βιβλιογραφία εμφανίζονται είτε ως «διανοητικά δικαιώματα» εάν χρησιμοποιείται σύμφωνα με το Άγγλο-Αμερικάνικο δίκαιο είτε ως «άυλα δικαιώματα» εάν χρησιμοποιούνται από το Γερμανικό δίκαιο, (το οποίο βασίζεται στο Ρωμαϊκό δίκαιο) διότι το αντικείμενο που προστατεύεται δεν έχει υλική υπόσταση.

Το γεγονός ότι δεν είναι υλικά αντικείμενα δεν τους προσάπτει λιγότερη σημαντικότητα, αντιθέτως, όπως προστατεύουμε την προσωπική περιουσία κάποιου προκειμένου να προστατέψουμε τον ιδιοκτήτη και να του δώσουμε κίνητρο για να διατηρήσει και να βελτιώσει την αξία της περιουσίας του, έτσι προστατεύουμε και την πνευματική περιουσία απαγορεύοντας σε τρίτους την χρήση των έργων χωρίς την άδεια του δημιουργού με σκοπό να διαβεβαιώσουμε ότι δημιουργούνται κίνητρα για τη δημιουργία καινοτομιών. Ο δημιουργός της πληροφορίας αντιμετωπίζει δυσκολίες στην απόκτηση της κοινωνικής της αξίας μέσω αγορών (αδυναμία ιδιοποίησης της πληροφορίας) (Γέμτος 2001). Στόχος της προστασίας δεν είναι η διατήρηση του δεσμού δημιουργού-δημιουργήματος αλλά κυρίως είναι η προστασία της καινοτομίας από αντιγραφές που ενδεχομένως θα προέκυπταν εκμεταλλευόμενες ξένο κόπο χωρίς αντάλλαγμα.

Η βασική διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στα υλικά και στα πνευματικά δικαιώματα σχετίζεται με τη διάρκεια ζωής που έχουν. Τα πνευματικά δικαιώματα έχουν συγκεκριμένη διάρκεια ζωής και δεν μπορούν να κληροδοτούνται απεριόριστα με την πάροδο των χρόνων στις μελλοντικές γενεές όπως συμβαίνει στα υλικά δικαιώματα. Στην Γερμανία τα πνευματικά δικαιώματα έχουν διάρκεια ζωής 70 χρόνια από το θάνατο του δημιουργού, ενώ στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής 50 χρόνια μετά το θάνατο του.

4. Τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν ηθικές αρχές που θέτουν συγκεκριμένα πρότυπα ανθρώπινης συμπεριφοράς και προστατεύονται ως νομικά δικαιώματα από το εθνικό και διεθνές δίκαιο. Θεωρούνται αναπαλλοτρίωτα θεμελιώδη δικαιώματα που έχει το κάθε άτομο από τη στιγμή που έρχεται στη ζωή, απλώς και μόνο επειδή είναι ανθρώπινο ον. Αυτά περιλαμβάνουν δικαιώματα όπως το δικαίωμα στη ζωή, στην ελευθερία, την ελευθερία σκέψης και έκφρασης, την

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

ισότητα ενώπιον του νόμου, τη συμμετοχή στον πολιτισμό, το δικαίωμα τροφής, ιατρικής περίθαλψης, εκπαίδευσης, παροχής στέγης, εργασίας κ.α. Τα ανθρώπινα δικαιώματα κανονικά δεν ανήκουν στην κατηγορία των περιουσιακών δικαιωμάτων, όμως όπως ερμηνεύτηκαν από τον Locke αναφέρονται στην ιδιοκτησία του ίδιου του ατόμου. Αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι απαγορεύεται να υποδουλώσει ένα άτομο τον εαυτό του, στο φιλελεύθερο κράτος η δουλεία είναι απαγορευμένη. Κάθε άτομο γνωρίζει τα όρια, τις αντοχές του και τις προτιμήσεις του καλύτερα από οποιονδήποτε άλλο, επομένως είναι το μοναδικό άτομο που μπορεί να σχεδιάσει τον τρόπο με τον οποίο θα ζήσει τη ζωή του (Furubotn & Richter 2005).

2.7 Ιδιοκτησία και κυριότητα

Ιδιοκτησία είναι η σχέση εξουσίας που υπάρχει ανάμεσα σε έναν άνθρωπο και κάποιο αντικείμενο και αποτελεί μια πραγματική σχέση. Διακρίνοντας την έννοια της ιδιοκτησίας ανάμεσα στο είναι και στο «έχειν», η ιδιοκτησία ανήκει στο «έχειν». Ο όρος λοιπόν, αναφέρεται στην πραγματική εξουσία, στην κυριότητα πάνω σε ένα αντικείμενο, η οποία αναγνωρίζεται από το δίκαιο.

Με άλλα λόγια η ιδιοκτησία περιλαμβάνει ένα ή περισσότερα συστατικά, είτε φυσικά είτε ασώματα, που ανήκουν σε ένα πρόσωπο ή σε μια από κοινού ομάδα ατόμων ή μια νομική οντότητα π.χ. μια εταιρεία ή ακόμη και σε μια κοινωνία.

Η γενική ιδέα της προέλευσης του ορισμού της ιδιοκτησίας κατά την αρχαιότητα ήταν η κατάληψη της γης από κάποιον και την οικογένεια του. Για το λόγο αυτό η έννοια της περιουσίας συχνά ταυτίζεται με αυτήν της ιδιοκτησίας, διότι η περιουσία αναφέρεται συνήθως στην ιδιοκτησία (δηλαδή στα δικαιώματα των εσόδων που προκύπτουν από αυτήν) και στον έλεγχο ενός πόρου ή ενός αγαθού. Αυτό που ανήκει σε κάποιον είναι τα δικαιώματα να χρησιμοποιήσει έναν πόρο, τα οποία δεν είναι πάντοτε οριοθετημένα μέσω απαγόρευσης ορισμένων ενεργειών (Alchian & Demsetz 1973).

Σε πρώτη φάση, όταν κάποιος βρίσκει κάτι, το παίρνει υπό την κατοχή και τον έλεγχό του και αυτόματα το στοιχείο αυτό ανήκει μόνο στο συγκεκριμένο άτομο.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Έχοντας το στοιχείο αυτό υπό την κατοχή του, γίνεται ιδιοκτησία του, προσωπική του περιουσία και το συγκεκριμένο άτομο έχει το μοναδικό δικαίωμα να υπερασπιστεί την ιδιοκτησία του απέναντι σε τρίτους που επιθυμούν τη χρήση αυτού αντίθετα με την επιθυμία του. Ενώ παλιότερα τα περιουσιακά δικαιώματα προστατεύονταν μονάχα από τον ιδιοκτήτη, σήμερα έχει αναπτυχθεί και ένα κατάλληλο νομικό σύστημα που βοηθάει στην προστασία και στην επιβολή αυτών.

Σύμφωνα με το Merryman (1974) στο ρωμαϊκό δίκαιο ως κυριότητα θεωρείται ένα κουτί με τη λέξη «ιδιοκτησία» γραμμένο πάνω της το οποίο περιέχει μέσα δικαιώματα συμπεριλαμβανομένων της χρήσης και κατοχής του αγαθού, της δυνατότητας απολαβής καρπών ή εισοδήματος από αυτήν και τη δύναμη της αλλοτρίωσης του αγαθού. Ο κάτοχος του κουτιού είναι αυτός ο οποίος έχει τη δυνατότητα να αφαιρέσει ένα ή περισσότερα από τα δικαιώματα που υπάρχουν μέσα στο κουτί και να τα μεταφέρει σε άλλους. Όσο το κουτί παραμένει υπό την κατοχή του, ακόμη και αν είναι άδειο και έχει δώσει τα δικαιώματα σε άλλους, η κυριότητα στην περιουσία παραμένει στον ίδιο. Από την άλλη, στο Άγγλο-Αμερικάνικο δίκαιο δεν υπάρχει κουτί που να γράφει «ιδιοκτησία». Υπάρχει μια δεσμίδα δικαιωμάτων και όποιος έχει τον μεγαλύτερο αριθμό αυτών έχει την κυριότητα.

Αυτό που ισχύει για την ιδιοκτησία είναι ότι «φυσικός» ιδιοκτήτης είναι αυτός που έχει «παράγει» κάτι ή αυτός που βρίσκει κάτι και το ιδιοποιείται. Η παραγωγή όμως ενός αντικειμένου γίνεται από ή με τη βοήθεια της κοινότητας, γιατί σε όλη την πάροδο της εξέλιξης του ανθρώπου, σχεδόν ποτέ δεν παρήγαγε κάποιος κάτι αποκλειστικά μόνος του χωρίς να καθοδηγείται από την εμπειρία κάποιου άλλου.

Ανάλογα με τη φύση της περιουσίας, ο ιδιοκτήτης έχει το δικαίωμα να καταναλώσει, να αλλάξει, να επαναπροσδιορίσει, να μοιραστεί, να ενοικιάσει, να βάλει ενέχυρο, να υποθηκεύσει, να ανταλλάξει, να πουλήσει, να χαρίσει, να μεταφέρει, να καταστρέψει, να δώσει, να εγκαταλείψει ή να αποκλείσει κάποιους από το να κάνουν αυτά τα πράγματα ή πιο απλά να τους αποκλείσει από το να την χρησιμοποιήσουν. Γενικότερα, έχει τη δυνατότητα να το εκμεταλλευτεί όπως ο ίδιος θεωρεί σωστά. Το περιουσιακό δικαίωμα ενός αγαθού, είτε ιδιωτικού είτε δημόσιου, σημαίνει το δικαίωμα χρήσης του αγαθού, αλλαγής της μορφής και του περιεχομένου του και μεταφορά όλων των δικαιωμάτων του περιουσιακού αγαθού ή κάποιων δικαιωμάτων αυτού.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Ένα πρώτο κριτήριο διάκρισης της περιουσίας σχετίζεται με το υποκείμενο αυτής, αναφέρεται δηλαδή στον ιδιοκτήτη. Στην περίπτωση αυτή η ιδιοκτησία χωρίζεται σε ιδιωτική και σε δημόσια. Πιο αναλυτικά, η ιδιωτική περιουσία (private property), αναφέρεται σε ακίνητα, αντικείμενα ή περιουσιακά στοιχεία που ανήκουν σε μεμονωμένα φυσικά πρόσωπα ή σε νομικά πρόσωπα ή σε επιχειρήσεις, ενώ η δημόσια περιουσία (public property), το περιουσιακό στοιχείο ανήκει στο κράτος για αυτό συχνά αναφέρεται και ως κρατική ιδιοκτησία.

Ένα άλλο κριτήριο διάκρισης της περιουσίας είναι το προστατευτικό αντικείμενο, με βάση το οποίο διακρίνουμε την περιουσία σε κινητή, σε ακίνητη και σε πνευματική. Να σημειωθεί ότι ως ακίνητη περιουσία (real property) εννοείται ο συνδυασμός της γης και τυχόν βελτιώσεων πάνω σε αυτήν. Ενώ αντίθετα η πνευματική ιδιοκτησία αναφέρεται στα αποκλειστικά δικαιώματα που έχει κάποιος πάνω σε κάτι το οποίο δημιούργησε ο ίδιος.

Η έννοια της περιουσίας είναι στενά συνδεδεμένη με εκείνη του κόστους συναλλαγών. Όταν τα κόστη συναλλαγών είναι θετικά δεν είναι εύκολος ο καθορισμός των περιουσιακών δικαιωμάτων.

Ο ορισμός του **κόστους συναλλαγών** είναι το κόστος του συνόλου των πόρων που απαιτούνται για τη μεταφορά των περιουσιακών δικαιωμάτων από έναν οικονομικό παράγοντα σε ένα άλλο. Το κόστος συναλλαγών περιλαμβάνει τις δαπάνες για την πραγματοποίηση της συναλλαγής (πληροφόρηση, διαπραγμάτευση, επιβολή, έλεγχος δαπανών) και τις δαπάνες για την δημιουργία ενός πλαισίου που να ορίζει, να ελέγχει και να επιβάλλει τα δικαιώματα (περιουσιακά δικαιώματα) στη συναλλαγή.

Ανάλογα με το επίπεδο του κόστους συναλλαγών έχουν αναπτυχθεί διάφορες μορφές περιουσιακών δικαιωμάτων τα οποία αναφέρονται κυρίως στην ιδιοκτησία των πόρων. Αναλύοντας εκτενέστερα έχουμε:

1. **Ανοιχτής πρόσβασης περιουσία:** Η ιδιοκτησία αυτή δεν ανήκει σε κανέναν και κανένας δεν μπορεί να αποκλείσει τον οποιονδήποτε από τη χρήση του αγαθού αυτού. Αξίζει να αναφερθεί σχετικά με την ιδιοκτησία ανοιχτής πρόσβασης ότι η χρήση της από κάποιον μειώνει την ποσότητα που υπάρχει

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

διαθέσιμη για κάποιον άλλο χρήστη. Τέτοιο παράδειγμα είναι τα υπόγεια ύδατα και η αλιεία των ωκεανών. Μία ιδιοκτησία μπορεί να ανήκει σε αυτήν την κατηγορία εάν για κάποιο λόγο δεν έχει αποδειχθεί η κυριότητα της σε κάποιον ή γιατί έτσι έχει νομοθετηθεί από το κράτος.

2. Κρατική περιουσία: Η ιδιοκτησία που ανήκει στο κράτος, με την πρόσβαση και τη χρήση της να ελέγχονται από το κράτος.
3. Κοινή ή συλλογική περιουσία: Η ιδιοκτησία που ανήκει σε μια ομάδα ατόμων συλλογικά, χωρίς να μπορεί κάποιος να αποκλείσει τη χρήση της.
4. Ιδιωτική περιουσία: Η πρόσβαση, η χρήση, ο αποκλεισμός και η διαχείριση ελέγχεται αποκλειστικά από έναν ιδιώτη κάτοχο-ιδιοκτήτη.

Η κρατική περιουσία συνεπάγεται ότι το κράτος έχει τη δυνατότητα να αποκλείσει κάποιον από τη χρήση αυτού του στοιχείου δεδομένου ότι ακολουθεί σωστές πολιτικές διαδικασίες αποκλεισμού για αυτούς που δεν θα το χρησιμοποιήσουν. Συχνά αναφέρεται και ως δημόσια περιουσία ή ιδιοκτησία.

Ως κοινή περιουσία νοείται το δικαίωμα που έχουν όλα τα μέλη μιας κοινωνίας να χρησιμοποιήσουν ένα σπάνιο πόρο χωρίς να μπορεί ούτε η κοινωνία ούτε κάποιος ιδιώτης να τους αφαιρέσει την άσκηση αυτού του δικαιώματος. Τέτοιο παράδειγμα μπορεί να είναι η χρήση μιας οδικής αρτηρίας. Ορισμένες φορές, η κοινή περιουσία συγχέεται με τη κρατική περιουσία επειδή εμπλέκεται το κράτος στον αποκλεισμό ορισμένων χρηστών από τη χρήση αυτής.

Τέλος, στην ιδιωτική περιουσία, η κοινωνία αναγνωρίζει το δικαίωμα του κατόχου ενός περιουσιακού στοιχείου να επιλέξει τι θα κάνει με το αγαθό αυτό, πως θα το χρησιμοποιήσει και ποιους θα αποκλείσει από την άσκηση του ιδιωτικού του δικαιώματος, λαμβάνοντας τα οφέλη ή τα κόστη των επιλογών που κάνει.

2.8 Ιδιωτικά και κοινά περιουσιακά δικαιώματα

Τέσσερα χαρακτηριστικά των περιουσιακών δικαιωμάτων αναφέρει η βιβλιογραφία (Furubotn & Richter 2005) ως απαραίτητα για τη δημιουργία ενός αποτελεσματικού οικονομικού συστήματος που να βασίζεται στην ατομική

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

ιδιοκτησία: πρώτον, την διαιρετότητα, δηλαδή τη δυνατότητα διαφοροποίησης των δικαιωμάτων (κυρίως το διαχωρισμό μεταξύ χρήσης, επικαρπίας, μεταβολής, μεταβίβασης), δεύτερον, την ατομικότητα, δηλαδή την ατομική απόδοση δικαιωμάτων (ότι κάθε δικαίωμα πρέπει να ανήκει σε κάποιον), τρίτον, την αποκλειστικότητα, δηλαδή την εξουσία άσκησης δικαιωμάτων και αποκλεισμού (ώστε τα οφέλη και τα κόστη από την κατοχή και χρήση να αποδίδονται στον ιδιοκτήτη και μόνο) και τέλος, τη μεταβιβασιμότητα, δηλαδή τη δυνατότητα μεταβίβασης κάποιων ή όλων των δικαιωμάτων. Αυτό που θα πρέπει να εξεταστεί πιο διεξοδικά είναι η ανάπτυξη των ιδιωτικών περιουσιακών δικαιωμάτων στρέφοντας την προσοχή μας στο πρόβλημα της ιδιοκτησίας της γης.

Ας θεωρήσουμε ότι η γη αποτελεί κοινόχρηστη ιδιοκτησία και όλα τα μέλη της κοινωνίας έχουν τη δυνατότητα να κυνηγήσουν σε αυτήν ή να την καλλιεργήσουν. Σε αυτή τη μορφή ιδιοκτησίας, το κάθε μέλος της κοινωνίας αποτυγχάνει να γνωρίζει τα οφέλη ή τα κόστη που προκύπτουν στον ίδιο από την άσκηση του κοινόχρηστου δικαιώματός του διότι υπάρχουν και άλλοι που χρησιμοποιούν τη γη. Επιδιώκοντας κάποιος τη μεγιστοποίηση της αξίας του δικαιώματός του, θα δουλέψει τη γη και θα κυνηγήσει ακόμη περισσότερο, οδηγώντας έτσι στην υπερβολικά γρήγορη μείωση του πλούτου του εδάφους και του αποθέματος του, αφού τα κόστη που προκαλεί καταβάλλονται και στα υπόλοιπα άτομα που εργάζονται στον ίδιο χώρο. Ως αποτέλεσμα ο πόρος καταρρέει και οδηγείται στην ολική καταστροφή, μια κατάσταση γνωστή ως η «τραγωδία των κοινών» (Hardin 1968). Αυτό που οφείλει να γίνει για να βελτιωθεί η κατάσταση, είναι μια από κοινού συμφωνία στον περιορισμό του ρυθμού εργασίας όλων πάνω στη γη ώστε να μην υπάρξει υποβάθμιση. Εάν τα κόστη διαπραγμάτευσης και αστυνόμευσης ήταν μηδενικά, θα μπορούσαν τα μέλη της κοινωνίας μετά από συμφωνία να μειώσουν το ρυθμό με τον οποίο λειτουργούν. Όμως είναι δεδομένο ότι το κόστος μίας τέτοιας συμφωνίας δεν μπορεί να είναι μηδενικό (Demsetz 1967).

Είναι δύσκολο να φτάσουν σε μια ικανοποιητική συμφωνία όλοι οι χρήστες συνεπώς το κόστος διαπραγμάτευσης θα είναι αρκετά μεγάλο. Αλλά, ακόμη και στην περίπτωση που ληφθεί μια από κοινού αμοιβαία συμφωνία, θα υπάρχει μεγάλο κόστος αστυνόμευσης της συμφωνίας αυτής. Τα κόστη διαπραγμάτευσης θα αυξηθούν ακόμη περισσότερο γιατί κάτω από ένα τέτοιο σύστημα δικαιωμάτων δεν

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

είναι δυνατό να επιφέρουν τα πλήρη αναμενόμενα οφέλη και αναμενόμενα κόστη των μελλοντικών γενεών στους σημερινούς χρήστες.

Εάν όμως η γη άνηκε σε ένα άτομο θα επιδίωκε τη μεγιστοποίηση της παρούσας αξίας του, λαμβάνοντας υπόψη τις εναλλακτικές μελλοντικές ροές των εσόδων και των εξόδων του, επιλέγοντας εκείνη που πιστεύει ότι μεγιστοποιεί την παρούσα αξία των ιδιωτικών δικαιωμάτων γης. Όπως είδαμε, κάτι τέτοιο θα είναι πολύ δύσκολο να γίνει στην περίπτωση των «κοινόχρηστων ιδιοκτητών».

Ισχύει ότι ο ιδιοκτήτης ενός ιδιωτικού δικαιώματος χρήσης της γης θα προσπαθήσει να λάβει υπόψη του τις ανταγωνιστικές απαιτήσεις του σήμερα και του αύριο γιατί σε αυτές στηρίζεται ο πλούτος του. Στα κοινόχρηστα δικαιώματα, οι μελλοντικές γενεές μπορεί να επιθυμούν να πληρώσουν τις σημερινές γενεές με σκοπό να αλλάξει η παρούσα ένταση της χρήσης γης αλλά δεν υπάρχει κάποιος να τοποθετήσει τις απαιτήσεις τους στην αγορά. Στο πλαίσιο ενός συστήματος κοινής περιουσίας, θα πρέπει κάποιος να πληρώσει τους άλλους για να μειώσουν το ρυθμό εργασίας τους πάνω στη γη, αλλά δεν πρόκειται να κερδίσει κάτι που να αξίζει την προσπάθεια του (Demsetz 1967, Alchian & Demsetz 1973).

Το παράδειγμα εκμετάλλευσης της γης μας φέρνει αντιμέτωπους με το μεγάλο μειονέκτημα των κοινόχρηστων ιδιοκτησιών. Τα αποτελέσματα των δραστηριοτήτων κάποιου, ως προς τους γείτονες του ή ως προς τις μελλοντικές γενεές, δεν λαμβάνονται πλήρως υπόψη. Η κοινόχρηστη περιουσία οδηγεί σε μεγάλες εξωτερικότητες. Τα πλήρη κόστη των δραστηριοτήτων ενός χρήστη δεν επιστρέφουν πλήρως στον ίδιο, ούτε μπορεί να τα φροντίσει εύκολα, ακόμη και αν προθυμοποιούνται οι άλλοι χρήστες να καταβάλλουν ένα κατάλληλο χρηματικό ποσό. Αυτή η δυσαρμονία μεταξύ των περιουσιακών δικαιωμάτων είναι που απαιτεί την απόδοση των δικαιωμάτων σε κάποιον (Demsetz 1967). Το κράτος ή οι ηγέτες μίας κοινότητας μπορούν να επιδιώξουν την εσωτερικευση στα εξωτερικά κόστη που προκύπτουν από την κοινόχρηστη περιουσία, επιτρέποντας σε πρόσωπα ή σε μικρές ομάδες ατόμων με παρόμοια ενδιαφέροντα την ιδιωτικοποίηση μικρού μέρους γης.

Η αλλαγή σε ιδιωτική ιδιοκτησία γης εσωτερικεύει πολλά από τα εξωτερικά κόστη που σχετίζονται με την κοινόχρηστη ιδιοκτησία. Τώρα ο ιδιοκτήτης έχει τη δυνατότητα να αποκλείσει άλλους από την απόλαυση των καρπών των δικών του

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

προσπαθειών, αλλά δεν έχει τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει ένα μέρος γης που πλέον ανήκει σε κάποιον άλλο ιδιοκτήτη. Συνεχίζουν και υπάρχουν εξωτερικότητες και κόστη διαπραγμάτευσης αλλά είναι σε πολύ μικρότερο βαθμό από πριν.

Εσωτερικεύοντας τα κόστη συναλλαγών, ένα περιουσιακό δικαίωμα δημιουργεί κίνητρα στους ιδιοκτήτες για αναζήτηση των μεγαλύτερων σε αξία χρήσεων του πόρου αυτού. Είναι πιο εύκολο για εκείνους που μπορούν να χρησιμοποιήσουν τον πόρο με τη μεγαλύτερη δυνατή αξία να πληροφορηθούν και να διαπραγματευτούν με τους αποκλειστικούς ιδιοκτήτες του πόρου αυτού.

Το δικαίωμα ιδιοκτησίας δεν είναι απεριόριστο, αλλά μπορεί να περιοριστεί από το κράτος με σκοπό τη μείωση των επιλογών που έχει ο ιδιοκτήτης ως προς το αγαθό που έχει στην κατοχή του. Τα ιδιωτικά περιουσιακά δικαιώματα, εξαρτώνται από την ύπαρξη και επιβολή ενός συνόλου κανόνων που ορίζουν ποιος έχει δικαίωμα να εκτελέσει ποιες πράξεις με δική τους πρωτοβουλία και πως τα οφέλη που θα προκύψουν από αυτή τη δράση θα κατανεμηθούν (Alchian & Demsetz 1973).

Ενώ οι κανόνες που επιβάλλονται δημιουργούν κίνητρα για την αύξηση της ευημερίας των περισσότερων ατόμων, πάντοτε υπάρχουν κάποιοι που αντιστέκονται στις αλλαγές που γίνονται διότι προσπαθούν να ωφεληθούν περισσότερο τους εαυτούς τους παρά το σύνολο της κοινωνίας. Επομένως επιβάλλεται η ύπαρξη κανόνων όπως και ο έλεγχος του κράτους για τον καθορισμό, τον έλεγχο και την επιβολή ενός δυνατού συστήματος περιουσιακών δικαιωμάτων. Όσο πιο δυνατό είναι το ιδιωτικό σύστημα περιουσιακών δικαιωμάτων τόσο πιο αποτελεσματική θα είναι η κατανομή των πόρων και η οικονομική ευημερία της κοινωνίας.

Ο ρόλος του κράτους σε ένα σύστημα ιδιωτικών περιουσιακών δικαιωμάτων είναι διπλός. Αρχικά, το κράτος και τα δικαστήρια πρέπει να αποφασίσουν σε ποιο άτομο ανήκει ποιο περιουσιακό δικαίωμα, συνεπώς ποιος έχει τη δυνατότητα να ισχυριστεί ότι τα δικαιώματα του επηρεάζονται από τρίτους. Και δεύτερον, το κράτος θα πρέπει να προστατεύσει τα περιουσιακά δικαιώματα του καθένα μέσω της αστυνόμευσης ή να επιτρέψει στον ιδιοκτήτη να προστατεύσει ο ίδιος τα περιουσιακά του δικαιώματα.

2.9 Συμπεράσματα

Η ευημερία και τα περιουσιακά δικαιώματα είναι άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους. Το πραγματικό πρόβλημα είναι η σπανιότητα των πόρων και πως αυτοί θα μπορέσουν να κατανεμηθούν σωστά στα μέλη της, προκειμένου να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους και να υπάρξει οικονομική ευημερία. Η κατανομή των σπάνιων πόρων σε μια κοινωνία είναι η εκχώρηση περιουσιακών δικαιωμάτων στους πόρους αυτούς και η λειτουργία της αγοράς και της οικονομίας είναι η μεταβίβαση των περιουσιακών δικαιωμάτων μέσα από ένα σύστημα που προσδιορίζει, κατανέμει, ελέγχει και επιβάλλει περιουσιακά δικαιώματα στους οικονομικούς παράγοντες.

Μέχρι και πρόσφατα η σημαντικότητα των περιουσιακών δικαιωμάτων δεν λαμβανόταν υπόψη και η ιδιοκτησία θεωρούταν δεδομένη από τους οικονομολόγους. Μόλις τις τελευταίες δεκαετίες άρχισαν να αντιλαμβάνονται τη σημασία ύπαρξης ενός καλά καθορισμένου και αξιόπιστου επιβαλλόμενου συστήματος περιουσιακών δικαιωμάτων και παρά το γεγονός ότι έγιναν αρκετές μελέτες γύρω από αυτά, υπάρχει ακόμα ασάφεια γύρω από τον ακριβή καθορισμό των περιουσιακών δικαιωμάτων εξαιτίας εξωγενών παραγόντων και του κόστους των φυσικών πόρων.

Είναι προφανές ότι τα περιουσιακά δικαιώματα δεν αναφέρονται στις σχέσεις ενός ατόμου με τα αγαθά που έχει στη διάθεση του από τη φύση, αλλά αναφέρονται στις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ διαφορετικών ατόμων και στους κανόνες συμπεριφοράς που αυτοί πρέπει να ακολουθήσουν, οι οποίοι προκύπτουν από την ύπαρξη των αγαθών και από την ανάγκη χρήσης αυτών από τα άτομα. Τα περιουσιακά δικαιώματα προσδιορίζουν τους κανόνες συμπεριφοράς που κάθε άτομο ξεχωριστά θα πρέπει να τηρεί σε σχέση με τους άλλους, διαφορετικά θα πρέπει να αναλαμβάνει το κόστος της μη τήρησης αυτών.

Για να ορίζεται τι πρόσβαση έχει ο καθένας και σε ποιο περιουσιακό στοιχείο σημαίνει ότι πρέπει να καθοριστούν τα δικαιώματα που έχει ο καθένας σε αυτό το περιουσιακό στοιχείο. Αν θεωρήσουμε μια συμφωνία στην οποία έχουν καθοριστεί τα περιουσιακά δικαιώματα που έχει ο καθένας σε ένα αγαθό, τότε ο κάθε κάτοχος δικαιώματος θα προσδοκεί ότι οι άλλοι θα ακολουθήσουν τη συμφωνία και με τη σειρά του θα την ακολουθήσει και αυτός σύμφωνα με τους κανόνες συμπεριφοράς που του επιβάλλονται.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Τα περιουσιακά δικαιώματα αποτελούν μια δεσμίδα δικαιωμάτων που έχει κάποιος πάνω σε ένα αγαθό, υλικό ή άυλο. Τα περιουσιακά δικαιώματα ενός αγαθού έχουν μελετηθεί σε μεγάλο βαθμό διότι η βασική ερώτηση πάντοτε ήταν σε ποιον ανήκει τι, ποιος ήταν ο ιδιοκτήτης ενός πόρου, αγαθού, περιουσιακού στοιχείου. Τα περιουσιακά δικαιώματα μπορεί να ανήκουν σε ιδιώτη, μπορεί να ανήκουν στο κράτος ή ακόμα και σε μια ομάδα χρηστών, προσδίδοντας στον ιδιοκτήτη το δικαίωμα να χρησιμοποιήσει τον πόρο του, να αλλάξει τη μορφή και το περιεχόμενό του και να μεταβιβάσει είτε όλα τα δικαιώματα είτε μέρος αυτών.

Το δικαίωμα αλλαγής μορφή και περιεχόμενου και το δικαίωμα μεταβίβασης όλων ή κάποιων εκ των δικαιωμάτων είναι τα πιο σημαντικά στοιχεία των ιδιωτικών περιουσιακών δικαιωμάτων διότι καθορίζουν την αξία του περιουσιακού στοιχείου του. Τέλος, το δικαίωμα ιδιοκτησίας δεν είναι απεριόριστο, αλλά μπορεί να περιοριστεί από το κράτος μέσω νόμων με αποτέλεσμα να μειώνονται οι επιλογές που σχετίζονται με τη χρήση των αγαθών που μας ανήκουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΟΜΗΡΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

3.1 Εισαγωγή

Το παρόν κεφάλαιο εξετάζει τη δομή και τα χαρακτηριστικά της κοινωνίας στην Ομηρική εποχή κατά την χρονική περίοδο που διαδραματίζεται η Οδύσσεια. Πιο συγκεκριμένα, αρχικά, διευκρινίζεται η χρονολογική περίοδος που εξελίσσεται η Οδύσσεια. Στην συνέχεια, αναλύεται η σημαντικότητα του «οίκου» την περίοδο εκείνη, η έννοια του και τα μέλη που αυτός περιλαμβάνει. Έπειτα, καταγράφουμε τις κοινωνικές τάξεις που υφίστανται την Ομηρική εποχή και τη θέση της γυναίκας. Τέλος, αναφέρονται κάποιοι ιδιαίτερα σημαντικοί άτυποι θεσμοί εκείνης της εποχής, όπως απεικονίζονται στη λατρεία των θεών και τη φιλοξενία. Το κεφάλαιο καταλήγει συνοψίζοντας τα συμπεράσματα που απορρέουν.

3.2 Χρονολογικό πλαίσιο των Ομηρικών επών: Οι σκοτεινοί αιώνες

Για τη μακρά ιστορία των Ελλήνων πριν από την εποχή του Ομήρου υπάρχει μόνο η βουβή μαρτυρία των λίθων, της κεραμικής, και των μεταλλικών αντικειμένων που ανακαλύφθηκαν από τους αρχαιολόγους. Λίγα είναι αυτά που είναι γνωστά για την εποχή που αναλύει ο Όμηρος στα έπη του και αυτό συμβαίνει διότι ενώ η Ιλιάδα και η Οδύσσεια χρονολογικά έλαβαν χώρα λίγο μετά τον 12^ο αιώνα π.Χ., ο Όμηρος, μέσα από την αφήγηση του μας μεταφέρει πολλά στοιχεία της περιόδου που έζησε ο ίδιος, δηλαδή περίπου στα μέσα του 8^{ου} αιώνα π.Χ., προκαλώντας σύγχυση ως προς τα πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα της εποχής που αφηγείται (Powell & Morris 1997). Ο κόσμος που αντικατοπτρίζεται μέσα από αυτά αντανακλά τόσο την εποχή των παλιών μεγάλων βασιλείων όσο και τη μορφή κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης που είχε αρχίσει να εμφανίζεται στην εποχή του Ομήρου, την «πόλη». Αυτό συμβαίνει διότι προσπαθεί να παρουσιάσει στο κοινό ένα κόσμο με συνοχή με τον οποίο το ακροατήριο θα είναι εξοικειωμένο (Powell & Morris 1997).

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Η κοινωνικό-πολιτική οργάνωση που αντικαθρεφτίζουν τα Ομηρικά έπη δεν έχει καμία σχέση ούτε με την κοινωνία του μυκηναϊκού πολιτισμού, ούτε με εκείνη της ελληνικής πόλης της πρώιμης αρχαϊκής περιόδου του 8^{ου} αιώνα, αλλά είναι ένα κράμα του πολιτισμού της εποχής και των προηγούμενων πολιτισμών που υπήρχαν στον ελλαδικό χώρο, δηλαδή τους Αχαιούς, τους Δωριείς και τους Ίωνες. Η περίοδος που χρονολογείται η Οδύσσεια, αναφέρεται στην περίοδο μετά την πτώση των Μυκηναϊκών ανακτόρων και της καθόδου των Δωριέων, δηλαδή στην προκλασική εποχή ή Γεωμετρική εποχή ή αλλιώς στους Σκοτεινούς Αιώνες της Ελλάδας, που διήρκεσαν από το 11^ο-8^ο αιώνα π.Χ. Από τα ιστορικά γεγονότα που εξυμνεί ο Όμηρος φαίνεται ότι οι Πρωτοέλληνες είχαν αποκτήσει εθνική συνείδηση και μοιράζονταν ουσιαστικά την ίδια κουλτούρα (Powell & Morris 1997, Rhodes 2007).

Η περίοδος των Σκοτεινών Αιώνων χαρακτηρίζεται στις περισσότερες περιοχές με πολιτιστική παρακμή, συρρίκνωση του πληθυσμού καθώς και αυξανόμενη απομόνωση (Martin 1996). Οι αρχαιολογικές ανασκαφές έδειξαν ότι στις αρχές των σκοτεινών αιώνων, οι Έλληνες καλλιεργούσαν μικρότερη ποσότητα γης και υπήρχαν πολύ λιγότεροι οικισμοί από ότι την περίοδο της Μυκηναϊκής ακμής. Δεν υπάρχουν πλέον ισχυροί ηγεμόνες, αλλά καλά οργανωμένα εδάφη με αναδιανεμητικές οικονομίες και συγκεντρώσεις πληθυσμού σε μικρούς οικισμούς. Ως αποτέλεσμα έχουμε ανάπτυξη της βιοτεχνίας και την εμφάνιση μιας ποικιλίας δραστηριοτήτων που σχετίζονται με την κατασκευή κυρίως οικιακών σκευών και οπλισμού. Στον πρωτογενή τομέα, ο μαρασμός της γης οδηγεί στην αυξανόμενη ενασχόληση με τα ζώα και την κτηνοτροφία παρέχοντας ένα ικανοποιητικό βιοτικό επίπεδο στους αγρότες, στους βοσκούς και στους κτηνοτρόφους (Martin 1996).

Κατά το τέλος των Σκοτεινών Αιώνων της Ελλάδας αρχίζει να εγκαινιάζεται μια εποχή «πολιτικής και πολιτιστικής» αναγέννησης που χαρακτηρίζεται από την αλφαβητική γραφή, την προδρομική αρχιτεκτονική των ναών, την ποίηση του Ομήρου και του Ησίοδου και τη δημιουργία της «πόλις - κράτους» (Μπιργάλιας 2014). Την περίοδο αυτή αναπτύσσεται η αριστοκρατία, όπου στην αρχαία Ελλάδα αναφέρεται στην κοινωνική ελίτ, της οποίας η κοινωνική υπόσταση και θέση εξαρτάται από ένα συνδυασμό παραγόντων, εκ των οποίων ο πλούτος και η δημόσια συμπεριφορά είναι πολύ σημαντικά. Πέραν του αυξημένου πλούτου, η καταγωγή αποτελεί επίσης ένα βασικό κριτήριο για να απολαμβάνει κανείς τη γενική

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

αναγνώριση ως «άριστος» στην κοινότητα του, δηλαδή να έχει μεγαλύτερη πολιτική επιρροή και κοινωνικό γόητρο.

Οι αρχές, αξίες και παραδόσεις των αριστοκρατών για την οργάνωση των κοινοτήτων τους και για την κατάλληλη συμπεριφορά όλων σε αυτούς, εκπροσωπούν τα θεμελιώδη στοιχεία των αναδυόμενων νέων πολιτικών μορφών στην Ελλάδα. Παρά τις «αρχαίες ρίζες» της Οδύσσειας του Ομήρου, ο κώδικας συμπεριφοράς που απεικονίζεται κυρίως αντανακλά τις αξίες που καθορίζονται στην αριστοκρατική κοινωνία της Ελλάδας των Σκοτεινών χρόνων (Martin 1996).

3.3 Κύρια χαρακτηριστικά της Ομηρικής κοινωνίας

3.3.1 Ο Ομηρικός «οίκος»

Πρωταρχικό κύτταρο της κοινωνίας και βασικός θεσμός των Ομηρικών επών είναι ο «οίκος» ή αλλιώς το αριστοκρατικό νοικοκυριό, από το οποίο προέρχονται όλα τα δικαιώματα και οι εξουσίες (Μπιργάλιας 2014). Η λέξη «οίκος» αποδίδεται πολλές φορές με τον όρο «οικογένεια». Όμως, ο «οίκος» είναι κάτι περισσότερο από την οικογένεια με τη σημερινή σημασία της λέξης, δηλαδή την πυρηνική οικογένεια. Εκτός από τα μέλη της οικογένειας, ο «οίκος» περιλαμβάνει επίσης όλα τα εξαρτώμενα από αυτόν άτομα που ζουν στον οικιστικό χώρο είτε πρόκειται για ελεύθερους είτε πρόκειται για δούλους. Ο όρος «οίκος» αναφέρεται επίσης και στα κτίρια, στη γη, στα ζώα, σε κάθε είδους αποθέματα, στον εξοπλισμό και γενικότερα στα άλλα υλικά ή έμψυχα αγαθά που ανήκουν στο νοικοκυριό (Powell & Morris 1997). Ο «οίκος» δεν είναι μονάχα ένας θεσμός που στηρίζεται στην συγγένεια.

Πολλοί μελετητές θεωρούν τον «οίκο» την πρωταρχική και, φαινομενικά, τη μόνη σημαντική οικονομική μονάδα και μονάδα κοινωνικής οργάνωσης, προς την οποία στρέφεται η αφοσίωση του ήρωα της Οδύσσειας. Όσο είναι δυνατό ο «οίκος» θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να παράγει όλα όσα χρειάζεται για να μπορέσει να επιβιώσει. Συνεπώς, ο «οίκος» αποτελεί μια μονάδα παραγωγής και κατανάλωσης, όπου οι περισσότερες από τις υλικές του ανάγκες εξυπηρετούνται χωρίς να υπάρχει επαφή με τον έξω κόσμο και πέρα από οποιαδήποτε εμπορική συναλλαγή. Η

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Ομηρική περίοδος χαρακτηρίζεται από την οικονομική αυτάρκεια του νοικοκυριού, στο μέτρο του δυνατού (Powell & Morris 1997).

Μέσα στην Οδύσσεια βλέπουμε διάφορους τύπους «οίκων», είτε πολύ φτωχικούς, όπως το χοιροστάσιο του Εύμαιου (ξ 5-28), είτε πλούσιους με λεπτομερείς περιγραφές όπως τον «οίκο» του Οδυσσέα και τον παραμυθένιο «οίκο» του Αλκίνοου στη Σχερία (ζ 291-294, η 82-131). Όσο μεγαλύτερος και ισχυρότερος είναι ο «οίκος», τόσο περισσότερα άτομα εξαρτώνται από αυτόν. Πολύ «οίκοι» μαζί αποτελούν το «γένος», πολλά «γένη» μαζί αποτελούν τη φυλή και πολλές φυλές μαζί το λαό.

Από τη ρήση του Αλκίνοου προς τον Οδυσσέα, όταν επισημαίνει ότι οι άνθρωποι ενδιαφέρονται πρώτα για τους συγγενείς εξ αίματος (γονείς- τέκνα), έπειτα για τα μέλη που ανήκουν στο ίδιο «γένος» και τέλος για τους συγγενείς εξ αγχιστείας, βεβαιώνεται το αιματοσυγγενικό υπόβαθρο που έφερε το γένος. Από αυτήν την ιεράρχηση των φυσικών δεσμών του ανθρώπου υποδεικνύεται η υπεροχή της πυρηνικής οικογένειας έναντι των δεσμών του «γένους», δηλαδή της εκτεταμένης οικογένειας.

Η δομή της ελληνικής κοινωνίας είναι πατριαρχική. Κεφαλή του Ομηρικού νοικοκυριού («οίκου»), είναι ο «κύριος», ο αρχηγός του νοικοκυριού, που δρα ως ενοποιητικός κρίκος του σπιτιού και προσφέρει σε όλα τα μέλη της προστασία, ασφάλεια και ευημερία. Είναι εκείνος που έχει τον απόλυτο έλεγχο εντός του «οίκου», τιμωρώντας τους άπιστους δούλους (χ 424-426; 437-477) και ανταμείβοντας τους πιστούς (φ 214-216). Όλη η παραγωγή του «οίκου» συγκεντρώνεται στα χέρια του επικεφαλής, ο οποίος την μοιράζει όπως ο ίδιος επιθυμεί. Πέρα από τις παραγωγικές δραστηριότητες, ο κύριος του σπιτιού έχει την ευθύνη της ενίσχυσης και αύξησης του πλούτου της οικογένειας μέσα από δραστηριότητες όπως γαμήλιες συμφωνίες, ανταλλαγή δώρων, συμμετοχή σε πολέμους ή ληστρικές επιδρομές. Ως πλούτος είναι είτε τα υλικά αντικείμενα είτε τα κοπάδια ζώων που έχει.

Μέσα από τις εξ αίματος σχέσεις και τις νόμιμες γεννήσεις καθιερώνονται και αναγνωρίζονται τα δικαιώματα που βοηθούσαν στη διατήρηση της δύναμης και της ενότητας της οικογένειας και του «οίκου». Συχνά, συναντάμε να ζουν στο νοικοκυριό και άλλα άτομα που δεν έχουν εξ αίματος σχέσεις με την οικογένεια, όπως σκλάβοι,

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

παλλακίδες και νόθα παιδιά, τα οποία δεν αποτελούν μέρη της οικογένειας. Ένας σκλάβος που ενσωματώνεται σε μια οικογένεια θα μείνει σε αυτήν για όλη του τη ζωή, συνεπώς θα χρειαστεί την προστασία και την ασφάλεια των προγόνων αυτής, για αυτό και του επιτρέπεται η συμμετοχή σε θρησκευτικές διαδικασίες. Ο μεγάλος αριθμός σκλάβων αυξάνει το κοινωνικό γόητρο και τη δύναμη ενός ηγεμόνα μεγάλου «οίκου» (Herbert 2002).

Ο «οίκος», λοιπόν, απαρτίζεται από διάφορες κατηγορίες ανεξάρτητων ανθρώπων, ανάμεσα στους οποίους οι ελεύθεροι υπηρέτες ή ακόλουθοι (θεράποντες) είναι ιδιαίτερα σημαντικοί. Ακόμη, μπορεί να συναντήσουμε πρόσφυγες από άλλες κοινότητες που απολαμβάνουν την προστασία και την ασφάλεια με αντάλλαγμα την προσφορά υπηρεσιών στο βασιλιά σε περιόδους ειρήνης και πολέμου.

Ο «οίκος» αποτελεί επίσης τη βασική μονάδα παραγωγής και κατανάλωσης σε μια οικονομία που στηρίζεται στον πρωτογενή τομέα. Η γεωργία και η κτηνοτροφία, λοιπόν, οργανώνονται σε επίπεδο «οίκου», ενώ από το απασχολούμενο ανθρώπινο δυναμικό και τα αγαθά που παράγει ένας «οίκος» προσδιορίζεται η κοινωνική και πολιτική θέση, τα προνόμια και η τιμή του επικεφαλής του, είτε αυτός είναι αριστοκράτης, είτε αγρότης, είτε κτηνοτρόφος. Ο «οίκος» αποτελεί για το άτομο το θεμελιώδες περιουσιακό του στοιχείο που στη συνέχεια θα μεταβιβαστεί στα παιδιά του (Μπιργάλιας 2014).

Η αφοσίωση του ατόμου κυρίως στον «οίκο», δηλαδή στην οικογένεια δεν αποκλείει τη μεγάλη εκτίμηση των υπηρεσιών του προς την «πόλιν», αλλά και των αισθημάτων ευθύνης απέναντι σε αυτήν. Ο κάθε ήρωας γνωρίζει ότι η ευημερία της οικογένειας του εξαρτάται από την τύχη της κοινότητας. Η Ομηρική «πόλις» είναι κάτι περισσότερο από ένα σύνολο αυτόνομων «οίκων», είναι μια κοινότητα συνδεδεμένων «οίκων» και ατόμων με συλλογική συνείδηση, δηλαδή πολιτών (Μπιργάλιας 2014).

3.3.2 Η γη

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Το σύστημα της γαιοκτησίας που ισχύει στην Ομηρική κοινωνία φαίνεται απλό. Η γονιμότερη και πλησιέστερη στην πόλη έκταση, διαιρείται και διανέμεται για καλλιέργεια και δημιουργία κήπων σε ιδιώτες. Αδιαίρετες και ανοιχτές σε δημόσια χρήση παραμένουν οι απόμακρες και άγονες εκτάσεις, αν και συνήθως χρησιμοποιούνταν ως βοσκοτόπια από αριστοκράτες ιδιοκτήτες ζώων. Η καλλιέργεια συνοριακών περιοχών παρέχει περιουσιακά δικαιώματα σε οικογένειες της ανώτερης κοινωνικής τάξης (ω 205-210; 222-231, σ 356-61) (Finley 1981, Powell & Morris 1997).

Οι άνδρες ασχολούνται κυρίως με την καλλιέργεια της γης ή την κτηνοτροφία διότι η οικονομική βάση του νοικοκυριού είναι η γη που διαθέτει ο κάθε «οίκος». Στην Ομηρική κοινωνία η χαμηλότερη κοινωνική τάξη δεν είναι οι σκλάβοι, είναι οι ελεύθεροι άνθρωποι που δεν έχουν στην κατοχή τους γαιοκτησία και αναγκάζονται να εργαστούν σε άλλους προκειμένου να μπορέσουν να επιβιώσουν.

3.4 Κοινωνικές ομάδες και τάξεις

Η κοινωνία της Ιθάκης, όπως προβάλλεται στην Οδύσσεια, είναι μια στρωματοποιημένη κοινωνία, όπου η κοινωνική τάξη είναι σταθερή και ιεραρχημένη και η κοινωνική κινητικότητα σχεδόν ανύπαρκτη (Μπιργάλιας 2014). Διακρίνονται ξεκάθαρα τρεις ομάδες, οι ευγενείς, ο «δήμος» και οι δούλοι. Βασικό κριτήριο για τον καθορισμό της κοινωνικής θέσης κάποιου δεν είναι αν είναι ελεύθερος ή δούλος αλλά τι θέση έχει το άτομο σε σχέση με τον «οίκο».

3.4.1 Ευγενείς ή Βασιλείς

Οι ευγενείς ή βασιλείς αποτελούν την ανώτερη κοινωνική τάξη και είναι γαιοκτήμονες και πολεμιστές που κατέχουν πολιτικά και στρατιωτικά δικαιώματα. Σε κάθε Ομηρική κοινότητα υπάρχουν πολλοί βασιλείς (α 395), οι οποίοι, κατά τα λεγόμενα του ποιητή, δεν έχουν πραγματική βασιλική εξουσία (με τη σημερινή έννοια) αλλά λειτουργούν ως αρχηγοί, σύμβουλοι ή πρεσβύτεροι (θ 11). Μολονότι

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

υπάρχουν διαφορές μεταξύ τους ως προς τον πλούτο τους, την καταγωγή τους, τη δύναμη του «οίκου» τους, την επιρροή τους και τις προσωπικές τους ικανότητες, αποτελούν μια κοινωνική ομάδα ίσων μεταξύ τους, που όμως βρίσκονται συνεχώς σε έντονο ανταγωνισμό. Όλοι οι ευγενείς δεν είναι ούτε ίσοι, ούτε ίδιοι, αλλά υπάρχει μια ιεραρχική κλίμακα. Με αυτόν τον τρόπο διακρίνεται ανάμεσα σε όλους τους ευγενείς, ο ανώτερος βασιλιάς, που κατέχει μια κληρονομημένη θέση υπεροχής ως πρώτος μεταξύ ίσων ή «λίγο ανώτερος» αυτών, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο. Τέτοιος είναι ο Οδυσσεάς (Finley 1978, Μπιργάλιας 2014).

Οι ευγενείς, λοιπόν, δεν είναι ηγεμόνες ή μονάρχες, αλλά αριστοκράτες, που η κοινωνική τους θέση στηρίζεται στον «οίκο» τους, στα προσωπικά επιτεύγματά τους, στη φήμη τους και σε άλλους παράγοντες. Είναι ελεύθεροι ως προς τις ενέργειες και πράξεις τους, σεβόμενοι όμως τα δικαιώματα των άλλων. Η ελευθερία αυτή, είναι προφανώς συνάρτηση της οικονομικής τους δύναμης και της προσωπικής τους ανδρείας και κύρους. Καθώς ο «οίκος» απαρτίζεται από την κεφαλή αλλά και άλλα πρόσωπα - μέλη του (π.χ. συγγενείς της οικογένειας), και αυτοί απολαμβάνουν μέρος των προνομίων με την ευθύνη να προστατεύουν και να συντηρούν τον πλούτο του οίκου. Τα άτομα αυτά συμπεριλαμβάνονται στους ευγενείς αλλά τυγχάνουν χαμηλότερης ισχύος, δικαιωμάτων και κύρους (Powell & Morris 1997).

Τέλος, οι ευγενείς είναι ιδιοκτήτες εκτάσεων γης ελέγχοντας με αυτόν τον τρόπο την παραγωγή των αγαθών. Αν και είναι εξοικειωμένοι με πολλές από τις αγροτικές εργασίες, κυρίως αναλαμβάνουν ηγετικό ρόλο επιβλέποντας τους εργάτες και οργανώνοντας την παραγωγή.

3.4.2 Ο «Δήμος»

Ο «δήμος» δηλώνει τον ελεύθερο λαό στο σύνολο της κοινωνίας, που αποτελεί το μεγαλύτερο μέρος αυτής και είναι κυρίως αγρότες και κτηνοτρόφοι. Παρά το γεγονός ότι απαρτίζει την «αγορά» στην οποία συζητούνται θέματα που αφορούν την κοινωνία, η γνώμη του δεν είναι κυρίαρχη. Οι αποφάσεις λαμβάνονται από το βασιλιά, ο οποίος όμως λαμβάνει σοβαρά υπόψη του τις θέσεις και τη γνώμη του λαού. Η σχέση των ευγενών με τον απλό λαό είναι περίπλοκη, διότι δεν υπάρχει

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

πλήρης υπακοή του λαού απέναντι στους ευγενείς. Οι ομάδες στις οποίες χωρίζεται ο «δήμος» είναι οι: 1) οι ελεύθεροι γαιοκτήμονες-αγρότες, 2) οι θεράποντες, 3) οι «δημιουργοί» και 4) οι μισθωτοί εργάτες (Powell & Morris 1997).

Από την Οδύσσεια, δεν λείπει η περίπτωση του μη αριστοκράτη – ελεύθερου γαιοκτήμονα, που ασχολείται ο ίδιος σκληρά με τις αγροτικές εργασίες, έχοντας λίγους υπηρέτες, δούλους, ζώα και πόρους. Πιο συγκεκριμένα, μεγάλο μέρος του ελεύθερου πληθυσμού που ασχολείται με την καλλιέργεια της γης, είναι γεωργοί, οι οποίοι χρησιμοποιούν τους καρπούς της εργασίας τους για τη συντήρηση της οικογένειάς τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα μη αριστοκράτη - ελεύθερου γαιοκτήμονα αποτελεί στην Οδύσσεια, ο πατέρας του Οδυσσέα, Λαέρτης, που έχει αποσυρθεί από την εξουσία και ασχολείται με τις καλλιέργειες που έχει, και μένει έξω από την πόλη και την επισκέπτεται μόνο όταν υπάρχει συγκεκριμένη ανάγκη (ψ 359-360, ω 205-231).

Οι θεράποντες, είναι μέλη ισχυρών αριστοκρατικών «οίκων» που συνεισφέρουν στην κοινότητα μόνο σε συνθήκες πολέμου. Οι θεράποντες είναι ακόλουθοι ή βοηθοί του ανώτερου βασιλιά ή άλλων ισχυρών προσώπων.

Οι «δημιουργοί», είναι επαγγελματίες τεχνίτες που συχνά περιφέρονται από πόλη σε πόλη εκτελώντας την τέχνη τους έναντι κάποια αμοιβής. Τέτοια παραδείγματα είναι οι σιδηρουργοί, οι χαλκουργοί, οι βυρσοδέψες, οι ξυλουργοί κ.α. Εκτός από τους τεχνίτες, υπηρεσίες παρέχουν και οι μάντιες, οι αοιδοί, οι γιατροί, οι κήρυκες και οι καλλιτέχνες (ρ 382-386), που όπως οι τεχνίτες, λειτουργούν έξω από τον «οίκο». Θεωρώντας όμως, ότι οι «οίκοι» σε μεγάλο βαθμό είναι αυτάρκεις και ότι οι περισσότερες εργασίες εκτελούνται εντός αυτών, δεν λείπουν και οι περιπτώσεις τεχνιτών που ανήκουν σε μια συγκεκριμένη κοινότητα ή σε κάποιον «οίκο» (Finley 1979, Powell & Morris 1997).

Στην κατώτερη θέση της κοινωνικής ομάδας του «Δήμου» ανήκει ο μισθωτός εργάτης ή «θήτης». Πρόκειται είτε για ελεύθερο πολίτη που έχει χάσει την περιουσία του, είτε για ξένο που για διάφορους λόγους εκπατρίζεται και αναγκάζεται να βρει μισθωτή εργασία σε κάποιον ευγενή. Ο μισθωτός εργάτης εξαρτάται από τους άλλους για να μπορέσει να ζήσει, για αυτό και συχνά αποτελεί αντικείμενο περιφρόνησης. Δεν ανήκει σε κάποιον «οίκο», όπως ο δούλος, γεγονός που τον κάνει

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

απροστάτευτο και συχνά πέφτει θύμα εξαπάτησης από αλαζόνες ευγενείς (Finley 1979). Αναφορά σε αυτούς βλέπουμε μέσα στο έπος, όταν ο Οδυσσέας συναντάει τον Αχιλλέα στον Άδη (λ 550-552), όπως και όταν ο Ευρύμαχος καλεί τον ζητιάνο Οδυσσέα να δουλέψει για τον ίδιο (σ 357-364).

3.4.3 Οι δούλοι-σκλάβοι

Οι δούλοι αποτελούν την τελευταία κοινωνική τάξη της Ομηρικής Οδύσσειας. Οι αρχαίοι Έλληνες έχουν πολλές λέξεις για να περιγράψουν έναν δούλο. Ο Ομηρικός δούλος ονομάζεται «δμώς». Η υποδούλωση κάποιου την εποχή που εξετάζουμε, μπορεί να γίνει με αιχμαλωσία σε πόλεμο (μετά την κατάληψη μιας πόλης ή μετά από μάχη) ή με απαγωγή από πειρατές, ενώ η απόκτηση δούλων γίνεται επίσης με αγοροπωλησία. Η περίπτωση του πολέμου αποτελεί τη βασική πηγή για το εμπόριο δούλων και ο νικητής έχει τη δυνατότητα να διαθέσει όπως ο ίδιος επιθυμεί το πρόσωπο και τα αγαθά του ηττημένου.

Άρρενες δούλοι υπάρχουν σχετικά λίγοι και είναι κυρίως θύματα πειρατείας, αφού στην περίπτωση πολέμων οι επιζώντες των ηττημένων είναι περιορισμένοι, ενώ οι περιπτώσεις γυναικών δούλων είναι πιο συχνές, οι οποίες χρησιμοποιούνται ως υπηρέτριες ή παλλακίδες (Powell & Morris 1997). Οι δούλοι προέρχονται κυρίως από ξένα μέρη και είναι κυρίως γυναίκες και παιδιά. Η αξία ενός δούλου είναι ανάλογη των ικανοτήτων του και μέτρο συναλλαγής αυτού είναι τα βόδια (α 430-432, ψ 705).

Οι δούλοι, αν και δεν είναι ελεύθεροι άνθρωποι, είναι κοινωνικά ανώτεροι από τους μισθωτούς εργάτες διότι έχουν την προστασία και την ασφάλεια που τους παρέχει ο «οίκος» στο οποίο ανήκουν. Κάθε «οίκος», επιδιώκοντας την οικονομική αυτάρκεια, έχει πολλούς δούλους που απασχολούνται σε πολλές διαφορετικές δουλείες όπως η καλλιέργεια της γης, η συγκομιδή, το άλεσμα, η ύφανση, κ.α. Οι δούλοι δουλεύουν στα σπίτια και στα κτήματα των βασιλιάδων και των ευγενών χωρίς κάποια αμοιβή. Υπάρχουν βέβαια περιπτώσεις δούλων με σημαντικές και έμπιστες θέσεις στον «οίκο», όπως συμβαίνει με τον Εύμαιο και την Ευρύκλεια, και οι οποίοι αποτελούν υπολογίσιμα μέλη της οικογένειας. Οι δούλοι αποτελούν περιουσιακό στοιχείο του «οίκου» στον οποίο ανήκουν και έτσι όσο μεγαλύτερος

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

είναι ο αριθμός των δούλων τόσο μεγαλύτερος είναι ο πλούτος, η δύναμη και η επιρροή του «οίκου αυτού (Powell & Morris 1997, Μπιργάλιας 2014).

Σε όλο τον Ομηρικό κόσμο η δουλεία είναι ένας διαδεδομένος θεσμός και η θέση του δούλου είναι πολύ καλύτερη από εκείνη των επόμενων χρόνων, κάτι που πιθανά σχετίζεται με τη δομή του πολιτικού συστήματος και την απουσία ενός οργανωμένου κράτους με πραγματικές παραγωγικές λειτουργίες.

3.5 Η γυναίκα στην Ομηρική Οδύσσεια

Τα Ομηρικά έπη γράφτηκαν σε μια περίοδο που οι γυναίκες θεωρούνται φύσει κατώτερες και αναγνωρίζονται μόνο για τα παιδιά που φέρνουν στη ζωή και την ικανοποίηση που προσφέρουν στον άνδρα. Ωστόσο, η γυναίκα καταλαμβάνει μια τιμητική θέση στα έργα του Ομήρου: είναι αρκετά ελεύθερη και ανεξάρτητη σε σχέση με τη γυναίκα την περίοδο του Πλάτωνα και του Σωκράτη, αν και έχει ορισμένους περιορισμούς, ιδίως μετά το γάμο. Ο γάμος κανονίζεται από τον πατέρα της νύφης και το γαμπρό χωρίς τη σύμφωνη γνώμη της ίδιας, και συνοδεύεται με τη μεταφορά περιουσιακών στοιχείων μεταξύ των δύο συμβαλλόμενων οικογενειών. Τα χαρακτηριστικά που συναντάμε σε μια Ομηρική γυναίκα είναι η ομορφιά, η αγνότητα, η πίστη και η ικανότητα στον αργαλειό και στη φροντίδα του σπιτιού.

3.5.1 Ο γάμος

Ο γάμος αποτελεί ένα σημαντικό κοινωνικό θεσμό της Ομηρικής κοινωνίας που προστατεύεται από τη άγραφη νομοθεσία της εποχής. Ο γάμος της Ομηρικής γυναίκας -κόρης, αδερφής ή μάνας- κανονίζεται από τον κύριο του «οίκου» και η ύπαρξή της αποκτάει νόημα κυρίως με τη γέννηση νόμιμων παιδιών και τη δημιουργία της οικογένειας. Έτσι, η Ομηρική γυναίκα λειτουργεί ως «ακριβό δώρο» που ανταλλάσσεται ανάμεσα σε δυο «οίκους», ακόμα και διαφορετικών κοινοτήτων, με σκοπό τη δημιουργία πολιτικών συμμαχιών και την αύξηση της ισχύος του εκάστοτε οίκου (Patterson 1998).

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Πριν το γάμο συνάπτεται αρραβώνας, ο οποίος αποτελεί ένα είδος συμφωνίας ανάμεσα στο γαμπρό και τον πατέρα της νύφης. Ο αρραβώνας σφραγίζεται με μια πληρωμή του γαμπρού προς τον πατέρα της νύφης, εξασφαλίζοντας έτσι, το αποκλειστικό δικαίωμά του στη νύφη. Με το γάμο ο πατέρας δίνει προίκα στο γαμπρό μέρος της περιουσίας του οίκου του, που αντιπροσωπεύει το μερίδιο της γυναίκας στην πατρική κληρονομιά (Patterson 1998). Σε περίπτωση διωγμού της συζύγου, η προίκα θα πρέπει να επιστραφεί στην πατρική της οικογένειας (Sealey 1990).

Μετά την τελετή του γάμου, η σύζυγος μεταβαίνει από τον «οίκο» του πατέρα της στον «οίκο» του συζύγου της. Εκεί ο χώρος που ζει είναι ξεχωριστός από αυτόν του άνδρα της. Στα μεγάλα σπίτια ξεχωρίζει καθαρά το διαμέρισμα των γυναικών, ο γυναικωνίτης, όπου μένει η γυναίκα με τις δούλες της, και το διαμέρισμα των ανδρών, ο ανδρώνας. Στον ανδρώνα, ο «κύριος» του σπιτιού δέχεται τους φίλους του, τη σύζυγο του, αλλά και άλλες γυναίκες και οργανώνει συμπόσια. Στον γυναικωνίτη, πρόσβαση, εκτός από το σύζυγο και τις δούλες, έχουν τα παιδιά στα πρώτα χρόνια της ζωής τους. Ο σύζυγος και η σύζυγος παίρνουν τα γεύματά τους ξεχωριστά ο ένας από τον άλλο, καθένας στο δωμάτιό του (Powell & Morris 2009).

3.5.2 Η γυναίκα και η μοιχεία

Στον «οίκο» οι άνδρες αναλαμβάνουν το ρόλο του αρχηγού ενώ οι γυναίκες το ρόλο της τεκνογονίας. Η μονογαμία επιβάλλεται στις γυναίκες αλλά όχι στους άνδρες οι οποίοι έχουν το δικαίωμα να διατηρούν ερωτικές σχέσεις με τις διαθέσιμες δούλες του «οίκου» (Patterson 1998). Το γεγονός αυτό υποβιβάζει ακόμη περισσότερο την ήδη μειονεκτική θέση της γυναίκας στον «οίκο».

Ενώ ο άνδρας έχει δικαίωμα να διατηρεί πολλές παλλακίδες, η γυναίκα παραμένει πιστή στον άνδρα της. Ο λόγος είναι ότι μια τέτοια εξωσυζυγική σχέση μπορεί να διαταράξει τη γραμμή διαδοχής και τις ισορροπίες εντός του «οίκου», επιτρέποντας άλλα ξένα άτομα να αποκτήσουν δικαιώματα κληρονομιάς και απειλώντας έτσι την ενότητα ολόκληρου του «νοικοκυριού-οίκου» και της φυλής. Κάτι τέτοιο δεν είναι αποδεκτό σε καμία φυλή. Ο σύζυγος μπορεί λοιπόν να

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

αποκηρύξει τη σύζυγο δηλώνοντας απλά την απόφαση του με την παρουσία μαρτύρων και αποπληρώνοντας την προίκα που είχε πάρει όταν την παντρεύτηκε. Μπορεί, ακόμη και να την σκοτώσει, αν και κάτι τέτοιο είναι παράτολμο δεδομένης της εκδίκησης που θα αποζητήσει η οικογένεια της εκλιπούσας (Herbert 2002).

3.5.3 Ο ρόλος της γυναίκας στο σπίτι

Το συμπέρασμα που εξάγεται μέσα από την Οδύσσεια, είναι ο ακριβής και σαφής καθορισμός των ανδρικών και γυναικείων ρόλων, έτσι ώστε ορισμένες δραστηριότητες να θεωρούνται μόνο ανδρικές ενώ κάποιες άλλες αποκλειστικά γυναικείες. Ο ρόλος της γυναίκας στο σπίτι είναι σαφώς προσδιορισμένος. Μέσω της παρουσίας και της επιστασίας της εντός του «οίκου» προσπαθεί να αυξήσει την παραγωγική δύναμη του συζύγου της. Η δέσποινα του «οίκου», η νόμιμη σύζυγος, είναι υπεύθυνη για τις υποθέσεις του «οίκου», μόνο κατά την απουσία του κυρίου της (Ξενίδου-Schild 2001).

Εκτός από τη γέννηση και την ανατροφή των παιδιών τους, οι γυναίκες διευθύνουν όλες τις οικιακές εργασίες, επιβλέπουν τις δούλες και τις οικονόμους του «οίκου» και ασχολούνται με την κυριότερη γυναικεία τέχνη εκείνης της εποχής, την υφαντική. Όλα τα είδη ένδυσης που χρησιμοποιούνται εντός του σπιτιού παράγονται από τις γυναίκες του νοικοκυριού. Δεν είναι περιορισμένες στο γυναικωνίτη του σπιτιού τους, αλλά επικοινωνούν με τους ξένους, ασχολούνται με θρησκευτικές τελετές και κινούνται ελεύθερα μέσα στην πόλη αν και οι περισσότερες κοινωνικές σχέσεις εκτελούνται από τους άνδρες (Patterson 1998).

Στην Οδύσσεια, η Πηνελόπη βρίσκεται υπεύθυνη για την υπεράσπιση του «οίκου» της, όπου με ευφυΐα, σύνεση και θάρρος, προσπαθεί να επανορθώσει για τις ζημιές που προκαλούν οι μνηστήρες (π 409-433, σ 257-270; 274-303). Ωστόσο, στην απουσία του κυρίου, επικεφαλής της «οικίας» τίθεται ο πρώτος ενήλικας γιος, ενώ όλοι οι υπόλοιποι είναι υποδεέστεροι. Έτσι, ο Τηλέμαχος τονίζει στη μητέρα του ότι αυτός είναι επικεφαλής του νοικοκυριού και ότι ο ίδιος παίρνει τις αποφάσεις για αυτό πρέπει να υπάρχει σεβασμός προς το πρόσωπο του από εκείνη (α 356-358; 359; 360-361).

3.5.4 Η γυναίκα-δούλα

Αν θεωρήσουμε τη θέση της βασίλισσας του «οίκου» μειονεκτική, εύκολα κατανοείται η θέση της γυναίκας δούλας στο παλάτι. Οι γυναίκες-δούλες λειτουργούν ως υπηρέτριες ή ως παλλακίδες. Βοηθούν τη σύζυγο του επικεφαλής του «οίκου» στην παραγωγή των ειδών ένδυσης, στην προετοιμασία των τροφίμων που καταναλώνονται στα συμπόσια και γενικότερα ασχολούνται με όλες τις εργασίες εντός του σπιτιού.

3.6 Η Ομηρική λατρεία

Χαρακτηριστικό της Ομηρικής εποχής είναι η λατρεία τοπικών θεών. Κάθε οικογένεια έχει τη δική της εστία και τους δικούς της προγόνους που λατρεύει ως θεούς της. Είναι αυτοί που της κληροδότησαν τη γη στην οποία ζουν και προστατεύουν την οικογένεια και τον «οίκο». Ο «κύριος», ο πατέρας του νοικοκυριού, είναι αυτός από τον οποίο προέρχονται όλοι οι απόγονοι της οικογένειας, και αυτός που διαιώνίζει την οικογένεια και τη θρησκεία (Herbert 2002). Η πίστη και η ταυτότητα της οικογένειας δημιουργείται μέσα από την οικογενειακή λατρεία και πίστη στους προγονικούς θεούς, που με τη σειρά τους προσφέρουν στην οικογένεια σιγουριά και ασφάλεια, σηματοδοτώντας την ευημερία και ευτυχία του «οίκου». Όπως είπαμε, η οικογένεια αποτελεί τη βασική μονάδα αναφοράς του ατόμου, προσφέροντας ιερό καταφύγιο και προστατεύοντας τα μέλη του «οίκου» από τον υπόλοιπο κόσμο με τη βοήθεια των θεών της.

Ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο της Ομηρικής κοινωνίας είναι η παγίωση του Ολυμπιακού δωδεκάθεου, παράλληλα με τις τοπικές λατρείες. Στη θρησκευτική αντίληψη των ανθρώπων της εποχής ο κόσμος ελέγχεται από το Δία και τους Ολύμπιους θεούς που αποφάσιζαν για την τύχη των ανθρώπων. Στην φαντασία τους οι θεοί είναι ανθρωπόμορφοι δηλαδή μοιάζουν, σκέφτονται και αντιδρούν όπως και οι ίδιοι, γι' αυτό και τους φέρονται όπως ακριβώς και στους ισχυρούς ευγενείς. Φοβούνται την οργή των θεών, εκλιπαρούν τη συγχώρεση τους, και ζητούν την

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

εύνοια τους (πολλές φορές υπό τη μορφή χάρις) κάνοντας θυσίες και προσευχές. Η λατρεία τους γίνεται σε καθιερωμένους ιερούς τόπους, ναούς και βωμούς και οι θρησκευτικές τους ανάγκες εξυπηρετούνται από οργανωμένες συντεχνίες, τους ιερείς, τους μάντεις, κ.α. (Finley 1970, Pomeroy 2004).

3.7 Ο θεσμός της φιλοξενίας

Ο θεσμός της φιλοξενίας είναι ιδιαίτερα σημαντικός και αποτελεί θρησκευτικό και εθιμοτυπικό στοιχείο της Ομηρικής κοινωνίας, συνδέοντας με έντονους δεσμούς φιλίας τον φιλοξενούμενο και τον οικοδεσπότη, οι οποίες εκδηλώνονται έμπρακτα. Η απόδοση φιλοξενίας συνεπάγεται την εύνοια του Δία, που θεωρείται ο θεός των ταξιδιωτών και των επισκεπτών, όπως επίσης και την εύνοια της θεάς Αθηνάς (Finley 1979). Ως φιλοξενία νοείται η προσφορά φαγητού, στέγης, θαλπωρής και προστασίας σε οποιονδήποτε ξένο, ανεξαρτήτου καταγωγής, προέλευσης και κατεύθυνσης. Πρόκειται για μια πατροπαράδοτη εθιμοτυπία, κοινή σε όλους τους Έλληνες την Ομηρικής εποχής. Πολλά είναι τα σημεία μέσα στην Οδύσσεια που αναδεικνύουν το θεσμό της φιλοξενίας, όπως όταν ο Τηλέμαχος επισκέπτεται το Νέστορα και το Μενέλαο ή όταν ο Οδυσσεύς πηγαίνει στους Φαίακες. Η προσφορά ή ανταλλαγή δώρων (δώρο και αντί-δώρο) με το φιλοξενούμενο είναι και αυτή μέρος της καλής φιλοξενίας (α 316-318).

Ο θεσμός της φιλοξενίας είναι πολύ ισχυρός και διαδεδομένος την εποχή αυτή, πιθανά εξαιτίας της μεγάλης διάρκειας και του υψηλού κινδύνου των ταξιδιών και των μετακινήσεων γενικότερα (που συνήθως γίνονταν με τα πόδια ή με πλοίο). Ίσως γι' αυτό ο θεσμός αποκτά θεϊκή διάσταση και επιβολή. Γίνεται λοιπόν θέσφατο η απόδοση φιλοξενίας σε όποιον ξένο φτάνει στο σπίτι τους (α 118-124; 136-143), και σε περίπτωση άρνησης η τιμωρία είναι βαριά και έχει θεϊκή προέλευση. Ο ξένος είναι ένα πρόσωπο πάντα σεβαστό και οι Ομηρικοί άνθρωποι θεωρούν ότι ο θεός τον οδήγησε στην πόρτα τους. Πόσο δε, αν αυτός ο ξένος είναι κάποιος θεός με τη μορφή θνητού, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της θεάς Αθηνάς που εμφανίζεται στον Τηλέμαχο με τη μορφή του Μέντη (α 118-120; 123-125). Στην περίπτωση αυτή η ενοχή της αθέτησης του ηθικού κανόνα μετατρέπεται σε φόβο για τις επιπτώσεις της

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

παράβασης της θεϊκής εντολής λόγω εκδίκησης των θεών (Keller 1913, Pomeroy 2004).

3.8 Συμπεράσματα

Η Οδύσσεια αναφέρεται σε μια μακρά χρονική περίοδο για την οποία ελάχιστες πληροφορίες έχουμε διαθέσιμες. Οι σκοτεινοί αιώνες χαρακτηρίζονται από μείωση του πληθυσμού, της καλλιέργειας της γης, από συνεχής επιδρομές και γενικότερα από μια κοινωνική και πολιτιστική παρακμή. Στα τέλη αυτής της περιόδου αρχίζει και υπάρχει βελτίωση οδηγώντας σταδιακά στη διαμόρφωση του ελληνικού έθνους και θέτοντας τα θεμέλια για πολλές κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις.

Πρωταρχικό κύτταρο της κοινωνίας των Ομηρικών επών είναι ο «οίκος» με συστατικό στοιχείο και κέντρο βάρους την πυρηνική οικογένεια. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Finley (1978, σελ. 57-58) «ο οίκος ήταν το κέντρο γύρω από το οποίο ήταν οργανωμένη η ζωή και από το οποίο προέκυπταν όχι μόνο η ικανοποίηση των υλικών αναγκών, συμπεριλαμβανομένης της ασφάλειας, αλλά και οι ηθικοί κανόνες και αξίες, τα καθήκοντα, οι υποχρεώσεις και οι ευθύνες, καθώς και οι σχέσεις με τους θεούς. Ο οίκος δεν ήταν απλά η οικογένεια, ήταν όλοι οι άνθρωποι του υποστατικού μαζί με τη γη και τα υπάρχοντά τους».

Οι κοινωνικές τάξεις αυτής της περιόδου είναι οι ευγενείς, ο «δήμος» και οι δούλοι. Η ανώτερη τάξη, οι ευγενείς, είναι μία αριστοκρατία υπό διαμόρφωση και αποτελείται από πολλούς τοπικούς και περιφερειακούς αρχηγούς και τον ανώτερο μεταξύ ίσων ευγενή, το βασιλιά. Ακολουθεί ο «δήμος», οι ελεύθεροι πολίτες στο σύνολο της κοινωνίας και τέλος οι δούλοι που αποκτήθηκαν είτε μέσω αγοράς είτε ως αιχμάλωτοι πολέμου. Η ένταξη κάθε ατόμου στον «οίκο» είναι σημαντική όχι μόνο για τους εύπορους ευγενείς αλλά και για τα υπόλοιπα μέρη της κοινωνίας του Ομήρου, ελεύθερα ή μη.

Η κοινωνική διάκριση ανάμεσα στους ευγενείς και στον υπόλοιπο λαό είναι ξεκάθαρη όχι όμως και τα όρια μεταξύ ελεύθερων και δούλων. Χαρακτηριστική είναι

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

η περίπτωση ελεύθερων πολιτών που προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σε οίκους ευγενών και η συμπεριφορά προς αυτούς δεν φαίνεται να διαφέρει από εκείνη των δούλων. Η θέση της γυναίκας εκείνη την εποχή είναι χαμηλής αξίας και σίγουρα κατώτερη του άνδρα. Αν και απολαμβάνει κάποιες ελευθερίες (π.χ. δεν την βλέπουμε κλεισμένη στο γυναικωνίτη), εντούτοις η ζωή και ο ρόλος της περιορίζεται στο πλαίσιο της συζύγου του κυρίου του «οίκου».

Σημαντική την περίοδο εκείνη είναι η θρησκευτική οργάνωση και η λατρεία των θεών, για αυτό και συχνά βλέπουμε θυσίες και προσευχές των ανθρώπων με σκοπό την ικανοποίηση κάποιων επιθυμιών. Στενά συνδεδεμένος με τη θεϊκή λατρεία φαίνεται να είναι ο θεσμός της φιλοξενίας, αφού οι άνθρωποι είτε εξαιτίας της καλοσύνης που είχαν είτε φοβούμενοι την οργή των θεών, παρείχαν σε όλους τους ξένους στέγη, τροφή, προστασία και ασφάλεια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΟΜΗΡΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

4.1 Εισαγωγή

Στο προηγούμενο κεφάλαιο εξετάσαμε το κοινωνικό σύστημα της Ομηρικής εποχής. Το κεφάλαιο αυτό ασχολείται με το πολιτικό σύστημα της Ομηρικής εποχής, με κύριες αναφορές στην Ιθάκη, για της οποίας το σύστημα έχουμε και περισσότερες πληροφορίες. Αρχικά, καθορίζεται η έννοια και ο ρόλος της «πόλις», ενώ στη συνέχεια περιγράφεται το πολιτικό σύστημα της εποχής. Πιο συγκεκριμένα, πρώτα αναφέρονται οι ανώτεροι βασιλείς, ο τρόπος άσκησης της εξουσίας τους και οι αρμοδιότητές τους ενώ μετέπειτα, περιγράφονται δύο σημαντικοί πολιτικοί θεσμοί, το συμβούλιο των γερόντων και η «αγορά». Στο τέλος, αναφέρονται τα συμπεράσματα που προκύπτουν από αυτό το κεφάλαιο.

4.2 Η Ομηρική «πόλις» της Ιθάκης

Η γένεση των πολιτικών και νομικών θεσμών στον Ομηρικό κόσμο ξεκινάει μέσα από τον αριστοκρατικό «οίκο». Ο «οίκος» χαρακτηρίζεται από αυτάρκεια και αποτελεί το δομικό στοιχείο της κοινωνίας του 10^{ου}-9^{ου} αιώνα π.Χ.. Η αποδόμηση του θα οδηγήσει σταδιακά στην «πόλη» ως πολιτική οντότητα (Pomeroy 2004, Martin 2013). Ωστόσο, η εμφάνιση της τοποθετείται στα μέσα τους 8^{ου} αιώνα π.Χ. και συμπίπτει χρονικά με την άνοδο της αριστοκρατίας και την παγίωση του «οίκου» ως κοινωνική μονάδα.

Τα Ομηρικά έπη δεν βλέπουν την «πόλη» με την πολιτική της έννοια, δηλαδή ως ανεξάρτητη και κυρίαρχη πολιτική ένωση. Η λέξη «πόλις» δεν αναφέρεται δηλαδή σε μια πόλη-κράτος, αλλά σε μια κατοικημένη τοποθεσία, έναν οικισμό οχυρωμένο με τείχη (Finley 1978). Η Ομηρική «πόλις» φυσικά, αποτελεί πρόδρομο της

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

κλασικής πόλεως, και ως τέτοια παρουσιάζει πολλά από τα περισσότερα δομικά στοιχεία της δεύτερης.

Οι «πόλεις» αποτέλεσαν τη θέση μόνιμων εγκαταστάσεων των ανθρώπων όπου για την εξασφάλιση της ασφάλειας και της ευημερίας τους άρχισαν να έχουν τείχη. Ανάλογα με τη διαμόρφωση του εδάφους, οι ελληνικές πόλεις του 10^{ου}-8^{ου} αιώνα ήταν αγροτικές, κτηνοτροφικές ή και τα δύο.

Όπως φαίνεται από τα αρχαιολογικά ευρήματα, από το 1050 π.Χ. και μετά η ελληνική κοινωνία αρχίζει να αναπτύσσει μια χαρακτηριστική ιεραρχική δομή, όπου λίγα άτομα καταλαμβάνουν θέσεις στην κορυφή, έχοντας συγκεντρώσει περισσότερα πλούτη και ακριβότερα υλικά αγαθά. Αυτό αποτελεί τη βάση για την ανάδειξη μιας ισχυρής νέας πολιτικής μορφής στην Ελλάδα, αυτής της αυτοδιοικούμενης πόλης-κράτους (Powell & Morris 1997).

Στις πόλεις του Ομήρου συναντάμε μια σαφή οριοθέτηση του αστικού χώρου, ο οποίος οργανώνεται μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού, σε αντιπαράθεση με την οριοθέτηση της υπαίθρου, που περιλαμβάνει αγροτική γη, η οποία ανήκει είτε σε ιδιώτες είτε στην κοινότητα (Powell & Morris 1997). Ο αστικός χώρος χωρίζεται σε τόπους κατοικίας, και πιο συγκεκριμένα, το μεγάλο οίκο του βασιλέως και τα οικήματα των κατοίκων, σε τόπους λατρείας και σε τόπους κοινωνικής συνάθροισης. Συνήθως οι πόλεις αυτές βρίσκονται στους πρόποδες μιας ακρόπολης που χρησιμεύει στους κατοίκους ως καταφύγιο σε περιπτώσεις κινδύνου. Αν πάλι η πόλη βρίσκεται κοντά σε θάλασσα τότε διαθέτει και λιμάνι. Τέλος, η πόλη μπορεί να περιβάλλεται από τείχη προσφέροντας ασφάλεια και προστασία σε όλους τους κατοίκους της (Μπιργάλιας 2014).

Πέραν της χωρικής της διάστασης, η «πόλις» του Ομήρου αποτελεί ένα σύνολο εθίμων και κοινωνικών αξιών. Καθώς δεν υπάρχουν γραπτοί νόμοι, υπερισχύουν εθιμικοί κανόνες και διαδικασίες που καθορίζουν τα δικαιώματα των πολιτών και ρυθμίζουν τις σχέσεις μεταξύ τους. Αυτό το σύστημα αξιών διαμορφώνεται ιστορικά από την κουλτούρα των ανθρώπων και τις κοινωνικές τους σχέσεις. Η κοινωνία, όπως αντικατοπτρίζεται στα έπη του Ομήρου, δεν περιλαμβάνει κάποια κρατική και δικαστική εξουσία ισχυρή να επιβάλλει ποινές, ενώ οι πολίτες

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

ζουν σύμφωνα με ένα σύστημα κοινωνικών αξιών με βασικότερο μηχανισμό επιβολής την ιδιωτική δράση στην βάση της εκδίκησης (Μπιργάλιας 2014).

Δομικό στοιχείο της Ομηρικής πόλης είναι το θρησκευτικό. Η πόλη αποτελεί μία θρησκευτική κοινότητα, όπου η θρησκεία όχι μόνο διαπλάθει τις κοινωνικές αξίες αλλά διαποτίζει και την καθημερινή ζωή των κατοίκων (τελούνταν θυσίες και τελετές σε ιερά και ναούς). Ως προς τον τρόπο διοίκησής της, η πόλη δεν χαρακτηρίζεται από μια υπέρτατη αρχή, ενώ υπάρχουν δομές (ο βασιλιάς και οι αριστοκράτες οι οποίοι είναι οι επικεφαλής των «οίκων») που παίζουν αυτό το ρόλο. Οι περισσότερες πόλεις είναι ανεξάρτητες, αυτοδιοικούμενες οντότητες με όργανα σύσκεψης και λήψης αποφάσεων και ένα χώρο συνελεύσεων των μελών της. Οι πολιτικοί θεσμοί των Ομηρικών Ελλήνων είναι σε πρωτόγονο στάδιο. Κάθε μικρή κοινότητα είναι ανεξάρτητη από οποιονδήποτε εξωτερικό έλεγχο και η πολιτική εξουσία είναι τόσο αδύναμη, όπου δεν αποτελεί υπερβολή να θεωρηθεί ότι δεν υπήρχε καθόλου ο θεσμός του κράτους.

4.3 Οι ανώτεροι βασιλείς

Όπως φαίνεται από την Οδύσσεια κάθε τόπος έχει τον δικό του βασιλιά, ο οποίος κυβερνά την πόλη και την ενδοχώρα της. Ο Ομηρικός βασιλιάς όμως δεν είναι ο απόλυτος ηγεμόνας που έχει απόλυτη εξουσία πάνω στο λαό του, καθώς βασίζεται σε αυτόν για να διατηρεί τη θέση του και τα προνόμια που τη συνοδεύουν. Η εξουσία του βασιλιά ασκείται σύμφωνα με τον (άγραφο) νόμο, είναι ανοιχτή στην κριτική όπως εκφράζεται στις δημόσιες συνελεύσεις και περιλαμβάνει στρατιωτικές, θρησκευτικές και δικαστικές αρμοδιότητες (Engels 1986, Pomeroy 2004). Ο ανώτερος βασιλιάς, στην ιδεατή του μορφή, εξασφαλίζει την τάξη και το δίκαιο, και συνάμα την ευημερία της κοινωνίας.

Υπό την έννοια αυτή, ίσως θα είναι προτιμότερο να χρησιμοποιηθεί ο όρος του αρχηγού και όχι του βασιλιά διότι, παρά το αξίωμα, τον τίτλο και την εξουσία που έχει, ο βασιλιάς έχει περιορισμένη ικανότητα να εξαναγκάσει τους άλλους να εκτελέσουν τις διαταγές του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα μέσα στην Οδύσσεια αποτελεί η απάντηση του βασιλιά Οδυσσέα όταν βρίσκονται στο νησί του Ήλιου στο

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

σύντροφο του, Ευρύλοχο, ότι «έμεινε μόνος» (μ 340) και οφείλει να σέβεται την βούληση των πολλών.

Χαρακτηριστικά ο Θουκιδίδης (Ιστορία του Πελοποννησιακού πολέμου βιβλίο 1, κεφ. 13), ονομάζει την βασιλεία αυτή, πατρική, δηλαδή ότι κατάγεται από τα γένη, αναφέροντας ότι ο βασιλιάς έχει αυστηρά καθορισμένη, δηλαδή περιορισμένη εξουσία. Ομοίως, ο Αριστοτέλης (Πολιτικά, βιβλίο 3, κεφ. 10) λέει ότι η βασιλεία της ηρωικής εποχής είναι ηγεσία σε ελεύθερους πολίτες και ο βασιλιάς είναι στρατηγός, δικαστής και αρχιερέας. Δεν έχει δηλαδή εξουσία με τη σημερινή έννοια της λέξης.

Όλοι οι βασιλείς δεν είναι ούτε ίδιοι ούτε ίσοι μεταξύ τους, αλλά υπάρχει μια ιεραρχική κλίμακα που επιτρέπει να διακρίνουμε τα χαρακτηριστικά του ανώτερου βασιλιά από τους βασιλείς-αριστοκράτες. Ανώτερος βασιλιάς στην Ιθάκη είναι ο Οδυσσέας, έναντι των βασιλέων-αριστοκρατών μνηστήρων (α 394-396), ενώ στη Σχερία ο Αλκίνοος (θ 390-391). Ο ανώτερος βασιλιάς φέρεται να διαθέτει δύο χαρακτηριστικά: την εξουσία και τη θεϊκή «έγκριση» για αυτήν την εξουσία (Μπιργάλιας 2014). Ο βασιλιάς διακρίνεται έναντι των άλλων διότι διαθέτει το μεγαλύτερο πλούτο (κινητό και ακίνητο) και η κυριαρχία του επεκτείνεται σε μια μεγάλη εδαφική επικράτεια, γεγονός που υποδηλώνει ότι διοικεί και μεγαλύτερο αριθμό ατόμων και κληρονομεί την πατρική βασιλική εξουσία. Επιπρόσθετα, είναι αυτός που αποκαλύπτει τη θεϊκή βούληση, που παίρνει τις αποφάσεις στο συμβούλιο των γερόντων και στις συνελεύσεις, που έχει γνώση των «θέμιστων» (των άγραφων νόμων που ρύθμιζαν τη συμπεριφορά και τις σχέσεις των ατόμων μεταξύ τους) και δικάζει, και που κρατά το σκήπτρο, το οποίο αποτελεί το σύμβολο της βασιλικής εξουσίας (Powell & Morris 1997).

Ο τίτλος και το αξίωμα του βασιλιά περνάει από πατέρα σε γιο αλλά η κληρονομικότητα από μόνη της δεν είναι αρκετή για να εξασφαλίζει τη θέση. Σύμφωνα με το αριστοκρατικό ήθος που διαποτίζει τα Ομηρικά έπη (και κυρίως την Οδύσσεια που αποτελεί τη βασική πηγή μας), ένας βασιλιάς πρέπει να είναι ικανός να εκπληρώσει το ρόλο του ως ηγέτης του λαού σε περιόδους πολέμου και ειρήνης. Ακόμη, οφείλει να είναι καλός πολεμιστής και ένας πειστικός ομιλητής. Έχοντας σχετικά μικρή εξουσία επιβολής, βασίζει τη θέση του στα αγαθά που παράγει το

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

νοικοκυριό του (ο «οίκος» του) και στην ικανότητα του να προσελκύσει οπαδούς («εταίροι», σύντροφοι και πολεμιστές) (Martin 2013).

Το βασιλικό αξίωμα συνεπάγεται κάποια ιδιαίτερα προνόμια όπως το να επιλέγει πρώτος (πριν το μοίρασμα) το καλύτερο μέρος της λείας από κάποια επιδρομή ή πόλεμο, το καλύτερο από τα λάφυρα, να πρεσβεύει στο τέμενος και να επιβάλλει «φόρους» (η κοινότητα επωμίζεται ένα μέρος των δώρων που προσφέρει ο βασιλιάς και οι ευγενείς σε έναν φιλοξενούμενο) (θ 389-393; 430-432). Από την άλλη, ο βασιλιάς έχει και κάποιες υποχρεώσεις, όπως την ικανότητα να πείθει το λαό, να συμβουλευέται τρίτους (συμβούλια γερόντων και συνελεύσεις) προτού λάβει την τελική του απόφαση, να παραθέτει δείπνα και συμπόσια στους ευγενείς στον «οίκο» του, να είναι δίκαιος στις αποφάσεις του και να αποδέχεται την καλύτερη συμβουλή με σκοπό τη διασφάλιση της ευημερίας των πολιτών. Το πρόσωπο του βασιλιά αποτελεί τον πυρήνα γύρω από τον οποίο περιστρέφεται η πολιτική ζωή (Keller 1913, Μπιργάλιας 2014).

Η διατήρηση των σχέσεων μεταξύ βασιλέων στηρίζεται στην ανταλλαγή δώρων μεταξύ τους και τη διοργάνωση συμποσίων και εορτών (Powell & Morris 1997). Με αυτόν τον τρόπο ο βασιλιάς προβάλλει τον πλούτο του, σφραγίζει τις συμμαχίες του και κερδίζει νέους φίλους. Αντίστοιχες σχέσεις οφείλει να έχει και με το λαό του και κυρίως με τους πολεμιστές του ώστε να μην χάσει το σεβασμό τους. Επιβάλλεται να είναι γενναιόδωρος με τη μοιρασιά των λαφύρων και να μην κρατάει ο ίδιος περισσότερα από ό,τι «πρέπει» ώστε να αισθανθούν εξαπατημένοι οι συμπολεμιστές του.

Σε μια κοινωνία όπου η επίδοση είναι πιο σημαντική από την καταγωγή κάποιου, ένας αδύναμος διάδοχος μπορεί να αμφισβητηθεί από τους αντιπάλους του που είναι πρόθυμοι να τον αντικαταστήσουν. Στην Ιθάκη του Ομήρου βλέπουμε ότι, η απόκτηση του βασιλικού τίτλου γίνεται αντικείμενο αντιπαλότητας και διεκδίκησης από ορισμένους ευγενείς, που εκμεταλλευόμενοι την απουσία του ανώτερου βασιλιά, Οδυσσέα, επιδιώκουν κάποιος από αυτούς να παντρευτεί την Πηνελόπη και να γίνει ο νέος βασιλιάς. Ο Τηλέμαχος δεν είναι ούτε είκοσι χρονών, χωρίς εμπειρία στην ηγεσία μιας κοινωνίας, με λίγους μόνο υποστηρικτές του πατέρα του, αφού οι σύντροφοι του Οδυσσέα τον έχουν ακολουθήσει στην Τροία.

4.4 Πολιτικοί θεσμοί

Στην Ομηρική εποχή υπάρχουν δύο πολιτικοί θεσμοί που θέτουν όρια στην άσκηση της βασιλικής εξουσίας, πέρα από αυτά που «θέτουν οι θεοί» ή θέτει ο ίδιος ο βασιλιάς στον εαυτό του. Αυτοί είναι το συμβούλιο των γερόντων και η «αγορά», που ακόμη δεν έχουν αποκτήσει ένα πραγματικό πολιτικό ρόλο και εξουσίες. Οι θεσμοί αυτοί διαφέρουν ως προς τις αρμοδιότητες τους και τον τρόπο λειτουργίας τους, αλλά και στις δύο περιπτώσεις αφορούν δομές όπου μικρός ή μεγάλος αριθμός ατόμων συζητάει (μέσω πολιτικού διαλόγου, αντιπαράθεσης και διαφωνίας) με σκοπό τη λήψη αποφάσεων σχετικά με κάποιο ζήτημα της κοινότητας (Μπιργάλιας 2014). Επιπρόσθετα υπάρχει και ο θεσμός του δικαστηρίου, αλλά εμφανίζεται σε μια σχετικά πρωτόλεια, μη πλήρως μορφοποιημένη εκδοχή, και για αυτό δεν εξετάζεται διεξοδικά στην παρούσα εργασία.

4.4.1 Το συμβούλιο των γερόντων ή η βουλή

Με τον όρο συμβούλιο των γερόντων εννοούμε τα μέλη του Ομηρικού συμβουλίου που πλαισιώνουν το βασιλιά και καταθέτουν στη συνέλευση την άποψή τους σχετικά με τα ζητήματα προς συζήτηση βοηθώντας τον να πάρει αποφάσεις. Το συμβούλιο των γερόντων έχει χαρακτήρα σύσκεψης και μεσολάβησης. Οι πολιτικές συζητήσεις του βασιλιά και των συμβούλων του γίνονται «κεκλεισμένων των θυρών», με τη συμμετοχή περιορισμένου αριθμού ατόμων και διατηρώντας μυστικά τα θέματα συζήτησης.

Δικαίωμα συγκάλεσης του συμβουλίου έχει ο βασιλιάς, αν και στην περίπτωση της Οδύσσειας, εξαιτίας της απουσίας του Οδυσσέα, το δικαίωμα αυτό μεταφέρεται στον επιφανέστερο Ιθακήσιο αριστοκράτη που είναι ενδεχομένως ο Αντίνοος ή ο Ευρύμαχος (δ 628-629, φ 186-187). Στις συνεδριάσεις του συμβουλίου, η συζήτηση ξεκινά είτε από τον αρχηγό-βασιλιά είτε από τον γηραιότερο. Το συμβούλιο είναι επομένως απόφαση του βασιλιά και συγκαλείται με απαραίτητη την παρουσία του, όταν αυτή είναι δυνατή. Το συμβούλιο μπορεί να λάβει χώρα στη

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

μεγάλη αίθουσα της οικίας του ανώτερου βασιλιά, στην αγορά ή σε οποιοδήποτε άλλο πρόσφορο έδαφος σε περίπτωση έκτακτης περίπτωσης όπως η σκηνή του βασιλιά ανάλογα με το αν έχει πολιτικό ή δικαστικό χαρακτήρα και ο καθένας που λαμβάνει μέρος σε αυτήν τοποθετείται σε μια προκαθορισμένη θέση (Hammond 1895, Μπιργάλιας 2014).

Τα μέλη του συμβουλίου επιλέγονται από τον ανώτερο βασιλιά σύμφωνα με προσωπικά κριτήρια και με τη θέση που έχει ο καθένας στην κοινωνική ιεραρχία ή πρόκειται για τους διαπρεπέστερους αριστοκράτες που τιμητικά φέρουν τον τίτλο του βασιλιά. Αν και η ηλικία αποτελεί στοιχείο ιεραρχικής διαβάθμισης, το συμβούλιο των γερόντων δεν αποτελείται μόνο από γέροντες. Με τον όρο γέροντες, υποδηλώνεται η υπεροχή και η διάκριση των μελών του συμβουλίου ως προς την πείρα τους, τον πλούτο τους και τη σύνεσή τους και ως προς το ότι είναι σύμβουλοι του ανώτερου βασιλιά.

Το συμβούλιο των γερόντων δεν έχει πολιτικές εξουσίες και το αποτέλεσμα που προκύπτει από τις συζητήσεις του δεν είναι δεσμευτικό για την κοινότητα, που συνήθως τίθεται στην κρίση της συνέλευσης, πριν επικυρωθεί από τον ανώτερο βασιλιά. Στα καθήκοντα του συμβουλίου δεν είναι μόνο να βοηθά και να συμβουλεύει το βασιλιά, αλλά και να τον αποτρέπει από το σφετερισμό των δεσποτικών εξουσιών του. Οι αποφάσεις του συμβουλίου στη συνέχεια ανακοινώνονται σε μια λαϊκή συνέλευση, την «αγορά» (Powell & Morris 1997, Μπιργάλιας 2014).

4.4.2 Η «αγορά» ή η συνέλευση του δήμου

Η «αγορά» εμφανίζει δύο έννοιες, την αγορά ως δημόσιο κοινωνικό-πολιτικό-οικονομικό χώρο και τη συνέλευση ως συγκέντρωση του λαού, συνεπώς πρόκειται για μια έννοια που συνδέεται άμεσα με τη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Στον Όμηρο δεν εμφανίζεται με την οικονομική της λειτουργία αλλά ως χώρος συναντήσεων.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Η «αγορά» με κοινωνικούς και πολιτικούς όρους, είναι ένας δημόσιος χώρος συνάντησης όπου τίθεται από κοινού ένα μοίρασμα αξιών, πληροφοριών και συναισθημάτων. Όπως γράφει ο Μπιργάλιας (2014, σελ 97), είναι «ένα κέντρο συλλογικότητας που περικλείει το ατομικό, θρησκευτικό και πολιτικό στοιχείο μέσα στο οποίο δημιουργούνται σταδιακά οι θεσμοί της πόλης».

Δικαίωμα συγκάλεσης της συνέλευσης έχει ο ανώτερος βασιλιάς. Στην Οδύσσεια παρατηρείται ότι συγκαλείται μια φορά συνέλευση μέσα σε όλο το έπος και μάλιστα είναι η πρώτη μετά την αποχώρηση του Οδυσσέα για την Τροία. Μετά από προτροπή της θεάς Αθηνάς (α 272), ο Τηλέμαχος, ως γιος και διάδοχος του Οδυσσέα, έχει το δικαίωμα να συγκαλέσει συνέλευση για να συζητήσει το θέμα της λεηλασίας του πατρικού του οίκου από τους μνηστήρες, εξαιτίας της απουσίας του πατέρα του (α 372-374, β 10; 25-28).

Η συνέλευση είναι ένας θεσμός αυτόνομης εξουσίας, και όχι ένα όργανο στην υπηρεσία του ανώτερου βασιλιά, που βοηθά στην εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας. Η σύγκληση της συνέλευσης αποτελεί για το βασιλιά μια πολιτική υποχρέωση, και όχι μια εθιμοτυπική διαδικασία (Μπιργάλιας 2014). Ο βασιλιάς για τη λήψη μιας απόφασης λαμβάνει υπόψη του τις θεϊκές παρεμβάσεις αλλά θέλει και την αποδοχή του δήμου. Επίσης, ο βασιλιάς είναι υποχρεωμένος να αποφασίζει δημόσια και να ανακοινώνει δημόσια τις αποφάσεις του προτού αυτές εφαρμοστούν (Hammond 1895, Keller 1913).

Ο χώρος που συγκαλείται η συνέλευση είναι η αγορά, ένας δημόσιος εξωτερικός χώρος συνήθως κοντά στην οικία του βασιλιά, και όπως συμβαίνει και στο συμβούλιο, ο καθένας τοποθετείται σύμφωνα με μια προκαθορισμένη τάξη. Ο καθένας έχει το δικαίωμα να μεταφέρει ελεύθερα τη γνώμη του, ακόμη και αν επικρίνει την άποψη και τη συμπεριφορά του βασιλιά, και προσπαθεί με σωστή τεκμηρίωση να πείσει το ακροατήριο και να δείξει στο βασιλιά την ορθότερη κρίση. Κάθε ομιλητής διακατέχεται από ένα αίσθημα ατομικής αλλά και συλλογικής ευθύνης (Μπιργάλιας 2014). Αν και την περίοδο αυτή, η συνέλευση δεν έχει ακόμη τη δυνατότητα να ψηφίσει, εκφράζει ωστόσο τη βούληση της κοινότητας στην πλειονότητα της (Powell & Morris 1997).

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Τα άτομα που έχουν δικαίωμα συμμετοχής στη συνέλευση είναι ο βασιλιάς, οι ευγενείς και γενικότερα όλοι οι ελεύθεροι άνδρες της πόλης που έχουν τη δυνατότητα να πάρουν μέρος σε μάχη, όπως φυσικά και οι γηραιότεροι. Όσοι συμμετέχουν στη συνέλευση, παρευρίσκονται με την ιδιότητα του ελεύθερου κατοίκου της πόλης και όχι με την ιδιότητα του «πολίτη». Οι γυναίκες δεν έχουν δικαίωμα συμμετοχής στην «αγορά».

4.5 Συμπεράσματα

Αυτό που φαίνεται στην Οδύσσεια είναι ότι αν και ο «οίκος» έχει πρωταρχικό ρόλο στην Ομηρική κοινωνία, έχει αρχίσει και διαμορφώνεται ο θεσμός της «πόλις», ο οποίος θα ωριμάσει αργότερα στη μορφή της πόλης-κράτους που ξέρουμε. Στην Ομηρική πόλη, υπάρχει απουσία υπέρτατης εξουσίας αλλά η ηγεσία βρίσκεται στον ανώτερο βασιλιά, που έχει στρατιωτικές, δικαστικές και θρησκευτικές αρμοδιότητες. Ο «δήμος» παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στη λήψη των αποφάσεων που αφορούν την κοινότητα, όπως επίσης και οι άλλοι άρχοντες του τόπου καθοδηγώντας και περιορίζοντας την ισχύ του βασιλιά, ο οποίος δεν δύναται να λειτουργήσει ως απόλυτος μονάρχης.

Μολονότι όλοι οι πολιτικοί θεσμοί είναι ακόμα πρώιμοι και άτυποι, η «αγορά» και το συμβούλιο των γερόντων αποτελούν πυλώνες λειτουργίας της Ομηρικής κοινωνίας βασιζόμενοι στον εθιμικό χαρακτήρα και τις πολιτισμικές (cultural) δομές της. Οι δύο αυτοί θεσμοί παίζουν σημαντικό ρόλο προβάλλοντας τη συλλογική, παρά την ιδιωτική, βούληση και δράση του «δήμου» τόσο σε εσωτερικά ζητήματα όσο και σε θέματα εξωτερικής πολιτικής. Βλέπουμε έτσι πολλά παραδείγματα μέσα στην Οδύσσεια όπου, το συμβούλιο των γερόντων, από την μία, εκφράζει την άποψη των ευγενών, ενώ η «αγορά», από την άλλη, διατυπώνει επιχειρήματα υπέρ και κατά μιας θέσης προκειμένου να κατευθύνει τον ανώτερο βασιλιά προς το ποια απόφαση θα πάρει.

Η συνέλευση και το συμβούλιο των γερόντων θεωρούνται θεμελιώδεις θεσμοί και μηχανισμοί κοινωνικής επικοινωνίας ώστε να αποδίδονται και στο βασίλειο των θεών. Αν και η θεϊκή κοινότητα αντιστοιχεί περισσότερο σε έναν «οίκο» και όχι σε

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

μια «πόλιν», στην ανθρώπινη φαντασία, οι θεοί συγκαλούν συνελεύσεις όταν είναι να συζητήσουν για σημαντικά θέματα.

Στην Οδύσσεια παρατηρούμε την επιδίωξη μιας συναίνεσης στη λήψη αποφάσεων, στην τάση για ομόνοια και συνεννόηση, δεδομένου ότι το έπος κλείνει με την επίτευξη μιας συμφωνίας ειρήνης, παραμερίζοντας τις ατομικές επιδιώξεις των συγγενών των δολοφονημένων μνηστήρων για εκδίκηση. Επίσης, αναγνωρίζουμε τη δύναμη της πλειοψηφίας στη διαδικασία της λήψης αποφάσεων, και μια μορφή ισότητας που εμφανίζεται στην περίπτωση της ισότιμης διανομής των λαφύρων ή της διανομή των εκτάσεων γης κατά τη δημιουργία των αποικιών (α 74-79; 82-83, β 239-241, ζ 9-14).

Ο πολιτικός κόσμος της Οδύσσειας προβάλλει ένα σύστημα, όπου η «αγορά», ένας δημόσιος χώρος συναθροίσεων και συζήτησης είναι ο πυρήνας για τη λήψη συλλογικών αποφάσεων. Στον δημόσιο αυτό χώρο επιβάλλεται, ανεξάρτητα από την καταγωγή, τον πλούτο και τη δύναμη του κάθε ατόμου, οι αποφάσεις να λαμβάνονται με τη συναίνεση των περισσοτέρων.

Κεφάλαιο 5^ο

Οικονομικοί θεσμοί στην Οδύσσεια του Ομήρου

5.1 Εισαγωγή

Αφού καταγράψαμε το κοινωνικό και πολιτικό σύστημα της Ομηρικής εποχής, στο συγκεκριμένο κεφάλαιο αναλύουμε τα περιουσιακά δικαιώματα όπως προκύπτουν μέσα από το έπος της Οδύσσειας. Αρχικά εξετάζουμε το οικονομικό σύστημα της Ομηρικής Οδύσσειας και τους άτυπους θεσμούς της εποχής. Μετέπειτα εξετάζουμε την ύπαρξη και δομή των περιουσιακών δικαιωμάτων. Πιο διεξοδικά αναλύονται τα δικαιώματα που σχετίζονται με τα ακίνητα και κινητά περιουσιακά στοιχεία, και ιδιαίτερα το δικαίωμα κατοχής και το δικαίωμα μεταβίβασης. Τέλος εξετάζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα με έμφαση στην Ομηρική γυναίκα και στο δούλο. Συγκεφαλαιώνοντας, καταγράφονται τα συμπεράσματα αυτού του κεφαλαίου.

5.2 Οικονομία και θεσμοί στην Οδύσσεια

5.2.1 Το οικονομικό σύστημα της Ομηρικής εποχής

Ο ορισμός της λέξης «οικονομία» δεν είναι ίδιος σήμερα με αυτόν στην αρχαιότητα, όπου η οικονομία αναφερόταν στη διαχείριση του «οίκου» και αποτελούσε κυρίως μια οικογενειακή δραστηριότητα (Finley 1973). Ωστόσο κάποια πράγματα μπορούν να ειπωθούν αναφορικά με τη δομή και οργάνωση της οικονομίας της εποχής.

Η κατάρρευση των μυκηναϊκών βασιλείων και η συνακόλουθη παρακμή του ανακτορικού μυκηναϊκού πολιτισμού άφησαν σχεδόν ανέπαφη τη ζωή στα χαμηλότερα πληθυσμιακά στρώματα. Όπως ειπώθηκε, βάση της οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης της εποχής (δηλαδή οι σκοτεινοί αιώνες που αναφέρεται η Ομηρική Οδύσσεια) παραμένει η οικογένεια - «οίκος», ενώ το εκτεταμένο εμπόριο

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

απουσιάζει. Ο κύριος του «οίκου» λοιπόν προσπαθεί να καταστήσει τον «οίκο» του αυτάρκη συνδυάζοντας τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Η βάση του υλικού πλούτου του «οίκου» είναι η γη, που χρησιμοποιείται με κάθε τρόπο, για αγροκαλλιέργεια, δενδροκαλλιέργεια, βόσκηση ζώων, κτλ.

Η οικονομία της εποχής είναι κατά βάσει αγροτική και κλειστή. Ως αποτέλεσμα, μεγάλη σημασία δίνεται στη γη και στην ιδιοκτησία της. Καθώς το έδαφος είναι σπάνιο αγαθό, τα όρια και η ασφάλεια της ιδιοκτησίας της γης γίνονται βασικές κοινωνικές ανησυχίες, που οδηγούν στην ανάπτυξη σχετικών θεσμών τόσο ανάμεσα σε γειτονικές κοινότητες, όσο και στο εσωτερικό της εκάστοτε κοινότητας. Ως αποτέλεσμα έχουμε την ανάδειξη της έννοιας της «εδαφικότητας» και τη διαμόρφωση «σταθερών ορίων» (Lyttkens 2013) που περιγράφουν εδαφικά μια κοινότητα. Η γη της κοινότητας μοιράζεται υπό τη μορφή κλήρου στους «οίκους», δηλαδή στις οικογένειες της κάθε φυλής που αποτελούν την κοινότητα. Η διαμόρφωση ορίων στις κοινότητες και καθ' επέκταση στους «οίκους» υπονοεί την ύπαρξη περιουσιακών δικαιωμάτων στη γη αλλά και δυνατότητα προστασίας και επιβολής των δικαιωμάτων αυτών.

Αυτή η μορφή κοινοτικής και οικογενειακής ιδιοκτησίας και η σταδιακή διαμόρφωση ορίων στις χρησιμοποιούμενες εκτάσεις αποτελεί τη βάση για την ανάπτυξη του θεσμού της ατομικής ιδιοκτησίας. Όπως αναφέρει ο Lyttkens (2013), η οριοθέτηση και η κατανομή της γης στα πλαίσια της κοινότητας αποτελούν μέρος της διαδικασίας σχηματισμού ορίων, με τη διαμόρφωση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας γης ως φυσική συνέχεια αυτού.

Η απόκτηση αγαθών την περίοδο της Οδύσσειας γίνεται με επιδρομές (υπό τις διαταγές κάποιου αριστοκράτη αρχηγού), με ανταλλαγή δώρων (συνήθως μεταξύ αριστοκρατών) ή με πειρατεία (Finley 1979). Οι ανταλλαγές, ανάλογα με το ρόλο που κατέχει σε αυτές το κέρδος, χωρίζονται σε δύο κατηγορίες. Αρχικά, στην διαδικασία δώρου και αντί-δώρου, όπου λειτουργεί η έννοια της ισοδυναμίας των αγαθών που ανταλλάσσονται και δεν υπάρχει χρηματικό κέρδος, ενώ η δεύτερη είναι η περίπτωση του εμπορίου, όπου κίνητρο είναι το κέρδος.

Οι πληροφορίες που υπάρχουν σχετικά με το τοπικό εμπόριο και τις αγορές εκείνης της περιόδου είναι μηδαμινές. Είναι γενικά αποδεκτό όμως πως υφίσταται

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

ανταλλακτικό εμπόριο μεταξύ των «οίκων», το οποίο είναι περιορισμένο και αφορά αγαθά που βρίσκονται σε έλλειψη. Αυτό που επίσης είναι γνωστό είναι πως το υπερπόντιο εμπόριο βρίσκεται στα χέρια των Φοινίκων και σχετίζεται κυρίως με την προμήθεια πολύτιμων αντικειμένων και δούλων. Το γεγονός ότι υπάρχει εμπόριο και γίνονται συναλλαγές (ανταλλαγές αγαθών) προϋποθέτει την ύπαρξη καθορισμένων περιουσιακών δικαιωμάτων.

Το μέσο για την ανταλλαγή των αγαθών είναι τα μέταλλα, που χρησιμεύουν είτε ως σκευή είτε ως πρώτη ύλη, τα δέρματα των ζώων και τα ζώα, κυρίως τα βόδια (Μπιργάλιας 2014). Ωστόσο, δεν παρατηρείται πουθενά μέσα στην Οδύσσεια αναφορά σε οποιαδήποτε πράξη πώλησης, εκτός από την περίπτωση πώλησης δούλων. Γενικά, στην Ομηρική εποχή δεν υπάρχουν νομίσματα, η οικονομία είναι αγροτική και ο πλούτος προέρχεται από τη γη και τα αγαθά που προκύπτουν από αυτήν.

Αρχικά, πιθανότατα λόγω του μικρού μεγέθους των κοινοτήτων και της απλότητας των σχέσεων (Γέμτος 2001), οι θεσμοί που διέπουν την ιδιοκτησία είναι άτυποι και άγραφοι. Όσο οι σχέσεις γίνονται πιο σύνθετες και η κοινωνία πιο πολύπλοκη θα αρχίσουν να αποτυπώνονται στο γραπτό λόγο παρέχοντας αυξημένη σταθερότητα και ασφάλεια από πιθανές παραβάσεις και αυθαιρεσίες των ισχυρών.

5.2.2 Άτυποι θεσμοί στην Ομηρική εποχή

Όπως κάθε κοινωνία, έτσι και η Ομηρική κοινωνία, έχει τους δικούς της νόμους και τον δικό της τρόπο απονομής δικαιοσύνης και ρύθμισης των διαφορών μεταξύ των μελών της. Πριν από τον 7^ο αιώνα δεν υπάρχουν γραπτοί νόμοι και κανόνες σε καμία ελληνική περιοχή. Στους σκοτεινούς αιώνες, οι κανόνες που ρυθμίζουν τις πράξεις των ανθρώπων αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο και διαμορφώνονται σταδιακά στη συνείδηση των ατόμων που αποτελούν μια κοινότητα, ως κανόνες ηθικής και δικαίου, γίνονται δηλαδή εθιμικοί κανόνες. Οι άγραφοι νόμοι που ισχύουν λέγονται «θέμιστες» και αποτελούν την άγραφη νομοθεσία των Ομηρικών Ελλήνων, που ρυθμίζει τη συμπεριφορά και τις σχέσεις μεταξύ τους.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Οι «θέμιστες» επομένως, ρυθμίζουν τη συμπεριφορά των ατόμων, διασφαλίζουν την κοινωνική τάξη, διατηρούν το κοινωνικό καθεστώς, και καθορίζουν το τι είναι δίκαιο και επιτρεπτό, όπως επίσης και τι είναι άδικο, το οποίο απαγορεύεται και τιμωρείται. Μόνο αυτό που έχει καθιερωθεί από τα έθιμα, τις συνήθειες και τις παραδόσεις ως σωστό είναι δίκαιο και επιτρεπτό (ι 268), ενώ ότι είναι αντίθετο θεωρείται λάθος και άδικο (ξ 56). Εκείνος που συμπεριφέρεται σύμφωνα με τις «θέμιστες», είναι για τους Ομηρικούς Έλληνες, πολιτισμένος και κοινωνικός άνθρωπος, ενώ εκείνος που δεν βασιζέται τη συμπεριφορά του σε αυτές είναι απολίτιστος, βάρβαρος και άγριος. Μέσα στην Οδύσσεια, για παράδειγμα, «αθέμιστοι» θεωρούνται οι Κύκλωπες (ι 106; 112; 205) που ζουν σε μία κοινωνία χωρίς παραδόσεις, έθιμα και νόμους.

Οι άγραφοι θεσμοί των Ομηρικών Ελλήνων έχουν θεϊκή προέλευση. Δεν είναι αποτέλεσμα ανθρώπινων διεργασιών, αλλά βούλησης του Δία, ο οποίος δίνοντας το σκήπτρο στους βασιλείς, τους εξουσιοδοτεί να προστατεύουν τους άγραφους νόμους, να επιβλέπουν την τήρηση και την εφαρμογή τους και να τους χρησιμοποιούν για την επίλυση των προβλημάτων των ανθρώπων (Κωνσταντόπουλος 1998). Ακόμα και οι ίδιοι οι βασιλείς οφείλουν να ακολουθούν πιστά τους άγραφους νόμους. Η τήρηση αυτών προσφέρει στους ανθρώπους τύχη, ευτυχία και ευημερία, ως δώρα από τους θεούς. Αντίθετα, η παράβαση του εθιμικού νόμου προκαλεί αγανάκτηση όχι μόνο των θνητών ανθρώπων (β 136-137), αλλά και των θεών, αφού αποτελεί ασέβεια προς αυτούς, δεδομένου ότι εκείνοι καθιέρωσαν τις «θέμιστες». Οι θεοί δεν αγαπούν την αδικία και τιμούν ο δίκαιο και τις σωστές πράξεις (ξ 83-84), ενώ τιμωρούν τις παρανομίες και τις αδικίες (ν 213-241). Ο παραβάτης του εθιμικού νόμου είναι βίαιος, αυθάδης και ανόσιος (γ 207, ζ 120, π 86 κ.α.) και πρέπει να ντρέπεται για τον εαυτό του.

Η απονομή δικαιοσύνης είναι ένα από τα καθήκοντα του βασιλιά. Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, μια από τις εξουσίες του βασιλιά είναι η δικαστική και όντας ο πρώτος και ανώτατος δικαστής οφείλει να ακολουθεί τους νόμους και να δικάζει σωστά. Εκτός του βασιλιά, όπως προαναφέρθηκε, υπάρχει και μια μορφή δικαστηρίου που αποτελείται από κάποιους άρχοντες (η οποία, μάλλον λειτουργεί ως συμβουλευτικό όργανο, αντισταθμιστικό της εξουσίας του βασιλιά).

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Οι Ομηρικοί Έλληνες έχουν βαθύ θρησκευτικό αίσθημα πως οι πράξεις των ανθρώπων που προσβάλλουν τους θεούς και τα θρησκευτικά έθιμα, τιμωρούνται από τους ίδιους τους θεούς πολύ σκληρά. Οι σύντροφοι του Οδυσσέα, προσέβαλαν το θεό Ήλιο τρώγοντας τα ιερά βόδια του και εκείνος τους τιμώρησε ρίχνοντας αστροπελέκι στο καράβι τους (μ 415-419). Η μη δίκαιη συμπεριφορά των Αχαιών, κατά την κατάληψη της Τροίας στους ναούς της (γ 160), εξόργισε την Αθηνά και τους τιμώρησε κάνοντας δύσκολη την επιστροφή τους στην πατρίδα.

Η συμπεριφορά που είναι αντίθετη στους άγραφους νόμους προσβάλλει επίσης τον αδικούμενο και την οικογένεια του. Η παράβαση αποτελεί για το άτομο που αδικείται προσωπική προσβολή και είναι αυτός που θα επιδιώξει αποκατάσταση της προσβολής, εκδίκηση, που είναι η τιμωρία του παραβάτη. Η παράβαση του νόμου αποτελεί συνάμα προσβολή για ολόκληρη την οικογένεια, όχι μονάχα για το άτομο που θίγεται, έτσι δεν είναι λίγες οι φορές που την τιμωρία την παίρνει στα χέρια της η οικογένεια του αδικημένου (Κωνσταντόπουλος 1998). Στην Ομηρική κοινωνία, η ανταπόδοση της παράβασης, η εκδίκηση, δεν είναι απλώς δικαίωμα, αλλά υποχρέωση και καθήκον που επιβάλλεται από τις «θέμιστες» και οφείλει να γίνει σύμφωνα με τον ηθικό κώδικα που αυτές πρεσβεύουν. Ο τρόπος εκδίκησης καθορίζεται από τους εθιμικούς νόμους και κάποιες φορές επιβάλλεται σαν καθήκον. Ο Δίας αναγνωρίζει πως σύμφωνα με τον άγραφο νόμο ο Ορέστης οφείλει να πάρει εκδίκηση για το θάνατο του πατέρα του (α 40), ο οποίος τιμωρεί σκοτώνοντάς τον δολοφόνο (γ 306-310).

Γενικά, η τιμωρία του παραβάτη των άγραφων νόμων αποτελεί ιδιωτική υπόθεση του αδικημένου και της οικογένειάς του. Πολλές φορές όμως η έλλειψη δύναμης για επιβολή της τιμωρίας αναγκάζει τον αδικημένο να καταφύγει στο αίσθημα δικαίου του λαού και να ζητήσει τη συμπαράστασή του για την τιμωρία του ενόχου (β 62-70). Αν και οι κοινωνικοί δεσμοί δεν είναι ιδιαίτερα ισχυροί στην Ομηρική εποχή, το κοινωνικό σύνολο δεν είναι αμέτοχο ως προς την επιβολή της τιμωρίας (Patterson 1998). Η παρέμβασή του αφορά τόσο συμμετοχή στην εφαρμογή, όσο και τοποθέτηση για τον τρόπο που πρέπει να γίνει ή την έκταση που πρέπει να πάρει. Η τιμωρία λοιπόν, αποτελεί τόσο ηθικό όσο και κοινωνικό ζήτημα.

5.3 Περιουσιακά δικαιώματα στην Οδύσσεια

Εκείνη την περίοδο, οτιδήποτε βρίσκει κάποιος αποτελεί ιδιοκτησία του και μονάχα μέσω της άμυνας και της επαγρύπνησης έχει τη δυνατότητα να την διατηρήσει. Τους ηρωικούς χρόνους του Ομήρου, η βασική μέθοδος απόκτησης περιουσιακών στοιχείων σε μέταλλα, ζώα και άλλες μορφές πλούτου είναι τα λάφυρα πολέμου. Ο πλούτος εξυμνείται και εκτιμάται σαν ανώτερο αγαθό, με αποτέλεσμα να δικαιολογείται, και να είναι αποδεκτή σε ένα βαθμό, η χρήση κάποιων μορφών βίας (πειρατεία, στρατιωτική επίθεση) με σκοπό την απόκτηση αγαθών.

Μέσα από το έπος της Οδύσσειας μπορούμε να αντλήσουμε κάποιες πληροφορίες για τα περιουσιακά δικαιώματα εκείνης της περιόδου. Ήδη από την αρχή του έπους γίνεται σαφής η ύπαρξη περιουσιακών δικαιωμάτων που δεν πρέπει να υφαρπάζονται από τρίτους. Όπως φαίνεται μέσα στο έπος, ο Τηλέμαχος σχολιάζει στον Μέντη αρνητικά την κατασπατάληση της περιουσίας του από τους μνηστήρες της μητέρας του (α 160) και στη συνέχεια συγκαλεί συνέλευση για να συζητήσει με τους κατοίκους της Ιθάκης για τη λεηλασία που υφίσταται το σπίτι και τα αγαθά του από τους μνηστήρες και την καταπάτηση των ιδιωτικών περιουσιακών δικαιωμάτων του όσο απουσιάζει ο Οδυσσεύς (α 272-274; 372-376). Μάλιστα, κάποιιοι από τους μνηστήρες, συμφωνούν μαζί του σχετικά με τα περιουσιακά δικαιώματα που έχει στο σπίτι και στα κτήματα του πατέρα του (α 402-404) και ότι τόσο η περιουσία όσο και η βασιλεία του Οδυσσεύα αποτελούν πατρικό κληρονομικό δικαίωμα του Τηλέμαχου (*γενεῆ πατρώιον*) (α 387).

Παρά το γεγονός ότι δεν γνωρίζουμε το πλαίσιο και τον τρόπο που τα περιουσιακά δικαιώματα έχουν διαμορφωθεί στην Ομηρική εποχή, εντούτοις βλέπουμε πως είναι ήδη σταθεροποιημένα. Το καθεστώς που παρατηρείται είναι, πάνω απ' όλα, αυτό της ατομικής ιδιοκτησίας. Ο Ομηρικός «οίκος» συνδέεται στενά με την κυριότητα ακίνητων και την κατοχή κινητής περιουσίας (Herbert 2002). Η μεμονωμένη οικογένεια με την απόκτηση περιουσίας αρχίζει να αποκτά οικονομική οντότητα και αυτοτέλεια. Μέσω της κληροδότησης η περιουσία του «οίκου» (κινητή και ακίνητη) διατηρείται και μέσω της εργασίας, του πολέμου και των δώρων αυξάνεται και συσσωρεύεται (Finley 1991). Η εμφάνιση της στρατιωτικό-αριστοκρατικής οικογένειας που κατέχει μεγάλους κλήρους και κοπάδια ζώων δείχνει

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

ότι στην Ομηρική κοινωνία υπάρχει ατομική ιδιοκτησία πάνω στη γη και στα ζώα. Μάλιστα κάτοχοι ατομικών περιουσιακών δικαιωμάτων δεν είναι μονάχα οι ευγενείς αλλά και το μεγαλύτερο μέρος του ελεύθερου πληθυσμού, οι ελεύθεροι γαιοκτήμονες.

Προτεραιότητα για τον κύριο του «οίκου» αποτελεί η προστασία, η διατήρηση και η αύξηση του μεγέθους της περιουσίας του. Τα τιμαλφή αντικείμενα (κειμήλια), το βίος και τα αγαθά που αποκτάει κάποιος συγκεντρώνονται στον «οίκο» του με τη μορφή κινητής περιουσίας και αποτελούν αναπόσπαστο μέρος αυτού. Η διατήρηση και η αύξηση της κινητής περιουσίας είναι ιδιαίτερα σημαντική για την αυτοτέλεια του «οίκου» ώστε σε περίοδο πολέμου να φυγαδεύονται με σκοπό τη διάσωσή τους και τη συνέχεια του «οίκου» (Powell & Morris 1997).

Τα κειμήλια που έχει κάποιος είναι ως επί το πλείστον προϊόντα δευτερογενούς παραγωγής και φυλάσσονται μέσα στον «οίκο». Μεταξύ των Ομηρικών κειμηλίων ανήκουν και πολύτιμα αντικείμενα από χρυσό, χαλκό και σίδηρο. Η απόκτηση των κειμηλίων μπορεί να γίνει από πολεμικές επιδρομές, να δοθούν ως τιμητικό δώρο ή να προσφερθούν ως έπαθλο σε αγώνες. Τα κειμήλια που είναι δώρα φιλοξενίας λειτουργούν και ως υπενθύμιση των σχέσεων και των υποχρεώσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στον οικοδεσπότη και τον φιλοξενούμενο (αποτελούν κατά κάποιο τρόπο μια μορφή αυτοεπιβαλλόμενων «συμβάσεων»). Το βίος αντιστοιχεί συνήθως σε κινητή περιουσία που προέρχεται από το παραγόμενο προϊόν της αγροτικής και κτηνοτροφικής παραγωγής του «οίκου».

Η διατήρηση και η αύξηση του πλούτου αποτελεί βασική επιδίωξη του «οίκου» με στόχο την ευημερία των μελών του. Εκτός από τον κινητό πλούτο, υπάρχουν και τα κτήματα που αποτελούν την ακίνητη περιουσία ενός «οίκου». Όπως γίνεται αντιληπτό, αυτά παίζουν εξέχοντα ρόλο στην αυτοτέλεια του «οίκου». Γι' αυτό λαμβάνεται κάθε προσπάθεια καθορισμού και οριοθέτησης τους, ώστε να αποφευχθεί οποιαδήποτε οικειοποίηση από μη εξουσιοδοτημένα άτομα. Βλέπουμε λοιπόν στον Όμηρο περιπτώσεις οριοθέτησης της γης με πέτρες, λίθους ή κάποιου είδους αγκάθινο πλέγμα (θ 67), που σκοπό έχει να εμποδίσει την καταπάτηση και εκμετάλλευση της γης από τρίτους, δηλαδή την προστασία και τη διασφάλιση της ατομικής ιδιοκτησίας. Περιφραξη τοποθετείται και γύρω από τους οικιστικούς χώρους, τις αυλές αυτών, τις φυτείες και τους κήπους (χ 442; 449; 459-460, ψ 190-

193, κ.α.). Με αυτόν τον τρόπο υποδεικνύεται ότι η γη περνάει πλέον στην κυριότητα ιδιωτών.

Όπως έχει ειπωθεί, στην περίοδο που εξετάζουμε δεν έχει δημιουργηθεί ακόμη ο θεσμός του αξιόπιστου (credible) κράτους που να ελέγχει και να επιβάλλει την προστασία των περιουσιακών δικαιωμάτων σε κινητά ή ακίνητα αγαθά, αλλά και στην ανθρώπινη ζωή (ανθρώπινα δικαιώματα). Έτσι δεν είναι λίγες οι φορές που τα περιουσιακά δικαιώματα καταπατούνται (π.χ. 272-274; 372-376), κυρίως εξαιτίας της αδυναμίας του ιδιοκτήτη να τα επιβάλλει, χωρίς όμως αυτό να θέτει ποτέ σε αμφισβήτηση την ύπαρξή τους.

Λόγω της απουσίας αξιόπιστου κράτους, και ειδικότερα της ανυπαρξίας των κατάλληλων μηχανισμών επιβολής, τα περιουσιακά δικαιώματα κάποιου την Ομηρική εποχή, είναι σχετικά επισφαλής και επιβάλλονται από τον ίδιο με χρήση προσωπικής βίας. Έτσι η δικαιοσύνη είναι κατά βάσει ιδιωτική υπόθεση. Αν παραβιαστούν τα δικαιώματα κάποιου, η ποινή επιβάλλεται από τον ίδιο ή την οικογένεια του, διαφορετικά δεν υπάρχει καμία ποινή (Keller 1913). Η παραβίαση των περιουσιακών δικαιωμάτων είναι ένα θέμα που διευθετείται μεταξύ ανδρών, εκτός αν έχει γίνει κάποια παραβίαση υψίστης κοινωνικής σημασίας. Χαρακτηριστική είναι η ποινή που επιβάλλει ο Οδυσσέας στους μνηστήρες για την παραβίαση των περιουσιακών του δικαιωμάτων και της κατασπατάλησης της περιουσίας του «οίκου» του (σ 143-146, χ 35-40; 48-53; 55-59; 61-64). Τη βοήθεια για την επιβολή της ποινής δεν τη δίνει κάποια δημόσια αρχή (ευγενείς, συμβούλιο των γερόντων), αλλά η οικογένεια του ατόμου που αδικήθηκε.

5.3.1 Κυριότητα της γης: ιδιωτικά και κοινά περιουσιακά δικαιώματα

Αν και είναι αδιαμφισβήτητη η ύπαρξη περιουσιακών δικαιωμάτων στη γη και τα προϊόντα της, εντούτοις ελάχιστα πράγματα γνωρίζουμε ως προς τα επιμέρους χαρακτηριστικά και το πλαίσιο διαμόρφωσης, κατανομής, ελέγχου, επιβολής και αλλαγής των δικαιωμάτων αυτών στην Ομηρική Ελλάδα. Και αυτό γιατί οι πληροφορίες που έχουμε προέρχονται κυρίως από αρχαιολογικά ευρήματα και είναι ελάχιστες. Πολλοί μελετητές, στηριζόμενοι στη θέση ότι «η συλλογική ιδιοκτησία

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

του εδάφους είναι φυσική μορφή ιδιοκτησίας των πρωτόγονων λαών», ισχυρίζονται πως παρά το γεγονός ότι οι Ομηρικοί Έλληνες είναι εξοικειωμένοι με την ατομική ιδιοκτησία, ταυτόχρονα υπάρχει κάποια μορφή κοινόχρηστης καλλιεργήσιμης γης (Tutain 1996). Ωστόσο, το γεγονός ύπαρξης συλλογικής ιδιοκτησίας σε κάποιους πρωτόγονους λαούς δεν συνεπάγεται απαραίτητα ότι όλοι οι λαοί έχουν υιοθετήσει τον ίδιο θεσμό.

Σίγουρα, αν μη τι άλλο, οι Έλληνες των Ομηρικών επών δεν αποτελούν πρωτόγονο λαό με τα μέτρα και σταθμά της εποχής. Οι αρχαιολογικές ανακαλύψεις που έχουν γίνει, δείχνουν ότι η Ομηρική κοινωνία, είτε στα ήθη της είτε στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική της οργάνωση δε μοιάζει με μια τυπική πρωτόγονη κοινωνία. Εξάλλου, αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο ότι σε μια χώρα μπορεί να δημιουργηθούν περιουσιακά δικαιώματα που δεν ίσχυαν παλαιότερα ή ότι είναι δυνατόν τα ίδια περιουσιακά δικαιώματα να μην ισχύουν σε όλες τις χώρες.

Η λέξη «κλήρος» στον Όμηρο αναφέρεται σε ένα μόνιμο μερίδιο καλλιεργήσιμης γης που ανήκει στην κοινή ιδιοκτησία της κοινότητας και είναι ικανό να συντηρήσει μια οικογένεια. Άκληρος είναι εκείνος που ενώ μπορεί να έχει στην κατοχή του ένα δούλο, η περιουσία του δεν φτάνει την αξία ενός κλήρου. Η κατοχή κλήρου επιτρέπει σε μια οικογένεια να κρατάει την κοινωνική της σειρά και να ασκεί πολιτικά δικαιώματα (Mireaux 2009). Στην Ομηρική εποχή, λοιπόν, ο κλήρος εμφανίζεται ως ένας τύπος ιδιοκτησίας που καθορίζει την κοινωνική τάξη. Ωστόσο, πέραν τούτου δεν γνωρίζουμε άλλα πράγματα για τη δομή, τη μορφή και τα χαρακτηριστικά του κλήρου. Είναι άγνωστο π.χ. αν ο κλήρος αφορά μια ενιαία μονάδα ή αν αποτελείται από μικρότερα ξεχωριστά χωράφια, όπως άγνωστη είναι επίσης η αξία και το μέγεθος ενός τυπικού κλήρου.

Το «τέμενος» αποτελεί έναν ιδιαίτερο θεσμό ατομικής ιδιοκτησίας της Ομηρικής κοινωνίας. Αυτό αφορά κομμάτια γης της κοινότητας που προσφέρονται στο ναό (Θεό) και στο βασιλιά (η 112-132), πιθανά πριν την κατανομή της γης σε κλήρους και την απόδοσή τους στους «οίκους». Ο βασιλιάς και οι θεοί είναι λοιπόν οι πρώτοι κάτοχοι ιδιωτικών περιουσιακών δικαιωμάτων γης. Το «τέμενος» συχνά δίνεται στο βασιλιά από το λαό, ως σύμβολο της βασιλικής του εξουσίας και περνάει στη συνέχεια από τον πατέρα στο γιο μεταβιβάζοντας έτσι και τα περιουσιακά

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

δικαιώματα αυτού. Ο βασιλιάς επίσης, μπορεί να έχει στην κατοχή του και άλλες καλλιεργήσιμες εκτάσεις που δεν αποτελούν δώρο του λαού αλλά τις έχει αποκτήσει ο ίδιος (Keller 1913), όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Λαέρτη (πατέρα του Οδυσσέα). Το «τέμενος» του Λαέρτη, το κληρονόμησε ο Οδυσσέας και εκείνος ζούσε μόνος του έξω από την πόλη στο αγρόκτημα που απέκτησε με τον κόπο του (ω 221-247; 336-344). Ο Τηλέμαχος αντίστοιχα κατέχει το «τέμενος» του Οδυσσέα, αν και, εφόσον δεν είναι βασιλιάς, αυτό σημαίνει ότι απλά έχει το δικαίωμα κατοχής του κτήματος του πατέρα του.

Ιδιοκτήτες εκτάσεων γης δεν είναι μονάχα οι αριστοκράτες αλλά και μη αριστοκράτες - ελεύθεροι γαιοκτήμονες. Οι τελευταίοι στηρίζουν την οικονομική τους ανεξαρτησία στην κατοχή γης. Δεν γνωρίζουμε πολλά για αυτούς γιατί ο Όμηρος αναφέρεται κυρίως στη ζωή των ευγενών και δεν ασχολείται με τη συγκεκριμένη κοινωνική τάξη. Η βασική διαφορά αυτών σε σύγκριση με τους ευγενείς είναι το μέγεθος του «οίκου» τους και ο αριθμός των δούλων που έχουν. Θεωρούμε ότι υπάρχει άνιση κατανομή ιδιωτικής γαιοκτησίας, με τους ευγενείς να κατέχουν τις μεγαλύτερες, καλύτερες, ίσως και γονιμότερες, εκτάσεις γης σε σχέση με τους απλούς «οίκους» (Powell & Morris 1997)

Μέσα από τον Όμηρο παρατηρούμε ότι ο βασιλιάς έχει το δικαίωμα διανομής της γης που ανήκει στην κοινότητα και χορήγησης κλήρων στους ανθρώπους της κυριαρχίας του (Mireaux 2009). Ο Ναυσίθοος ιδρύει την πόλη των Φαιάκων στο νησί της Σχερίας, όπου φτιάχνει σπίτια για τους πολίτες, ναούς για τους θεούς και στη συνέχεια διανέμει τη γη (ζ 9-14). Κατά την ίδρυση των πόλεων, βασικό μέλημα του βασιλιά είναι η διανομή της γης στους πολίτες της, δηλαδή η δημιουργία ιδιωτικών κατόχων γης. Ένας εποικισμός συνεπάγεται άμεση κατάτμηση της γης σε ατομικά κτήματα (Finley 1991).

Σε ένα σημείο της Οδύσσειας, ο Αλκίνοος υπόσχεται στον Οδυσσέα «οίκο» και κτήματα αν παραμείνει στη Σχερία και παντρευτεί την Ναυσικά (η 311-315). Το πιθανότερο είναι τα κτήματα αυτά να αποτελούν ιδιωτικά περιουσιακά στοιχεία του ίδιου του Αλκίνοου ή αμοίραστες εκτάσεις και όχι δημόσια περιουσία. Εκτός από αυτό το σημείο, δεν αναπτύσσεται μέσα στο έπος η εκχώρηση γης σε κάποιον με οποιονδήποτε άλλο τρόπο, εκτός της κληρονομιάς. Οι καθαρά ιδιωτικές εκχωρήσεις εκτάσεων γης είναι περιορισμένες, αν δεν θεωρήσουμε ότι απουσιάζουν τελείως.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Εκτός από την καλλιεργήσιμη γη, που φαίνεται να κυριαρχείται από ένα σύστημα ιδιωτικών περιουσιακών δικαιωμάτων, το ίδιο συμβαίνει και στις εκτάσεις γης που χρησιμοποιούνται ως βοσκοτόπια. Αποτελούν ιδιωτική περιουσία κάποιου (ξ 96; 100-104), ο οποίος επιδιώκει την προστασία αυτών των εκτάσεων και των αντίστοιχων δικαιωμάτων που έχουν σε αυτές βάζοντας όρια και περιφράξεις.

Όσον αφορά τη μεταβίβαση της γης, στην Οδύσσεια δεν αναφέρεται κάποια αγοροπωλησία, κάτι που φυσικά είναι λογικό αν αναλογιστεί κανείς τη σημασία της έγχειας ιδιοκτησίας και την αντιπραγματική λειτουργία της οικονομίας. Δυο περιπτώσεις μεταβίβασης γης φαίνεται να υπάρχουν: να χαριστεί γη σε κάποιον ως δώρο ή να κληροδοτηθεί στους απογόνους του κυρίου. Ωστόσο το δεύτερο είναι και το πιο σύνηθες, καθώς δύσκολα ένας «οίκος» (ιδίως όταν έχει αρσενικά παιδιά) παραδίδει τη γη του και διακινδυνεύει την υλική και συμβολική ύπαρξη της οικογένειάς του (Powell & Morris 1997).

Συνήθως λοιπόν ο κλήρος παραμένει αδιαίρετος και μεταβιβάζεται από τον πατέρα στον γιο με τη μορφή κληροδοτήματος, ενώ στην περίπτωση αποκλήρωσης, ο κλήρος επιστρέφει στην κοινότητα. Στην περίπτωση αρρένων απογόνων περισσότερων του ενός, αυτό που μάλλον ισχύει, όπως φαίνεται από την αναφορά του Οδυσσέα στον Εύμαιο (ξ 200-210), είναι ότι η γη μεταβιβάζεται σε όλους τους γιους ισομερώς, δηλαδή η γη μοιράζεται εξ ίσου στους νόμιμους άρρενες απογόνους του «οίκου» και δεν κληροδοτείται μονάχα στον πρωτότοκο γιο (ξ 207-210, φ 32-33) (Pomeroy 2004). Υπάρχουν περιπτώσεις ωστόσο, όπου ο πρωτότοκος μπορεί να έχει κάποια υπεροχή έναντι των άλλων, χωρίς αυτό όμως να αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της κληρονομούμενης γης. Προκύπτει λοιπόν, ότι υπάρχει το δικαίωμα μεταβίβασης μιας ιδιόκτητης γης, ακέραιης ή τεμαχισμένης άρα και η μεταβίβαση των αντίστοιχων περιουσιακών δικαιωμάτων (π.χ. χρήσης, διαχείρισης, κτλ.) σε τρίτους.

Παρατηρείται επίσης μεταβίβαση πατρικής περιουσίας ενώ ο πατέρας είναι ακόμη εν ζωή. Ο Λαέρτης, για παράδειγμα, όταν αποσύρεται από τη βασιλεία και από την ενεργό πολιτική ζωή της Ιθάκης, μεταβιβάζει το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του, κινητής και ακίνητης, στον Οδυσσέα, και διατηρήσει μόνο ένα μικρό μέρος αυτής στο οποίο και διαμένει.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι στην Οδύσσεια (όπως και στην Ιλιάδα) δεν παρατηρείται καμιά αναφορά κατοχής γης υπό όρους. Η κατοχή γης δεν φαίνεται λοιπόν να αποτελεί πράξη υποτέλειας σε κάποιον ηγεμόνα. Σε όλη την έκταση του έπους συναντάμε προσωπικές υποχρεώσεις υπηρεσίας, κυρίως στρατιωτικής φύσης, όμως αν εξαιρέσουμε τις περιπτώσεις που η βάση των υποχρεώσεων αυτών είναι η συγγένεια, δεν είναι ξεκάθαρο πάνω σε τι στηρίζονται (Finley 1991).

Ωστόσο στην κοινότητα υπάρχει ακαλλιέργητη γη, η οποία δεν ανήκει σε κανέναν και είναι διαθέσιμη σε κάθε μέλος της να τη χρησιμοποιεί με οποιοδήποτε τρόπο χωρίς περιορισμούς, όπως για συλλογή καρπών, βοσκή των ζώων και κυνήγι (Powell & Morris 1997). Επίσης, φαίνεται να υπάρχουν (ειδικές) περιπτώσεις όπου βασιλείς προσφέρουν, ή υπόσχονται να προσφέρουν, ως δώρα σε κάποιους, εκτάσεις γης που ανήκουν στην κοινότητα (Powell & Morris 1997). Σε κάθε όπωσ περίπτωση δεν υπάρχουν πηγές που να αναφέρεται η ύπαρξη κρατικά ελεγχόμενων κλήρων που φυλάσσονται προς διάθεση ή καλλιεργούνται μέχρι την ημέρα που η κοινότητα θα αποφασίσει να τις προσφέρει, μόνιμα ή προσωρινά, σε κάποιον ιδιώτη. Ούτε υπάρχει στην Ομηρική εποχή κάποια αρχή για να διαχειρίζεται τη δημόσια περιουσία. Η οικειοποίηση της γης για δημόσια χρήση είναι μάλλον άγνωστη στους Ομηρικούς Έλληνες.

Συνεπώς, προκύπτει ότι η κατοχή έγγειας ιδιοκτησίας είναι κατά βάσει ιδιωτικού χαρακτήρα και δεν γίνεται πουθενά αναφορά για κοινή χρήση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων ή για κρατικά ελεγχόμενους κλήρους. Δεν υπάρχουν σημεία στην Οδύσσεια που να υποδεικνύουν τη συλλογική χρήση των κτημάτων του Οδυσσέα και του Αλκίνοου, αφού αποτελούν ιδιωτικά περιουσιακά στοιχεία. Ένα σύστημα ιδιωτικών περιουσιακών δικαιωμάτων φαίνεται να διακατέχει λοιπόν την έγγεια ιδιοκτησία των Ομηρικών χρόνων.

5.3.2 Περιουσιακά δικαιώματα στην κινητή περιουσία

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Από την αρχή της Οδύσσειας γίνεται φανερή η ύπαρξη καθορισμένων περιουσιακών δικαιωμάτων όσον αφορά την κινητή περιουσία κάποιου. Η κινητή περιουσία του Ομηρικού πλούτου χαρακτηρίζεται από το μεγάλο αριθμό ζώων που χρησιμοποιούνται στην κτηνοτροφία (ξ 96-104), από μέταλλα και μεταλλικά προϊόντα.

Η κτηνοτροφία είναι ένα σημαντικό στοιχείο της Ομηρικής κοινωνίας, αμέσως μετά την κατοχή και χρήση της γης, αφού τα προϊόντα που δίνουν τα κοπάδια ζώων αποτελούν πολύτιμο πόρο που εξασφαλίζει τη διατροφή. Κάθε ελεύθερο άτομο έχει το δικαίωμα κατοχής ζώων (Powell & Morris 1997). Ο πλούτος των μεγάλων γαιοκτημόνων υπολογίζεται από τον αριθμό ζώων που έχει στην κατοχή του ο καθένας, κυρίως βοδιών. Η διαφοροποίηση ως προς τον αριθμό ζώων που κατέχουν οι ευγενείς και ο λαός είναι άγνωστη δεδομένου ότι δεν υπάρχουν επίσημες καταγεγραμμένες μαρτυρίες. Εφόσον όμως, τα πολλά ζώα συνεπάγονται την ύπαρξη πολλών βοσκών, υπάρχουν λίγες πιθανότητες οι μικροί «οίκοι» να γίνουν «πλούσιοι σε κοπάδια ζώων». Δεν γίνεται αναφορά σε όλη την έκταση της Οδύσσειας για κοπάδια ζώων που βοσκούν σε δημόσιες ή κοινόχρηστες εκτάσεις γης, αλλά αυτά που ανήκουν σε ευγενείς γαιοκτήμονες φαίνεται ότι βοσκούν σε ιδιωτικές εκτάσεις γης (ξ 96; 100-104).

Εκτός από τα κοπάδια και τα οικόσιτα ζώα, σε κάθε «οίκο» συναντάμε συσσωρευμένο πλούτο (υπό μορφή αγαθών) που είναι αποθηκευμένος σε ένα ειδικό δωμάτιο στο κέντρο του αρχοντικού. Σε αυτόν αποθηκεύονται τα αποθέματα τροφίμων, όπως πιθάρια με κρασί και λάδι, σιτηρά καθώς και πολύτιμα υλικά, μέταλλα, όπλα, τρίποδες, λέβητες κ.α. Η δύναμη ενός πολεμιστή εκτιμάται και από το μέγεθος του θησαυροφυλακίου που έχει. Έτσι, σύμφωνα με τον Finley (1991) ο Ομηρικός «οίκος», εκτός από πυρήνας της οικογένειας, είναι και κέντρο αποθησαυρισμού.

Ως κινητή περιουσία νοούνται και τα λάφυρα πολέμου. Λάφυρα σε έναν πόλεμο μπορεί να είναι τόσο πολύτιμα αντικείμενα όσο και άνθρωποι. Η αρχή που υπερισχύει είναι το δικαίωμα των νικητών ενός πολέμου να οικειοποιηθούν τα περιουσιακά στοιχεία των ηττημένων αντιπάλων τους. Τα περιουσιακά δικαιώματα που προέρχονται από τα λάφυρα αυτά λειτουργούν ως κίνητρο για τους πολεμιστές για να πολεμήσουν πιο γενναία και πιο αποτελεσματικά. Μέσα από την Οδύσσεια

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

βλέπουμε ότι το κάθε άτομο, βασιλιάς-ευγενής ή απλός πολίτης, έχει περιουσιακά δικαιώματα πάνω στα λάφυρα πολέμου. Πρώτος επιλέγει τα λάφυρα του ο ανώτερος βασιλιάς, ο οποίος έχει το δικαίωμα απολαβής μεγαλύτερου μέρους των λαφύρων και επίσης έχει το δικαίωμα διανομής των υπόλοιπων λαφύρων μεταξύ των πολεμιστών σύμφωνα με την συμβολή και την αξία αυτών στη μάχη.

Όσον αφορά τη μεταβίβαση της κινητής περιουσίας, ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας που εξετάζουμε είναι ότι, ο επικεφαλής του «οίκου» έχει το ελεύθερο και απαραβίαστο δικαίωμα διάθεσης της όπως αυτός επιθυμεί, συνήθως μέσω δώρων. Το ίδιο αυτό δικαίωμα μεταφέρεται κληρονομικά στον γιο που θα τον διαδεχθεί. Βλέπουμε λοιπόν πως η μεταβίβαση της περιουσίας μέσω κληρονομιάς αποτελεί μια «φυσική» διαδικασία (Finley 1991).

Εξαιτίας της έλλειψης νόμων και κατάλληλων μηχανισμών επιβολής, ο ίδιος ο κάτοχος είναι αυτός που πρέπει να μεριμνήσει για την προστασία των περιουσιακών δικαιωμάτων πάνω στην κινητή περιουσία που έχει. Ο Τηλέμαχος φυλάσσει τα δώρα που του πρόσφερε ο Μενέλαος στον «οίκο» του πιστού του Πειραίου, για να τα προστατεύσει από τη λεηλασία των μνηστήρων (ρ 81-82). Αντίστοιχα, ο Οδυσσεύς φτάνοντας στην Ιθάκη, πρώτα διασφαλίζει τα δώρα που του έδωσαν οι Φαίακες και έπειτα προσεγγίζει τους οικείους του (ν 363-364; 367-369).

5.3.3 Τα περιουσιακά δικαιώματα της Ομηρικής γυναίκας

Οι Ομηρικές γυναίκες δεν έχουν δικαίωμα κατοχής γης ή άλλων περιουσιακών στοιχείων και είναι υπό την κηδεμονία της κεφαλής του «οίκου» που βρίσκονται, αυτόν του πατέρα τους ή του συζύγου τους εφόσον παντρευτούν. Η Πηνελόπη, αν και αρκετά ανεξάρτητη γυναίκα, δεν εμφανίζεται σε κανένα σημείο της Οδύσσειας ότι έχει κάποια δικά της περιουσιακά στοιχεία, εκτός από κάποιες δούλες που της δοθήκαν από τον πατέρα της όταν παντρεύτηκε με τον Οδυσσεύα, και οι οποίες δεν φαίνεται να της ανήκουν απόλυτα (δ 76, ψ 228) (Patterson 1998). Παρόλα αυτά, μέσα στην Οδύσεια υπάρχει ένα σημείο που θέτει υπό αμφισβήτηση την μη ύπαρξη δικαιωμάτων κατοχής περιουσιακών στοιχείων μιας γυναίκας. Αυτό προκύπτει όταν οι μνηστήρες, συζητώντας για το μοίρασμα της περιουσίας του

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Οδυσσέα, αναφέρουν ότι το σπίτι του θα παραμείνει ως περιουσιακό στοιχείο στην Πηνελόπη μαζί με τα περιουσιακά δικαιώματα που αυτό φέρει (β 334-336).

Η γυναίκα, λοιπόν, ως κόρη ανήκει στον πατέρα της μέχρι τη στιγμή που θα παντρευτεί. Με τον γάμο κάποια περιουσιακά στοιχεία μεταφέρονται στο πρόσωπο της από τον «οίκο» του πατρός της στον «οίκο» του συζύγου της, χάνοντας (τόσο η ίδια όσο και τα παιδιά της) τα δικαιώματα κληρονομιάς στη περιουσία της προγονικής της οικογένειας. Ως σύζυγος ανήκει στον άνδρα της αλλά σε αυτόν τον «οίκο» δεν αποκτά δικά της περιουσιακά στοιχεία πέρα από αυτά που έχει φέρει από το πατρικό της. Η μη ύπαρξη συγγένειας εξ αίματος με τον προγονικό «κύριο» του νοικοκυριού του ανδρός της δεν της δίνει δικαιώματα κληρονομιάς στα περιουσιακά του στοιχεία (Herbert 2002).

Οι Ομηρικές σύζυγοι, λοιπόν, δεν έχουν δικαιώματα κληρονομιάς στην περιουσία του συζυγικού «οίκου». Οι υιοί της είναι οι άμεσοι κληρονόμοι του συζύγου και θα αναλάβουν τον «οίκο» και την περιουσία του. Στην περίπτωση που ο σύζυγός της πεθάνει πρώτος, τότε η χήρα, μη έχοντας καμία περιουσία, γίνεται κηδεμονευόμενη του μεγαλύτερου γιού της, όπως φαίνεται να συμβαίνει στην περίπτωση της Πηνελόπης και του Τηλέμαχου (τ 157-161; 524-534).

5.4 Ανθρώπινα περιουσιακά δικαιώματα

Στην Ομηρική εποχή το άτομο και τα δικαιώματά του είναι συνάρτηση της καταγωγής και της «θέσης» του στην ιεραρχία του «οίκου» στον οποίο ανήκει. Έτσι η οντότητα και η ύπαρξή του καθένα προέρχεται από τη θέση που έχει στον «οίκο». Κανένα άτομο της Ομηρικής εποχής δεν σκέφτεται να διεκδικήσει τα δικαιώματα που έχει ως ανθρώπινο ον, ούτε κατανοεί την ύπαρξη τέτοιων δικαιωμάτων εκτός «οίκου» τόσο για τον εαυτό του όσο και για οποιοδήποτε άλλο άτομο.

Το σημαντικότερο ανθρώπινο δικαίωμα είναι το δικαίωμα στη ζωή. Η αφαίρεση μιας ζωής αποτελεί ήδη από την Ομηρική εποχή ένα φοβερό έγκλημα. Ανεξάρτητα με το αν το έγκλημα γίνεται από πρόθεση ή από αμέλεια, αν ο δράστης

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

είναι συγγενής ή όχι, αν είναι ανήλικος ή ενήλικας, η ανθρωποκτονία αποτελεί μια απαράδεκτη πράξη και ο φονιάς πρέπει να τιμωρηθεί (Κωνσταντόπουλος 1998).

Η τιμωρία για την αφαίρεση της ζωής κάποιου αποτελεί ιδιωτική υπόθεση της οικογένειας που θίγεται και αυτή είναι που θα πάρει εκδίκηση για το θάνατο του. Για τους Ομηρικούς Έλληνες η εκδίκηση αποτελεί ιερό καθήκον, που επιβάλλεται από τη γενική (θρησκευτική και ηθική) αντίληψη πως ο φόνος αποδοκιμάζεται τόσο από τους θεούς όσο και από τους θνητούς ανθρώπους (Patterson 1998, Κωνσταντόπουλος 1998). Η τιμωρία απαιτείται από τον ηθικό κώδικα και το θρησκευτικό αίσθημα της εποχής εκείνης. Ο φονιάς για να γλιτώσει πρέπει να αυτοεξοριστεί (ξ 379-381, ο 224, ψ 118) και μόνο σε περίπτωση συμφωνίας με στους συγγενείς του θύματος μπορεί να επιστρέψει στην πατρίδα του. Δεν είναι μονάχα η εκδίκηση αυτή που φοβάται και αυτοεξορίζεται, αλλά και η δημόσια κατακραυγή.

Η σπουδαιότητα της δημόσιας γνώμης και η δύναμη του δήμου να λάβει μέτρα τιμωρίας για τον ένοχο, διαφαίνεται μέσα στην Οδύσσεια όταν οι μνηστήρες αναζητούν τρόπο να σκοτώσουν τον Τηλέμαχο (που κατάφερε να τους ξεφύγει επιστρέφοντας από την Πύλο), προτού μπει στην πόλη και συγκεντρώσει το δήμο για να φανερώσει την απόπειρα των μνηστήρων εις βάρος του και τον ξεσηκώσει εναντίον τους (π 371-382). Ακόμα και ο ίδιος ο Οδυσσέας έχει αμφιβολίες όταν αποφασίζει να σκοτώσει τους μνηστήρες. Παρά το γεγονός ότι οφείλει να πάρει εκδίκηση αφού τόσα χρόνια οι μνηστήρες κατασπαταλούν την περιουσία του και καταπατούν τον «οίκο» του και τα περιουσιακά του δικαιώματα, η ανθρωποκτονία αποτελεί ένα απαράδεκτο έγκλημα και φοβάται την εκδίκηση των συγγενών τους και την αυτοεξορία του προκειμένου να γλιτώσει από εκείνους (υ 38-43).

5.4.1 Τα δικαιώματα της Ομηρικής γυναίκας

Η Ομηρική αριστοκράτισσα κατέχει εξέχουσα θέση μέσα στην Οδύσσεια, όπου ο Όμηρος υμνεί το κάλος και τις αρετές των γυναικών, όπως προκύπτει από τις περιπτώσεις της Πηνελόπης και της Αρήτης. Παρά το γεγονός ότι οι Ομηρικές γυναίκες δεν είναι κλεισμένες μέσα στο σπίτι αλλά κυκλοφορούν ελεύθερα στην πόλη, στην εξοχή, στο παλάτι, είτε βασιλίσσες είτε λαϊκές, δεν ανήκουν στον εαυτό

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

τους. Οι κινήσεις τους εντός και εκτός του «οίκου», η συμπεριφορά τους, οι σκέψεις και οι επιθυμίες τους είναι περιορισμένες και βρίσκονται κάτω από τη δικαιοδοσία του άνδρα (Pomeroy 2004). Με την παγίωση της πατριαρχίας, η συμπεριφορά των ανδρών προς τις Ομηρικές γυναίκες αποκτάει κτητικό χαρακτήρα (Keller 1913). Όπως έχει ειπωθεί, στο γάμο οι άνδρες αναλαμβάνουν το ρόλο του αρχηγού του «οίκου» και οι γυναίκες το ρόλο της τεκνογονίας.

Τα δικαιώματα των γυναικών είναι ελάχιστα δεδομένου ότι δεν συμμετέχουν στα συμπόσια των ανδρών, δεν έχουν δικαίωμα συμμετοχής σε συνελεύσεις και σε πολιτικές συζητήσεις και συνοδεύονται πάντα και παντού, εντός ή εκτός του «οίκου», από υπηρέτριες έχοντας πάντα το πρόσωπο τους καλυμμένο. Διατηρούν ωστόσο το δικαίωμα συμμετοχής σε κάποιες θρησκευτικές τελετές και κατέχουν εξέχουσα θέση σε πολλά ιερά (Pomeroy 2004). Οι γυναικείες παρουσίες παίζουν κυρίαρχο ρόλο σε ιερά γυναικείων θεοτήτων, ενώ εμφανίζονται και σε κάποια ανδρικά ιερά. Εντός του προστατευόμενου χώρου του «οίκου», οι βασικές ασχολίες της γυναίκας είναι η εποπτεία των εργασιών των γυναικών δούλων και η απασχόληση τους με τις εργασίες εντός αυτού, κυρίως με την υφαντική (ι 93-110). Το γεγονός ότι τα διαμερίσματα των γυναικών είναι χωρισμένα από αυτά των ανδρών συνεπάγεται ότι η θέση της γυναίκας είναι διαχωρισμένη από αυτή του άνδρα.

Ενδιαφέρουσα εξαίρεση ωστόσο αποτελεί η περίπτωση της Αρήτης, σύζυγος του Αντίνοου, βασιλιά της Σχερίας, η οποία φαίνεται να έχει πρόσθετα δικαιώματα, δύναμη και επιρροή. Γι' αυτό και η Ναυσικά προτρέπει τον Οδυσσέα να προσεγγίσει πρώτα αυτήν και να κερδίσει την εύνοια της (ζ 369-371; 378-384). Της αναγνωρίζεται ο σεβασμός από το σύζυγο και τα παιδιά της. Επιπλέον, φαίνεται πως η βασίλισσα συμμετέχει σε συμπόσια, συνομιλεί με άλλους άνδρες, μετέχει στο δημόσιο βίο της χώρας της (ζ 371-376, ν 65-67) και γενικότερα κατέχει προνόμια που πιθανά αποτελούν κατάλοιπο της μητριαρχίας που κυριαρχούσε σε προγενέστερη χρονική περίοδο στον ελλαδικό χώρο (Keller 1913). Ωστόσο η δύναμη της δεν υπερβαίνει αυτή του άνδρα της, αφού ο Αλκίνοος είναι αυτός του τελικά «ορίζει τους λόγους και τα έργα» (λ 346). Σε κάθε περίπτωση οι γυναίκες έχουν ελάχιστα δικαιώματα και ακόμη και οι βασίλισσες εμπλέκονται σε χειρωνακτικές δουλειές, πλένοντας και υφαίνοντας τα ρούχα της οικογένειας (Pomeroy 2004).

5.4.1.1 Ο γάμος και τα δικαιώματα της συζύγου

Ο γάμος αποτελεί ένα σημαντικό κοινωνικό θεσμό της Ομηρικής κοινωνίας όπου η γυναίκα φαίνεται να αποτελεί περιουσιακό στοιχείο, είτε, αρχικά, του πατέρα της, είτε, μετά το γάμο, του συζύγου της. Ο γάμος της Ομηρικής γυναίκας -κόρης, αδερφής ή μάνας- κανονίζεται, χωρίς τη άποψή της, από τον κύριο του «οίκου». Η πιο συνηθισμένη διαδικασία είναι να παίρνει κάποιος μια σύζυγο δίνοντας στον πατέρα της ακριβά δώρα που αποκαλούνταν «έδνα». Εκτός από αυτόν τον τρόπο, υπήρχε και η περίπτωση να κερδίσει κανείς μια σύζυγο με μια πράξη παλικάριάς ή σε αγώνα, όπως συμβαίνει με τους μνηστήρες και τον αγώνα με το τόξο (Finley 1991).

Σύμφωνα με την Ξενίδου-Schild (2001), στο αριστοκρατικό και ανδροκρατούμενο περιβάλλον της Ομηρικής εποχής ο γάμος μοιάζει με ένα είδος εμπορικής ή διπλωματικής συναλλαγής, που συμπεριλαμβάνει ανταλλαγή δώρων και μεταφορά πλούτου και περιουσιακών στοιχείων από τον ένα συμβαλλόμενο (πατέρα) στον άλλο (σύζυγο). Σε καμία περίπτωση όμως ο γάμος δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μια διαδικασία πώλησης της νύφης από την πατρική της οικογένεια στο σύζυγο. Όταν πρόκειται για μια πράξη πώλησης, ο πωλητής χάνει κάθε περιουσιακό δικαίωμα στο προϊόν που πουλάει, λαμβάνοντας πληρωμή ως αντίτιμο για το αγαθό που απώλεσε. Αυτό δεν ισχύει στην περίπτωση του πατέρα της νύφης.

Χαρακτηριστικά, το γεγονός ότι ο γάμος δεν αποτελεί μια διαδικασία πώλησης αναδεικνύεται όταν ζητείται από την Πηνελόπη να επιστρέψει στο σπίτι του πατέρα της φέρνοντας την προίκα που της είχε δοθεί όταν παντρεύτηκε, ώστε να κανονίσει εκείνος νέο γάμο με κάποιον από τους μνηστήρες λαμβάνοντας αντίστοιχα δώρα (α 275-278). Η Πηνελόπη λοιπόν διατηρεί σχέσεις με την πατρική της οικογένεια, οι οποίες δεν εξαλείφονται τελείως εξαιτίας του γάμου της. Όσο ο γάμος είναι σε ισχύ, τα δικαιώματα που έχει η οικογένεια της επάνω στην ίδια μοιάζουν να είναι σε «αναστολή», και αναβιώνουν στην περίπτωση απώλειας του συζύγου.

Η Πηνελόπη είναι ένα πολύτιμο περιουσιακό στοιχείο που επιθυμούν πολλοί μνηστήρες. Αν και ο γάμος αποτελεί απόφαση του πατέρα, παρατηρείται ότι η Πηνελόπη έχει το δικαίωμα της επιλογής ποιον θα παντρευτεί ανάμεσα από τους μνηστήρες σε διάφορα σημεία του έπους (β 113-114; 89-109, π 73-77; 126-128). Ακόμη έχει το δικαίωμα επιλογής να μην παντρευτεί κανέναν από τους μνηστήρες

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

και να μείνει προστατευόμενη του Τηλέμαχου τώρα που ενηλικιώνεται και κληρονομικά θα αποκτήσει το βασιλικό αξίωμα και την περιουσία του πατέρα του (τ 157-161; 524-534).

5.4.1.2 Η γυναίκα και η μοιχεία

Η αριστοκρατική σύζυγος, όπως μας την παρουσιάζει ο Όμηρος στην Οδύσσεια, κατέχει ξεχωριστή θέση μέσα στο σπίτι και έχει ξεχωριστή υπόληψη. Η γυναίκα όμως παρά αυτής της ξεχωριστής θέσης, είναι υποχρεωμένη να υφίσταται τις απιστίες του συζύγου της, που είναι ενταγμένες μέσα στην οικογενειακή τους ζωή. Η μονογαμία μπορεί να αποτελεί θεμέλιο λίθο του «οίκου», ωστόσο ισχύει με απόλυτη αυστηρότητα μόνο για τις γυναίκες. Η μοιχεία κατά τον Όμηρο, αποτελεί παράβαση της συζυγικής πίστης και καταπάτηση περιουσιακού δικαιώματος μόνο όταν αναφέρεται στη παντρεμένη γυναίκα, ενώ δικαιολογείται απόλυτα στην περίπτωση του άνδρα (Herbert 2002). Ο σύζυγος μπορεί ακόμα να έχει και μια δεύτερη γυναίκα, εκτός της συζύγου του, την παλλακίδα, συνήθεια που είναι συμβατή με τα κυρίαρχα έθιμα εκείνης της εποχής.

Η σύζυγος μπορεί να μην αποτελεί απόλυτα ένα περιουσιακό στοιχείο του συζύγου της αλλά ο σύζυγος έχει το δικαίωμα να τη χωρίσει, να την τιμωρήσει, να την απαρνηθεί, ακόμη και να την σκοτώσει, αν θεωρεί ότι θέτει σε κίνδυνο την υπόληψή του ή τα συμφέροντα του «οίκου» του. Στην περίπτωση μοιχείας που αναφέρθηκε παραπάνω, ο σύζυγος μπορεί να αποκηρύξει τη σύζυγο δηλώνοντας την απόφαση του μπροστά σε μάρτυρες και να επιστρέψει την προίκα της στον πατέρα της (Herbert 2002).

5.4.2 Οι δούλοι

Ο θεσμός της δουλείας είναι ένας θεσμός διαδεδομένος σε όλη την περίοδο της ελληνικής ιστορίας. Ήδη από τον Όμηρο, η ύπαρξη δουλοπρεπούς εργασίας αποτελεί μια φυσική, αυτονόητη κατάσταση, κάτι που παραμένει αμετάβλητο σε όλη

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

την ιστορία της αρχαιότητας. Στην Ομηρική Ελλάδα η δουλεία δεν αποτελεί τόσο ταπεινωτική και επαχθή απασχόληση όσο στην κατοπινή κλασική εποχή, κατά την οποία εδραιώνεται η δουλοκτησία. Και αυτό γιατί στην Ομηρική εποχή επικρατεί κυρίως οικιακή δουλεία, όπου οι ισχυροί και πλούσιοι ευγενείς έχουν δούλους που τους χρησιμοποιούν ως υπηρέτες στο σπίτι ή σαν εργάτες στα οικιακά εργαστήρια και στα κτήματα.

Ωστόσο, στην περίοδο που αναλύουμε ο δούλος δεν αντιμετωπίζεται ως αυτόνομο ανθρώπινο ον, ώστε να υπόκειται σε κάποιο πλέγμα ρυθμίσεων και ανθρώπινων δικαιωμάτων. Δεν αποτελεί δημόσια περιουσία, ώστε να υπάρχει το δικαίωμα να χρησιμοποιηθεί από όλους τους πολίτες της κοινωνίας, ούτε και συλλογική ιδιοκτησία, ώστε κάποιος να έχει το δικαίωμα να χρησιμοποιήσει το δούλο κάποιου άλλου. Ο δούλος αποτελεί ιδιωτική περιουσία ενός «οίκου» και ως τέτοια υπόκειται στους νόμους που διέπουν την ιδιωτική κινητή περιουσία.

Ο δούλος δεν λαμβάνει κανένα δημόσιο αξίωμα και δεν έχει κανένα πολιτικό δικαίωμα. Δεν έχει, δηλαδή, καμία δύναμη ή εξουσία. Από τα λιγοστά δεδομένα που υπάρχουν, σχετικά με το δικαίωμα του δούλου να παντρευτεί ή να αγοράσει ένα σπίτι, φαίνεται ότι τα δικαιώματα αυτά εξαρτώνται αποκλειστικά από τη συγκατάθεση του κυρίου του (Keller 1913).

Κατά την περίοδο του Ομηρικού έπους, είναι ήδη ανεπτυγμένη η ιδιοκτησία δούλων από ιδιώτες, ως ένα στοιχείο ατομικής ιδιοκτησίας περιουσιακών στοιχείων. Όπως αναφέρει και ο Finley (1979), εκείνη την εποχή, οι δούλοι είναι αρκετοί σε αριθμό και αποτελούν περιουσιακό στοιχείο, διαθέσιμο σύμφωνα με τη βούληση του ιδιοκτήτη. Στους Ομηρικούς Έλληνες, η ιδιοκτησία δούλων είναι τόσο λογική όσο η ιδιοκτησία υλικών αγαθών. Σε κάθε «οίκο» ευγενών συναντάμε την ύπαρξη δούλων και μάλιστα, όσο μεγαλύτερος ο αριθμός αυτών τόσο μεγαλύτερη δύναμη και υπεροχή έχει ο ευγενής. Στους «οίκους» του Αντίνοου και του Οδυσσέα φαίνεται ότι υπάρχουν περίπου 50 γυναίκες δούλες (η 103, χ 421-422), ενώ δεν γίνεται αναφορά στον αριθμό των ανδρών δούλων. Οι δούλοι αποτελούν μέρος της κινητής περιουσίας του κυρίου τους και έχει τη δυνατότητα να τους εκμεταλλευτεί όπως ο ίδιος επιθυμεί. Όλες οι χειροτεχνικές εργασίες εντός του «οίκου» γίνονται κυρίως από τις γυναίκες δούλες. Οι άνδρες δούλοι συχνά δουλεύουν μαζί με τα αφεντικά τους στα χωράφια και τη γη.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Το σύστημα δουλοκτησίας που βλέπουμε στην Ομηρική Ελλάδα είναι μάλλον πατριαρχικό και η μεταχείριση των δούλων είναι ανθρώπινη, φέρνοντας τον «κύριο» του νοικοκυριού κοντά με τον σκλάβο (π 11-22; 24; 25; 31; 48 κ.α.), ακόμη και στο ίδιο τραπέζι (ω 411), και τις γυναίκες δούλες να βρίσκονται γύρω από την εποπτεία και τη διεύθυνση της δέσποινας του νοικοκυριού (Keller 1913). Ο κάθε δούλος, ωστόσο, αποτελεί περιουσιακό στοιχείο του «κυρίου» και σύμφωνα με τα έθιμα της εποχής ο δεύτερος έχει τον πλήρη και απόλυτο έλεγχο του πρώτου χωρίς να δίνει πουθενά λόγο για τις πράξεις του, όποιες και αν είναι αυτές. Έτσι, ο Οδυσσέας τιμωρεί με θάνατο τις δούλες της Πηνελόπης που παίρνουν το μέρος των μνηστήρων (χ 471-477).

Στην Οδύσσεια παρουσιάζεται μια ιδιαίτερη περίπτωση όπου εκτός από τους συνηθισμένους δούλους, που απλά εκτελούν τις εντολές που τους δίνονται, υπάρχει και μια ομάδα προνομιούχων δούλων, που απολαμβάνουν την εμπιστοσύνη και εύνοια των κυρίων τους (Keller 1913). Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι ο Εύμαιος και η Ευρύκλεια. Για τις υπηρεσίες του, ο Οδυσσέας υπόσχεται στον πρώτο ένα κομμάτι γης και σύζυγο και να τον αντιμετωπίζει ως αδερφό του Τηλέμαχου (φ 214-216, ξ 62-66). Η Ευρύκλεια, από την άλλη, είναι και εκείνη έμπιστη δούλα του Οδυσσέα στην οποία έχει εμπιστευθεί τα κλειδιά του θησαυροφυλακίου όπου βρίσκονται τα αποθέματα τροφίμων και άλλα πολύτιμα αγαθά του «οίκου» (β 337-347). Η θέση αυτών των δύο δούλων θα μπορούσε να θεωρηθεί ανώτερη ακόμη και κάποιων ελεύθερων ανθρώπων. Ωστόσο, παρά των προνομίων που έχουν παραμένουν προσκολλημένοι στον «οίκο» του Οδυσσέα.

Εκτός από τους δούλους αξίζει να γίνει αναφορά και στην περίπτωση των έμμισθων ελεύθερων πολιτών («θήτες»). Μέσα στο έπος φαίνεται να γίνεται αναφορά στην ύπαρξη περιουσιακών δικαιωμάτων στην εργασία των ελεύθερων πολιτών, οι οποίοι σε αντίθεση με τους δούλους έχουν κάποιας μορφής αμοιβή για τις υπηρεσίες που προσφέρουν. Οι «θήτες» είναι ακτήμονες ή έχουν τόσο μικρή έγγεια ιδιοκτησία, ώστε ο μικρός μισθός που παίρνουν να υπερβαίνει όσα θα κέρδιζαν για την καλλιέργεια του κλήρου τους. Κάποιοι από αυτούς ανήκουν στην κατηγορία των άκλητων ενώ κάποιοι ίσως είναι πλανόδιοι επαίτες (σ 357-358) (Powell & Morris 1997). Οι δούλοι και οι «θήτες» ασχολούνται με τις ίδιες εργασίες στους αγρούς και τα χωράφια. Ένας δούλος είναι πιο ασφαλής από ένα «θήτη», παρότι είναι

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

επιφορτισμένοι με τις ίδιες βαριές εργασίες, διότι οι «θήτες» δεν έχουν την προστασία που παρέχει ο «οίκος» σε ένα μέλος του, όσο μικρή και αν είναι αυτή. Αναφορά σε αυτούς γίνεται σε διάφορα σημεία της Οδύσσειας (ξ 100-105, ρ 415-423, σ 356-364).

5.5 Συμπεράσματα

Η Ομηρική κοινωνία, όπως και κάθε κοινωνία, έχει το δικό της τρόπο λειτουργίας, ρύθμισης των σχέσεων και επιβολής των δικαιωμάτων. Οι σχέσεις και η συμπεριφορά των ανθρώπων καθορίζονται από έναν άγραφο κώδικα (πλέγμα εθιμικού δικαίου και θρησκευτικών αρχών) που ρυθμίζει όλες τις εκδηλώσεις της ζωής τους. Δεν επιτρέπεται σε κανέναν να λειτουργεί αντίθετα με αυτόν, ούτε καν στο βασιλιά που, φαινομενικά, έχει λόγο και εξουσία πάνω στους ανθρώπους της κοινότητάς του. Οι άτυποι θεσμοί της εποχής είναι ιεροί και η παραβίασή τους συνεπάγεται τιμωρία. Η παράβαση των άτυπων αυτών νόμων θίγει κυρίως τον ίδιο τον αδικημένο και τον «οίκο» του, και γι' αυτό η τιμωρία αποτελεί καθαρά ιδιωτική («μονομερής») υπόθεση, λαμβάνοντας τη μορφή της εκδίκησης και ανταπόδοσης της πράξης.

Σε μια περίοδο που ο «οίκος» αποτελεί θεμελιώδη οικονομική και κοινωνική μονάδα και που η λειτουργία και βιωσιμότητά του στηρίζεται στην αυτάρκεια που του παρέχει ο πρωτογενής τομέας, προτεραιότητα για τον «κύριο» αποτελεί η προστασία και η διατήρηση των περιουσιακών του στοιχείων, ακίνητων και κινητών. Αυτό επιτυγχάνεται με τη διαμόρφωση περιουσιακών δικαιωμάτων και την ανάπτυξη μηχανισμών ελέγχου και επιβολής αυτών, οι οποίοι στην παρούσα φάση είναι κατά βάσει μονομερείς, αυτοεπιβαλλόμενοι και άτυποι. Οι άγραφοι νόμοι που διέπουν την κατανομή και επιβολή των περιουσιακών δικαιωμάτων στην Ομηρική Ελλάδα έχουν ανθρώπινη καταβολή αλλά με θεϊκή αναφορά, η οποία επιτρέπει τους δρώντες να επιβάλλουν βαριές κυρώσεις (ακόμα και θανατική ποινή) στην προσπάθειά τους να προστατέψουν μονομερώς τα δικαιώματα και την περιουσία του οίκου τους.

Μέσα από την αφήγηση της Οδύσσειας γίνεται φανερό ότι τα περιουσιακά δικαιώματα της κυριότητας, της κατοχής, της αλλαγής της μορφής και της

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

μεταβίβασης είναι ήδη διαμορφωμένα και σταθερά, καθεστώς που μεταφέρεται με μικρές αλλαγές στην επόμενη χρονικά περίοδο της αρχαίας ελληνικής ιστορίας. Αυτό αφορά τόσο τα ακίνητα όσο και τα κινητά περιουσιακά στοιχεία, τα οποία διέπονται από μια λογική που σήμερα ονομάζουμε ατομική ιδιοκτησία. Υπό αυτήν την έννοια, ο Ομηρικός «οίκος» ως θεσμός, αφορά ένα πλέγμα ατομικών (ή ορθότερα, «οικογενειακών») δικαιωμάτων που απορρέουν από, και αφορούν την, κυριότητα ακινήτων, κινητών και ανθρώπινων στοιχείων.

Ανθρώπινα περιουσιακά δικαιώματα υπάρχουν, αλλά έχουν σημείο αναφοράς τον «οίκο» και αφορούν συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων, τους ελεύθερους άνδρες. Οι γυναίκες και οι δούλοι βρίσκονται σε χαμηλότερα και διακριτά μεταξύ τους επίπεδα δικαιωμάτων. Οι Ομηρικές γυναίκες θεωρούνται ανθρώπινα όντα αλλά κατώτερα των ανδρών, και παρά την ανεξαρτησία, ελευθερία και σεβασμό που απολαμβάνουν σε προσωπικό επίπεδο, στερούνται περιουσιακών, και κατ' επέκταση, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Τέλος, οι δούλοι δεν αναγνωρίζονται καν ως ανθρώπινα όντα αλλά αποτελούν κινητό περιουσιακό στοιχείο του «οίκου» στον οποίο ανήκουν χωρίς κανένα περιουσιακό και κοινωνικό δικαίωμα.

Κεφάλαιο 6^ο

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν να σκιαγραφήσει το κοινωνικό-πολιτικό-οικονομικό σύστημα της Ομηρικής εποχής με έμφαση στα περιουσιακά δικαιώματα και τους θεσμούς που ρυθμίζουν τη λειτουργία του. Η Ομηρική εποχή που αντικατοπτρίζεται μέσα στο έπος, ενώ φαινομενικά αφορά μια περίοδο οικονομικής, πολιτιστικής και πολιτισμικής παρακμής σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο, διαμορφώνει αρχές, δομές και μηχανισμούς που θα αποτελέσουν τα θεμέλια για τις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις των επόμενων χρόνων.

Η εργασία ξεκινά παραθέτοντας στο θεωρητικό πλαίσιο την έννοια της συναλλαγής και όλα όσα σχετίζονται με αυτή. Η διαδικασία της συναλλαγής συνεπάγεται την αλληλεπίδραση διαφορετικών ατόμων με αντικρουόμενα συμφέροντα και συνεπώς τη δημιουργία προβλημάτων. Για να πραγματοποιηθεί μια συναλλαγή με επιτυχία είναι αναγκαία η ύπαρξη θεσμών, οι οποίοι ρυθμίζουν και επιβάλλουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των συμβαλλόμενων μερών και βοηθούν στην αύξηση της ευημερίας τους. Οι θεσμοί, που διακρίνονται σε τυπικούς και άτυπους, αναφέρονται σε κανόνες που συντονίζουν τις ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις και δραστηριότητες ρυθμίζοντας την ανθρώπινη συμπεριφορά. Κάθε συναλλαγή έχει κόστος, λόγω οπορτουνιστικής συμπεριφοράς, ανυπαρξίας πλήρους πληροφόρησης και δαπανών δημιουργίας ενός πλαισίου που να ρυθμίζει τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των εμπλεκόμενων ατόμων.

Τα περιουσιακά δικαιώματα ορίζουν το δικαίωμα που έχει κάποιος πάνω σε ένα περιουσιακό στοιχείο (υλικό ή άυλο) και προσδιορίζουν τους κανόνες συμπεριφοράς που οφείλουν να τηρούνται. Για την εύρυθμη λειτουργία του οικονομικού συστήματος τα περιουσιακά δικαιώματα πρέπει να αποδίδονται σε κάποιον, είτε αυτός είναι ένα άτομο είτε μια ομάδα ανθρώπων. Ο ορισμός, η κατανομή, η επιβολή και η προστασία των περιουσιακών δικαιωμάτων, αποτελούν εξέχων αλλά πολύπλοκο θέμα που κάθε κοινωνία καλείται να επιλύσει προκειμένου να επιτύχει ευημερία και ανάπτυξη.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Όπως ειπώθηκε, κεντρικό θέμα της εργασίας είναι το κοινωνικό-πολιτικό-οικονομικό σύστημα της Ομηρικής εποχής, όπως προκύπτει μέσα από την Οδύσσεια, και πιο συγκεκριμένα το πλαίσιο των περιουσιακών δικαιωμάτων που ρυθμίζει τη συναλλαγή (με την ευρύτερη έννοια, δηλαδή της αλληλεπίδρασης) και την εύρυθμη λειτουργία της οικονομίας.

Οι βασικές κοινωνικές ομάδες που χαρακτηρίζουν την Ομηρική κοινωνία είναι τρεις: οι ευγενείς (βασιλιάδες), ο λαός (δήμος) και οι δούλοι, όπου η κάθε μια παίζει το δικό της ρόλο στην κοινωνία. Τα όρια των τάξεων είναι ξεκάθαρα και η κοινωνική κινητικότητα σχεδόν ανύπαρκτη. Ωστόσο, υπάρχουν περιπτώσεις όπου τα όρια ανάμεσα σε ελεύθερους και δούλους γίνονται ασαφή, όπως η περίπτωση ελεύθερων πολιτών που προσφέρουν έμμισθα τις υπηρεσίες τους σε «οίκους» άλλων. Η θέση της γυναίκας είναι χαμηλή, και κατώτερη του άνδρα.

Σημαντικός κοινωνικός, αλλά και οικονομικός, θεσμός είναι αυτός της φιλοξενίας. Η απόδοση φιλοξενίας σημαίνει προσφορά φαγητού, στέγης, προστασίας αλλά και προσφορά ή ανταλλαγή δώρων με το φιλοξενούμενο για την ανάπτυξη εμπιστοσύνης, φιλίας ή ακόμα και συμμαχιών. Τέτοιες δράσεις δημιουργούν ένα κοινωνικό δίκτυο διμερών σχέσεων που προάγει τη συνεργασία και ενισχύει την αλληλεπίδραση και τη συναλλαγή.

Σχετικά με το πολιτικό σύστημα της Ομηρικής εποχής, φαίνεται πως την περίοδο αυτή αρχίζει να διαμορφώνεται ο θεσμός της «πόλις». Η Ομηρική πόλη ωστόσο, χαρακτηρίζεται από ανυπαρξία εξουσίας με τη μορφή οργανωμένου κράτους. Ηγεσία υπάρχει, και είναι προσωποποιημένη στον ανώτερο βασιλιά, ο οποίος έχει στρατιωτικές, δικαστικές και θρησκευτικές αρμοδιότητες. Σημαντικό ρόλο στην εύρυθμη λειτουργία της Ομηρικής πόλης παίζουν δύο πολιτικοί θεσμοί που αν και βρίσκονται σε πρώιμο, ακόμη, στάδιο, λειτουργούν αντισταθμιστικά στην βασιλική εξουσία. Αυτοί είναι η «αγορά» και το συμβούλιο των γερόντων, οι οποίοι προβάλλουν τη συλλογική, παρά την ιδιωτική, βούληση του λαού τόσο σε εσωτερικά όσο και σε εξωτερικά ζητήματα που αφορούν την κοινωνία.

Εξαιτίας της απουσίας οργανωμένου κράτους, οι κανόνες που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά και τις πράξεις των ανθρώπων διαμορφώνονται σταδιακά στη συνείδηση των ατόμων ως κανόνες ηθικής και δικαίου. Μόνο ότι έχει καθιερωθεί από

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

τα έθιμα, τις παραδόσεις και τις συνήθειες είναι σωστό και δίκαιο, ενώ ότι είναι αντίθετο με αυτά θεωρείται λάθος και άδικο και συνεπάγεται κυρώσεις και τιμωρία. Μια τέτοια συμπεριφορά αποτελεί προσωπική προσβολή για τον αδικούμενο και την οικογένεια του, και γι' αυτό η τιμωρία αποτελεί καθαρά ιδιωτική («μονομερή») υπόθεση, λαμβάνοντας τη μορφή της εκδίκησης και ανταπόδοσης της πράξης. Αν και είναι ακόμα ασθενείς οι κοινωνικοί-συλλογικοί θεσμοί επιβολής δικαιοσύνης, η παρέμβαση του κοινωνικού συνόλου είναι απαραίτητη κυρίως για την επικύρωση και οριοθέτηση της τιμωρίας (δηλαδή τον τρόπο, έκταση και βαθμό που πρέπει να πάρει η εκδίκηση) αλλά και για την επιβολή της, όταν ο αδικούμενος αδυνατεί να πάρει το «νόμο» στα χέρια του.

Πρωταρχικό και θεμέλιο κύτταρο της κοινωνίας και της οικονομίας αποτελεί ο «οίκος», από τον οποίο απορρέουν όλα τα δικαιώματα και οι εξουσίες. Ο «οίκος» αποτελεί τη βασική μονάδα παραγωγής και κατανάλωσης, εξυπηρετεί τις περισσότερες ανάγκες του εσωτερικά, καθιστώντας αυτόν, στο επίπεδο του δυνατού, οικονομικά αυτόνομο. Ο «οίκος» αποτελεί για το άτομο σημείο αναφοράς (δεν υπάρχει άτομο εκτός «οίκου») και θεμελιώδες περιουσιακό του στοιχείο.

Η Ομηρική οικονομία μπορεί να χαρακτηριστεί ως κατά βάσει κλειστή και αγροτική, μιας και στηρίζεται στη γεωργία και την κτηνοτροφία. Εμπόριο υπάρχει αλλά είναι περιορισμένο. Η απόκτηση αγαθών και δημιουργία πλούτου σε επίπεδο «οίκου» επιτυγχάνεται εκτός από την εργασία, μέσω επιδρομών, πειρατείας ή ανταλλαγών. Εκτός από την πώληση σκλάβων, ωστόσο, δεν παρατηρείται πουθενά μέσα στο έπος οποιαδήποτε άλλη πράξη αγοροπωλησίας.

Η γη αποτελεί τη βάση για την ανάπτυξη της γεωργίας, της κτηνοτροφίας και της οικονομίας γενικότερα. Γι' αυτό και τα περιουσιακά δικαιώματα στη γη είναι σαφώς προσδιορισμένα, κατανοητά και επιβαλλόμενα τόσο σε επίπεδο κοινότητας όσο και σε επίπεδο «οίκου». Η εδαφική έκταση μιας κοινότητας προσδιορίζεται χωρικά, και κατανέμεται στους «οίκους» της υπό τη μορφή κλήρων. Η γη των οίκων οριοθετείται (τόσο νοητά όσο και με φυσικό τρόπο) και γίνεται αντικείμενο μεταβίβασης, κυρίως μέσω κληρονομιάς στους γιους του κυρίου, αλλά και τις κόρες του με τη μορφή προίκας. Προτεραιότητα για κάθε «οίκο» είναι, σε πρώτο στάδιο, η προστασία και η διατήρηση της περιουσίας του, ενώ σε δεύτερο, η αύξησή της. Εξαιτίας της ανυπαρξίας αξιόπιστου κράτους (γραπτών νόμων και

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

μηχανισμών αστυνόμευσης και επιβολής) η προστασία της περιουσίας και η τιμωρία των παραβατών γίνεται από τον ίδιο τον ενδιαφερόμενο, συχνά με χρήση βίας. Οι μηχανισμοί λοιπόν ελέγχου και επιβολής των περιουσιακών δικαιωμάτων είναι κατά βάσει μονομερείς, αυτοεπιβαλλόμενοι και άτυποι.

Είναι ενδιαφέρον να επισημάνουμε εδώ ότι τα περιουσιακά δικαιώματα στη γη έχουν κατά βάσει «ατομικό» χαρακτήρα. Ωστόσο καθώς άτομο εκτός «οίκου» δεν νοείται, η ατομική ιδιοκτησία είναι υπό μια έννοια, οικογενειακή, με τον κύριο του «οίκου» να παίζει το ρόλο του διαχειριστή και προστάτη της. Έτσι, για παράδειγμα, την περίοδο που ο Οδυσσεύς απουσιάζει από την Ιθάκη, ο Τηλέμαχος είναι αυτός που διαχειρίζεται τη γη και την περιουσία του «οίκου» του και προσπαθεί να την υπερασπιστεί από την απληστία των μνηστήρων. Κοινοτική, αδιαίρετη γη επίσης υπάρχει, αλλά δεν διαφαίνεται να έχει αναπτυχθεί κάποιο πλαίσιο (δημόσιο ή συλλογικό) για την αποτελεσματική χρήση και διαχείριση της.

Πέραν της κινητής και ακίνητης περιουσίας, η έννοια των περιουσιακών δικαιωμάτων αφορά και τα ανθρώπινα δικαιώματα, δηλαδή τις ελευθερίες που απολαμβάνει κάθε άτομο ως ανθρώπινη οντότητα. Τέτοια δικαιώματα σαφώς και υπάρχουν στην Ομηρική εποχή, αλλά, όπως είναι αναμενόμενο, έχουν σημείο αναφοράς τον «οίκο» και αφορούν συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων, τους ελεύθερους άνδρες. Οι γυναίκες και οι δούλοι βρίσκονται σε χαμηλότερα και διακριτά μεταξύ τους επίπεδα δικαιωμάτων. Οι Ομηρικές γυναίκες θεωρούνται ανθρώπινα όντα αλλά κατώτερα των ανδρών, και παρά την ελευθερία και το σεβασμό που απολαμβάνουν σε προσωπικό επίπεδο, στερούνται περιουσιακών, και κατ' επέκταση, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Έτσι, η Ομηρική γυναίκα έχει περιορισμένα περιουσιακά δικαιώματα σε γη, κινητή και έμψυχη περιουσία, δεν συμμετέχει στις κοινωνικές και πολιτικές αποφάσεις της κοινότητας και τιμωρείται σκληρά σε περίπτωση μοιχείας. Η Ομηρική γυναίκα μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί, υπό μια έννοια, περιουσιακό στοιχείο του κύριου του «οίκου» στον οποίο βρίσκεται.

Τέλος, ένας ιδιαίτερα ανεπτυγμένος θεσμός της εποχής είναι αυτός της δουλείας. Οι δούλοι δεν αντιμετωπίζονται ως ανθρώπινα όντα αλλά ως κινητό περιουσιακό στοιχείο του «οίκου» στον οποίο ανήκουν. Ως αποτέλεσμα δεν απολαμβάνουν κανένα περιουσιακό, πολιτικό ή ανθρώπινο δικαίωμα. Μόνο σε προσωπικό επίπεδο, και πάντα με την συγκατάθεση και στήριξη του κυρίου του οίκου

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

τους, μπορούν να αναλάβουν θέσεις ευθύνης, να παντρευτούν ή ακόμα και να αποκτήσουν περιουσία.

Κλείνοντας αυτή την εργασία, είναι σημαντικό να αναφερθεί η ανάγκη για περαιτέρω έρευνα και συγκριτική μελέτη όλων των διαθέσιμων έργων της εποχής ώστε να μπορέσουμε να επιβεβαιώσουμε και να εμπλουτίσουμε τα ευρήματα της παρούσας μεταπτυχιακής διατριβής. Πέραν της Οδύσσειας που εξετάσαμε, σημαντικά στοιχεία για την κοινωνική, πολιτική και οικονομική οργάνωση της εποχής μπορούν να αντληθούν από την Ιλιάδα και τα έργα του Ησίοδου, ο οποίος ήταν σύγχρονος του Ομήρου. Η οικονομική ανάλυση στο πλαίσιο των περιουσιακών δικαιωμάτων και των θεσμών έρχεται να προσθέσει μια νέα και, πιστεύουμε, ενδιαφέρουσα και εποικοδομητική οπτική για την δομή και δυναμική της Ομηρικής κοινωνίας, συμπληρώνοντας στις ήδη υπάρχουσες προσεγγίσεις ιστορικών, ανθρωπολόγων και κοινωνιολόγων. Η εργασία ευελπιστεί να ανοίξει το δρόμο σε τέτοιες προσπάθειες και κατευθύνσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Alchian, Armen .A. (1965). *Some Economics of Property Rights*. Resource document. *Il Politico*, Vol. 30, No. 4, posted December 1965, pp. 816-829.

Alchian, Armen A. & Demsetz Harold (1973). The property right paradigm. Resource document. *The Journal of Economic History*, Vol. 33, No. 1, The tasks of Economic History, May 1973, pp. 16-27.

Anderson, Terry L. & Huggins, Laura E. (2003). *Property Rights, A Practical Guide to Freedom and Prosperity*. Hoover Institution Press Publication, United States of America, 2003.

Applebaum, Herbert (1992). Work in Homeric Society. In: *The Concept of Work, Ancient, Medieval and Modern*. State University of New York Press, Albany, 1992.

Colombatto, Enrico (2004). *The Elgar Companion to the Economics of Property Rights*. Edward Elgar Publishing, Inc., Northampton, USA, 2004.

Demsetz, Harold (1964). The Exchange and Enforcement of Property Rights. Resource document. *Journal of Law and Economics*, Vol. 7, October 1964, pp. 11-26.

_____ (1966). Some Aspects of Property Rights. Resource document. *Journal of Law and Economics*, Vol. 9, October 1966, pp. 61-70.

_____ (1967). Toward a Theory of Property Rights. Resource document. *The American Economic Review*, Vol. 57, No 2, Papers and Proceedings of the Seventh-ninth Annual Meeting of the American Economic Association, May 1967, pp. 347-359.

_____ (2002). Toward a Theory of Property Rights II: The Competition between Private and Collective Ownership. Resource document. *The Journal of Legal Studies*,

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Vol. 31, No S2, The Evolution of Property Rights A conference Sponsored by the Searle Fund and Northwestern University School of Law, June 2002, pp. S653-S672.

Engels, Frederick (2004). *The Origin of the Family, Private Property and the State, Introduction by Pat Brewer*. Resistance Books, Abercrombie St, Australia, 2004.

Finley, Moses I. (1970). The Archaic Age. In: *Early Greece, The Bronze and Archaic Ages*. W.W. Norton & Company.Inc, New York, 1970, pp .

_____ (1973). *The Ancient Economy*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California, 1973.

_____ (1979). *The world of Odysseus*. New York, 1978, Great Britain 1979.

Furubotn, Eirik G. & Pejovich, Svetozar (1972). Property Rights and Economic Theory: A Survey of Recent Literature. Resource document. *Journal of Economic Literature*, Vol. 10, No. 4, December 1972, pp. 1137-1162.

Furubotn, Eirik G. & Richter, Rudolf (2005). *Institutions & Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics. 2nd Edition*. The University of Michigan Press, United States of America, 2005.

Fustel De Coulanges, Numa D. (2001). *The ancient city, A Study of the Religion, Laws and Institutions of Greece and Rome*. Batoche Books, Kitchener, Ontario, 2001.

Hammond, Basil E. (1895). *The Political Institutions of the Ancient Greeks*. C.J. Clay & Sons, Cambridge University Press Warehouse, London, 1895.

Harden, Garrett (1968). The Tragedy of the Commons. Resource document. *Science*, New Series, Vol. 162, No. 3859, posted 13 December 1968, pp. 1243-1248.

Herbert, Gary B. (2002). Ancient Rights, In: *A Philosophical History of Rights*. Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 2002.

Hodgson, Geoffrey M. (2006). What Are Institutions? Resource document. *Journal of Economic Issues*, Vol. 40, No. 1, posted March 2006.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Keller, Albert Galloway (1913). *A Sociological Study of the Iliad and the Odyssey*. Longmans, Green and Co, New York, 1913.

Kim, Jongwook & Mahoney, Joseph T. (2005). Property Rights Theory, Transactions Cost Theory, and Agency Theory, an Organizational Economics Approach to Strategic Management. Resource document. *Managerial and Decision Economics*. Vol. 26, Issue 4, posted June 2005, pp. 223-242.

Kyriazis, Nicholas & Economou, Emmanouel M.L. (2012). Property rights and democratic values in Bronze Age and Archaic Greece. Resource document. *Munich Personal RePEc Archive*. Paper No. 42399. posted 5. November 2012.

Lyttkens, Carl H (2013). *Economic Analysis of Institutional Change in Ancient Greece, Politics, Taxation and Rational Behaviour*. Routledge, Oxon, 2013.

Martin, Thomas R. (2013). *Ancient Greece, From Prehistoric to Hellenistic Times, 2nd edition*. Yale University Press, New Haven & London, 2013.

North, Douglass C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Political Economy of Institutions and Decisions*. Cambridge University Press, New York, 1990.

Patterson, Cynthia B. (1998). The family In Homer and Hesiod. In: *The Family in Greek History*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1998, pp. 44-69.

Pejovich, Svetozar (1990). *The Economics of Property Rights, Towards a Theory of Comparative Systems*, International Studies in Economics and Econometrics Volume 22. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Netherlands, 1990.

_____ (1995). *Economic Analysis of Institutions and Systems*, International Studies in Economics and Econometrics Volume 33. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Netherlands, 1995.

Pomeroy, Sarah B et al. (2004). The “Dark Age” of Greece and the Eighth-Century “Renaissance” (c. 1150-700 BC). In: *A Brief History of Ancient Greece, Politics, Society and Culture*. Oxford University Press, Oxford, New York, 2004, pp 36-60.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Rehmke, Gregory F. (1997). Property Rights and Law Among the Ancient Greeks. Resource document. Foundation for Economic Education. The Freeman. Ideas On Liberty. Vol 47, Issue 2, posted 1, February 1997.

Rhodes, Peter J. (2007). The Homeric State. In: The Greek City States: A Sourcebook, 2nd Edition. Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2007, pp. 11- 21.

Schlager, Edella & Ostrom, Elinor (1992). Property-Rights Regimes and Natural Resources, A Conceptual Analysis. Resource document. *Land Economics*, Vol. 68, No. 3, posted August 1992, pp. 249-262.

Sealey, Raphael (1990). The Women of Homer. In: *Women and Law in Classical Greece*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill and London, 1990, pp 110-150.

Toutain, Jules. (1996). *The Economic Life of the Ancient World, The History of Civilization*. Translated by: Dobie M.R. Routledge, Trench, Trubner, 1996,

Veblen, Thorstein. (1898). The beginnings of Ownership. Resource document. *American Journal of Sociology*, Vol. 4, No. 3, November 1898, pp. 352-365.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, βιβλίο 3, κεφ. 10

Γέμτος, Πέτρος Α. (2001). *Οικονομία και Δίκαιο, Οικονομική Ανάλυση Βασικών Θεσμών του Ιδιωτικού Δικαίου*, τόμος Β'. Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2001.

Θουκιδίδης, *Ιστορία του Πελοποννησιακού πολέμου* βιβλίο 1, κεφ. 13

Κωνσταντόπουλος, Πάνος (1998). *Ομηρικοί Έλληνες, Α' και Β' τόμος*. Εκδόσεις Μέτρον, 1998.

Μπιργάλιας, Νίκος (2014). *Πόλη και πολιτικοί θεσμοί στον Όμηρο*. Σειρά: Ιστορία του αρχαίου κόσμου. Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2014.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Ξενίδου-Schild, Βάλια (2001). *Οι γυναίκες στην ελληνική αρχαιότητα: Καταδίκη μνήμης*. Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα, 2001.

Austin, M.M & Vidal-Naquet, Pierre (1998). *Οικονομία και Κοινωνία στην Αρχαία Ελλάδα*. Μετάφραση Κουκουλιός Τ., Σύγχρονη Αναγνωριστική Βιβλιοθήκη, Δαίδαλος, Ζαχαρόπουλος Ι., Αθήνα, 1998.

Finley, Moses I. (1953). *Οικονομία και κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα. τ. 1*, Μετάφραση: Παναγόπουλος Α., Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1988.

_____ (1981). *Οικονομία και κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα. τ. 2*. Μετάφραση: Καρδαμίτσα Μ., Επιμέλεια: Κυρτάτας Δ., Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1991.

Mireaux, Emile (2009). *Η καθημερινή ζωή στην εποχή του Ομήρου*, Μετάφραση: Παναγιώτου Κ., Εκδόσεις Παπαδήμα, 2009.

Powell, Barry B. & Morris, Ian (1997). *A New Companion to Homer, Εγχειρίδιο Ομηρικών σπουδών*. Μετάφραση: Πέτικα Φ. κ.α, Επιμέλεια: Ρεγκάκος Α., Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα, 2009.

Πηγές Διαδικτύου

Alchian Armen (1993) Property Rights 2nd edition. Resource document. *The Concise Encyclopedia of Economics, Library of Economics and Liberty*, 1993. (<http://www.econlib.org/library/Enc/PropertyRights.html>).

BusinessDictionary.com,
(<http://www.businessdictionary.com/definition/transaction.html>).

Όμηρος, *Οδύσσεια, Ραψωδίες α-ω*. Μετάφραση Καζαντζάκη Ν. & Κακριδή Ι. (https://www.uni-leipzig.de/~organik/giannis/Philosophie/OMHROU_ODYSSEIA_OLD_NEW_OLO_20_01_2008.pdf).